

UDC 821.161.2-92
BBK 84(4Укр)6-4
S24

Ancient lore tells us about a captured Cuman boy who was raised at the princely court in Kyiv. He was visited by a Cuman bard who, through word and song, told the boy about his true homeland. But it was all for naught. The bard then produced a pouch of wormwood, whose scent startled the boy and aroused in him new spiritual strength and a thirst for freedom. The wormwood truth awakened the boy's sense of true identity.

The present volume contains Ievhen Sverstiuk's collected papers, mostly read by the author at international forums. The papers address questions regarding Ukrainian identity in cultural phenomena and post-communist reality. As much as for centuries Ukraine was shielded from world attention (hiding its internal truth and hurt), the papers were mainly aimed at providing a voice to the hidden and muted truth about Ukrainian cultural identity, upon whose basis a dialogue with the free world could be formed. Because, for the spiritual world, truth and its cousin justice are the gold and diamonds of the material world.

The book is intended for wide range of the readers.

CONTENTS

Final Plea before the Court (1973) _____	4
O Wasylu Stusie (1987) _____	7
Звон затерянного источника (1988) _____	16
Millenium of Christianity in Rus' (5 June 1988) _____	20
Lehrjahre des ewigen Gottes? (1990) _____	27
An Open Letter to the President of the United States (1991) _____	43
Но помни, что за все будешь платить (1993) _____	46
Цена свободы выбора (1994) _____	51
Les racines ukrainiennes de la pensée religieuse russe _____	56
Powrót do «przeżytków» (1996) _____	62
Creativity and the Zone (1996) _____	70
Роль и призвание интеллигенции (1996) _____	73
The Problem of the Substitution of Cultural Fundamentals: Some Theses (1998) _____	78
The Bible in Ukrainian Literary Interpretation (1998) _____	81
Слово под прессом и слово в невесомости (1998) _____	90
Проблема избавления от лжи (1999) _____	98
Rękopisy płoną (1999) _____	99
Adják vissza a szavak értelmét! (2003) _____	103
Literackie ptaki wolności (2006) _____	109

FINAL PLEA BEFORE THE COURT

At this turning point of my life I now look back on my past and see there no great achievements in comparison with my expectations and no great failures or violations of the law.

I have lived the greater part of my life in constant striving for the heights of true creativity in the hope that these heights were close, but the ironic words of a poet already come to mind as a fitting early summary:

*I threshed a whole sheaf of cares
To get just two handfuls of rye.*

These two handfuls of rye consist of my ten or so scholarly articles in psychology and literary criticism and of my years of work as a lecturer and publicist at a respectable and conscientious level. The irony of all this in my case is that I have missed all those paths that would have taken me to a university appointment – and now I face a different kind of appointment.

To be sure, the prosecution was not interested in all these complex matters; it was only interested in those deviations and excesses that might be construed as crimes against the state. For more than a year the investigators explored my secret and hostile activity and, finding none, decided to regard my literary activity as hostile and to cast upon it the shadow of criminality.

I shall not speak about those things with which I have occasionally been labelled, such as the tragicomic project “the program of the communists” and the gluey testimonies of “political diagnosticians”. All this will be washed from memory by the clear water of life, and right now I cannot believe that anyone can take such things seriously – the purely technical supports with which the previous investigators strengthened their case against that evil, ignorant, and downright imbecilic creature, who systemati-

cally tried to undermine governmental and social structure in order to introduce capitalism.

I prefer to pass this bogey in silence and go to the core of the accusations. I do not think I was ever in danger of being two-faced or of wearing a mask. On the contrary, as far as I understand it, I have been criticized precisely for my frank openness, the sharp and critical tone of my literary addresses, for their dissonance with the current political line and for their exploitation by enemy propaganda.

All these are facts – real and dramatic. These facts are the consequence of my dramatic position in contemporary literary developments. I remain a minor but still a living member of this development, although my name has been dropped by the press as if it had been mysteriously cursed. This name is cleverly seized upon by the bourgeois propaganda of the West. I am caught in the crossfire and instead of working to the fullest extent for the spiritual development of our society I am becoming the helpless victim of a hazardous ideological struggle.

I cannot find a way out of this situation. I can see only one honorable way out – to descend silently from the frothy surface into the depths – to do positive work, even if anonymously. But this way out is closed to me...

It is difficult for me to assess my own guilt in this. There are things, internal laws of development, that are stronger than ourselves. They carry a man along in the stream of time and if he does not want to go to the bottom he must swim toward the unknown... But he does not want to

drown: the forces of the creative vocation are as unconquerable and unfettered as the forces of growth in all living things.

It happened to be my bitter fortune to associate and work with people of rare talent and nobility of character – people I had only read about in books before. It is the greatest of good fortune to be able to live for high cultural and social aims and to disregard one's own. It is good to recognize the weight and importance of such great words as truth, honor, duty – words that form the moral and ethical basis and the very essence of my outlook. Honor, which is defended with blood; dignity, which is a precondition of life; truth, which is sought with the fearlessness of an explorer – without any guarantee of a safe return. I grew up on these concepts and I wanted to realize them, escaping from the closed circle of empty words...

To oppose the tide of denigration of these ethical values and to uphold these principles and the luxury of self-respect, I am willing to pay with everything life has endowed me. If this is not enough I will pay more.

When, at the beginning of the 1960's, enthusiastically and with youthful directness, we supported the slogans of personal responsibility for everything that is being done, the slogans of daring and activism in literary and social life, I never thought that ten years later I should have to talk about it before a court. To be frank, even now I cannot believe in the seriousness of the criminal charges relating to my literary articles and I did not feel that the year-long inves-

tigation was at all serious. The incriminating formulae “an enemy aim”, “with the purpose of undermining the Soviet government” were always used with some shame and uncertainty in relation to such articles [of mine] as “Cathedral in Scaffolding”, “The Last Tear”, “On Mother’s Day”, and “Ivan Kotliarevs’kyi Is Laughing”.

True, it is difficult to talk about literature and criminal investigation in the same breath. Creative artists are always interested in the maximum freedom, in unhampered, daring and vigorous growth, while the security organs are always interested in keeping everything quiet. I think these are two eternally parallel paths that ought not to cross each other.

I cannot accept the artificial interpretation of some of my articles as slanderous. If they were so I would voluntarily repudiate them and I would lose any moral justification for writing.

I cannot understand criminal charges that are based on a misunderstanding of my text or on an obvious unwillingness to understand it correctly. In the meantime I have yet to receive a critical appraisal of my articles, however severe, but on a level of scholarly responsibility and logic. I cannot accept criminal charges for basic literary contacts – that I had shown my articles to someone either before or after I had sent them to the editor of the journal. How could I know that this or that article would in four or five years be classed as anti-Soviet? I wrote it in the spirit of contemporary journalism and relied on my right to have it printed in a journal or to receive a competent review.

Neither the first nor the second happened. I lost interest in the article and my control over it; its fate became independent of me.

Before us lies a difficult road of progress – not only technical progress, but social, moral and ethical too. Compared to the gigantic and inescapable problems that await our minds and hands, the question of my criminal case is episodic and trivial. According to one’s desires it can be branded a “violation of the law” or interpreted as the use of one’s rights and duties within the law and even in the interests of strengthening the authority of the law. The law, in my opinion, gains authority not when people are afraid to come close to its bounds, but when it offers a guarantee for working to the limit of one’s capacity.

Previous investigators have charged that I was acting on the brink of the law. Well, what of it? That is my occupational hazard. In literary criticism the “golden mean” is the easiest way and it offers material compensations. But it leads down, not up. And each new generation continually strives to reach new heights along unknown roads. In this striving some fall, some break their necks and lose their strength – but this is the strict logic of life’s struggle which is assigned to man.

I do not feel guilty before my conscience or before the law. As to whether. I have, even for one moment, risen to the demands of the time and of duty – let first the court of public opinion and then the court of history decide.

Late March 1973

O WASYLU STUSIE

W

ieść o śmierci Wasyla Stusa w

obozie uderzyła jak grom. 5 września 1985 roku powiadomiły o niej radiostacje na całym świecie. Do Moskwy popłynęły protesty rządowe. Był to najcięższy okres – przed Czarnobylem.

Ukraina milczała, jakby pogrążona w klinicznej anabiozie. Jedyne najbliżsi przyjaciele zamordowanego poety zebrali się w jego kijowskim mieszkaniu, by zapalić tam świeczkę. Tam też powracała jego dusza, wybielona bólem, niczym biały ptak.

Pierwsze oceny Stusa jako poety pojawiły się w prasie niemieckiej i ukraińskiej na emigracji. Na jej łamach oraz w polskiej podziemnej prasie zamieszczono pierwsze wzruszające nekrologi. To były słowa prawdziwego współczucia, którym towarzyszyły cytaty z zeszytów obozowych Stusa – jego pozdrowień dla nieujarzmionej Polski, dla Polaków walczących o wolność.

Jeden tylko Bóg wie, jak drogo zapłacił Stus za te słowa, za *Zeszyty obozowe*, przerucone za żelazną kurtynę. Lecz był to człowiek, który mówił i pisał otwarcie i jasno, jak przed Bogiem, i płacił za to życiem.

Naród ukraiński w ciągu ostatniego dziesięciolecia dał wielu pokutników za grzechy i słabości zniszczonego konformizmem pokolenia, wśród nich wielu ludzi pióra. Lecz Wasyl Stus był z nich najbardziej surowy, najmniej skłonny do kompromisów. Pisał księgę wielkiego narodowego bólu i wraz z nią – surową legendę swego życia. Jak każdy wybitny człowiek, powtórzył on drogę nieuznania w faryzeuszowskim świecie, sąd Sanhedrynu i na koniec krzyżowa droga na Golgotę...

Wasyl Stus to człowiek o rzadkim darze moralnym, to głos sumienia w świecie chwiejnych i rozmytych pojęć honoru, prawdy, uczciwości. Zachował swój styl do końca. I to było źródłem jego tragedii. Niósł podarowany mu przez Boga talent z godnością, nie uginając się pod ciężarem losu, nie unikając go. Na takiej drodze poeci giną.

Krótko o etapach jego życia.

Urodził się na Winniczyźnie w chłopskiej rodzinie – w wigilię Bożego Narodzenia 1938 roku.

Dzieciństwo i szkoła – na Doniecczyźnie.

Ukończył Doniecki Instytut Pedagogiczny.

Służba w wojsku na Uralu – trzy lata.

Studia doktoranckie w Instytucie Literatury i usunięcie ze studiów za udział w protestach przeciwko aresztom.

Dorywcze, najgorsze prace – siedem lat.

Aresztowanie, obozy w Mordowii – pięć lat.

Zestanie na Magadan – trzy lata.

Kolejne aresztowanie za udział w Grupie Helsińskiej – odsiedział pięć lat...

Śmierć w obozie o zaostrowym reżimie na Uralu, w wieku 47 lat – 4.09.1985 roku.

Mogiła numer dziewięć na cmentarzu obozowym.

Przewiezienie prochów i powtórny pochówek w Kijowie 4 lata później.

* * *

Twórczość Wasyla Stusa można podzielić na trzy okresy: przed uwięzieniem, więzienny, pożegnalny.

Najszczęśliwszy był chyba okres więzienny...

Bo czymże był pierwszy okres? Żadna biografia nie jest w stanie wiernie oddać *quasi-życia* w warunkach wielkiej zony breżniewowskiego reżimu, w której z poetów robiono palaczy kotłowych, zaś pala-

czy wyznaczano do kierowania kulturą i literaturą, w której idealistów wysyłano do obozów pracy, gdzie nadzorowali ich złoczyńcy.

W tym okresie Stusa nie publikowano (jeżeli nie liczyć kilku przypadkowych tekstów w czasopiśmie), nie znano. A kiedy w Brukseli w 1970 roku ukazał się zbiór wierszy *Zymowi derewa*, zabrano mu go podczas rewizji. Książka ta leżała potem jako *corpus delicti* na sędziowskim stole. Dodano do niej również rękopiśmienny zbiorek *Weselyj cwyntar* oraz błyskotliwy esej o zmarnowanym talencie Pawła Tyczyny – *Szlach na Hothotu sławy*. Nie zapomniano też o podpisanych przez niego protestach przeciwko represyjnej polityce partii.

Był to typowy polityczny wyrok 1972 roku.

W akcie oskarżenia Stusa figurują zarówno wiersze wyrażające protest, jak i o charakterze satyrycznym. Władze wyczuły zakusy na swe prerogatywy w wierszach:

*I Sybirami, Sołówkami
Mordercy ciebie nie uśmierzą* .

Władze nie lubiły dywersji fotograficznej:

*Jak bestia wyc, gorzałkę pić...
Wiekowi prezentować syte
Wiernopodańcze swe oblicze.*

Władze nie lubiły aluzji:

«Dość krwi» – zadeklamował kat.

Nie lubiły też uśmiechu pełnego drwiny:

*Bardziej niżli w Marksa
Wierzę w trzewiki wasze lśniące.*

* Wszystkie cytaty poetyckie z Wasyla Stusa przełożył Wiktor Woroszyński (red.)

To oczywiste, że poezja pierwszego okresu przepelniona jest skargą na socjalistyczny raj:

*O, jaka cisza na tej ziemi,
Bez nieba – nie do wytrzymania!*

Jednakże wydaje się, że cała twórczość Wasyla Stusa z okresu przed aresztowaniem była jedynie dojrzewaniem – w szkole Goethego, Rilkego, Pasternaka. Tłumaczenie elegij Rilkego to wówczas typowe jego zajęcie. Symbolika poezji, świat estetyki i filozofii były jego światem.

Był to bardzo podejrzany świat dla służb specjalnych, odbierali to jako kamuflaż: nie wierzyli, że człowiek może naprawdę żyć w sferze ducha. Śledzono go wtedy szczególnie pilnie, by podejrzany poeta nie wydrukował swych wierszy i nie wystąpił przed szerszą publicznością. Utworzyli wokół niego pustkę kulturalną i uprawomocniali trywialność i półprawdy w warunkach ograniczonej wolności. W takim świecie grom, wojna, aresztowanie są nadzieją na zmianę...

12 stycznia 1972 roku Wasyla Stusa aresztowano. Aresztowanie jest zawsze ciosem, lecz odrętwiałe ciało nie odczuwa bólu. W celi możesz uwolnić się od marności świata tego i zwracasz swe oblicze ku Niebiosom.

*O, królestwo półserc,
półdążeń, półnadziei,
półzamiarów królestwo,
półwysiłeków, półmyśli –*

tak zegnał się poeta z przeszłością.

W więzieniu odczuwa się względność wczorajszych wartości i praw-

dziwość tych, które zawsze są z tobą. W celi, podobnie jak na bezbrzeżnym morzu, odczuwasz wielkość Boga. I nawet ogromne gwiazdy na kawałku nieba, ukrzyżowanego na kratkach.

*Oto twe narodzenie żywe
W odnowie ciała i w odnowie ducha.*

Do celi przyszło jawne uświadomienie losu – tak jasne, jak ewangeliczna prawda:

Ziarno owocu nie da, nim nie umrze.

W maleńkich celach w pobliżu Soboru św. Zofii – Mądrości Bożej, przez kraty w maleńkim okienku pod sufitem widać było kawałek nieba i poranną zorzę. Był to najbardziej radosny moment naszych szarych świątów. Wasylowi zorza posłała wiesz czy promień, z którego narodziła się wizja:

*Jutrzenka mi zabłysła tego ranka
przez kraty w oknie. I promienna
wtedy
łaska na duszę mą spłynęła naraz.
...jutrzenka ta – to jeno okrucz bólu,
ostrzem płomienia wieczność
go przeszywa.
Jutrzenka ta – zwiastunką twego
szlaku.*

Rzecz jasna, wypracowane w ciągu stuleci nieznośne realia więziennego reżimu wyniszczają czło-wieka:

Już życie me – zinwentaryzowane...

I duszę przenika chłód końca. I chłód podsuwa myśli:

Kara bez winy – nie do wytrzymania.

A każdy ranek zagląda w więzienne okno irrealnym koszmarem:

*Poranki niczym pisklęta –
gromadka z gniazda wypchnięta,
coś tam bezsilnie szczebioce
i skrzydełkami trzepocze.*

W więzienne okno zaglądała także umęczona i ukrzyżowana Ukraina, a bezkarność zła i swawola przypominała czasy chana Batyja. Na sejsmografie głuchej celi wyświetlały się w wyobraźni apokaliptyczne zjawy:

*Na zew pamięci wtem się ukazują
posępne widma przerażonym oczom
i słoną krew z arterii moich toczą,
i jak ptaszyska krwawe dziobem
kłują.*

A wokół przerażającego królestwa kwitnącego błota świszcze wiatr terroru:

*Dokoła żal wyrżnięty w pień,
wykorzeniony lament.*

W ciszy jednoosobowej celi rodzi się nowy poeta wielkiego tragizmu. Zajaśniał, niby oświetlony błyskawicą i sklepienie jego poezji nagle zaczęło unosić się ku wzniosłej iluminacji:

*Dusza ma zaprzęgå niebo,
By lotem piorunowym w wysokiego
Płomienia pomknąć słup.*

W wierszu tym, napisanym już wkrótce po uwięzieniu, można odnaleźć poetyckie i życiowe *credo*, w nim zaś – źródło jego siły.

Właściwie od dawna już szukał swej drogi, rzucając się w bliski mu żywioł – ku wysokościami, nieśmiało myśląc o Olimpie. Gdy jednak zrozumiał, że jego droga prowadzi na Golgotę, stanął na niej bez wahania, ze wstydem porzuciwszy chwilę ma-

łodusznego wahania. Stus wcześniej wszedł na drogę cierpienia, wcześniej i definitywnie przyjął Hiobową mądrość. Jako człowiek prawy, nigdy nie uznał konformistycznej moralności i tej niszczącej ducha trucizny, którą ludzie małoduszni usprawiedliwiają swą drogą pełzającego egoizmu. Ze szlachetnością złożył swe życie na ołtarzu Ojczyzny i sztuki.

Było również coś z łaski w odwrotnej stronie więziennego życia – w ascetyzmie, samotności otwartości diabelskiego ataku na świątynie. Śmierć siedziała w celi niczym sowa, zaglądała w duszę pod jej spojrzeniem zajaśniały absolut, ideały, drogie obrazy. Ale codzienny sabat pomniejszych biesów zagęszcza atmosferę strachu i niepewności.

Powstanie wiele prac o poecie: zarówno o niepokoju sumienia jego pokolenia, jak i o tragicznym losie harmonii i rozpaczliwym krzyku świata, pozbawionego harmonii, świata, który utracił filary moralności.

Jednakże już teraz trzeba napisać o mistycznym odkryciu Boga przez poetę – na tej wysokości, na której rozminięcie się z Bogiem jest niemożliwe.

Początkowo poeta opanowywał ton modlitewny i przyzwyczajają się do obecności Boga, odkrywając dla siebie trudne stopnie drogi ku górze:

*Krucha i kręta, spadziśta i stroma.
Droga do Boga krucha jest i kręta.*

Religijność u Wasyla Stusa – jest nieunikniona. «Badanie» siebie jako człowieka przebywającego sam na sam z Bogiem, Stus rozpoczął w wierszu:

*Panie mój, toć ja serca nie mam
wcale
do swej fortuny. To ty mnie ujmujesz
w dłonie niczym wilgotną grudkę
gliny
i miesisz, gnieciesz, tłamsisz
bezlitośnie
i kształt z bezkształtu w palcach
twoich rośnie,
by jeszcze jeden okruch Ukrainy
stał się jak skała. Dotyk znam
płomienia
i zim kołymskich lodowatą szklistość,
i duszy taką nadałem przejrzystość,
że przejdzie drogą i nie rzuci cienia.*

Był naprawdę religijnym człowiekiem – wspomina przyjaciel Stusa z obozu; w tym świadectwie znajdujemy głęboki podtekst: przecież nie mało było ludzi wierzących w formalny, dogmatyczny czy kwietystyczny sposób... Znamy również z literatury zmagania z Bogiem jako odmianę dramatycznej wiary w Boga, na którego przyjęcie człowiek nie jest jeszcze wewnętrznie gotowy i przedziera się przez zaprzeczenie pomimo wszystko do Niego. Znamy również pełną patosu apologetykę na wzniesionej fali zaprzeczenia. I przepętnioną namiętnościami polifoniczność rozjaśnionego zmagania z Bogiem, jak na stronicach powieści Dostojewskiego.

Wasyl Stus daje swój obraz żywej wiary – organicznej jedności z Bogiem Stworzenia jako cząstki ukraińskiej opoki. Boję się, że zbyt mało jest jeszcze czytelników z tak «uprzejroczytnioną» (czystą) duszą, by na jej strunach mogły zagrać tak dostojnie i czysto nastrojone słowa:

*I oto we mnie, w głębi, Bóg się rodzi
na wpół z pamięci, na wpół
z zapomnienia,
jakby nie we mnie, lecz na brzegu
śmierci,
kędy żywemu wara, wnuk i pradziad
oczekiwali mego umierania.
We dwóch żyjemy. We dwóch
istniejemy,
nikogo więcej z nami. Grzmi
nieszczęście
jak kanonada. On ratunkiem moim.
Toteż powiadam: poratuj mnie, Panie,
choć na mgnienie poratuj, a dalek,
uspokoiony, sam się uratuję...*

W podświadomości poety Bóg rodził się realnie, więcej nawet niż realnie. Tak wzniosłą i świętą samotność trzeba przecierpieć. Przez tę chybotliwą kładkę trzeba przejść, by móc w pełni uformować się. Przez ten chybotliwy moment formowania się trzeba przejść. Tę niegasnącą świeczkę bólu trzeba przeboleć. W ten niebyt trzeba zajrzeć, oczywiście, przez «tripotywu weżu muk»:

*W tych gniewnych wiatrach, gęstych
mgłach,
na dzikich, nieprzebytych drogach,
przymierzaj krok do słowa Boga
i podepcz śmierć, i podepcz strach...*

O czymż to? Żadna psychologiczna analiza nie da nam pojęcia o psychologii wzniosłej twórczości, gdy ucicha ból duszy i widziadła zony rozplywają się niczym mirażem.

*Ziemia daleko jak przyćmiona gwiazda,
I głowa moja słońcem napelniona
Całą przedśmiertną już przeczuwa
radość.*

*Więc pobłogosław mnie, cudowna
chwilo –*

*Całopalenie nagłe, po czym wieczne
Do ciała powracanie, przemijanie
I wtem, znienacka – wchodzenie
w sto światów.*

Tu analiza wkroczyć nie może – panuje tu atmosfera świątyni, w której składa swoją ofiarę poeta. Zacytowane poniżej utwory dają klucz do tych wysokości, na których budował swe świątynie poeta, przebywając w celach i zonach.

Oto i wewnętrzna biografia poety, który zboleał, umęczony przeszedł przez zony naszego świata i z obcością spojrzawszy za siebie, zapytał:

*Poezjo, nieodrodna ma urodę,
przed siebie żyję czy ku tobie żyję?*

Zewnętrzna biografia Stusa w swoisty sposób wpisuje się w ukraińską etnografię: umęczona Winnyczyna, zrusyfikowana Donieccyzna, zaszczyty Kijów, złowieszczą Mordowia i piekielna Kołyma...

Życie swe, które sążone mu było nieść, swe trudne cierpienie Wasyl Stus przyjął ze stoicyzmem, nawet z pewną radością:

*Błogosławieństwo twojej swawoli
na szlak niedoli, na szlak, co boli.*

Rozumie bowiem, że nic nie można zmienić, bo los człowieka jest obrazem losu Ojczyzny. Przypomina więc sobie i ludziom wieczne prawdy, które tak trudno jest przyjąć:

*Szczęśliwy, kto potrafi tracić,
kiedy nastaje pora strat.*

Idealista i poeta z natury, do końca nie mógł pojąć, czy to jego ominęło życie, czy też on je ominął.

Jednakże wystarczyło mu życia na wypełnienie przeznaczenia – wznieść się ku wyżynom, na których objawia się tragiczny sens naszych dążeń na ziemi, na których objawia się mądrość olśnień, wystarczyło mu życia, by głęboko odczuć:

*To odwieczne, co nad nami,
Powyciąga strzały z rany
I utuli, ucałuje –
Przecież moment pożądany,
Gdy zabija, to ratuje.*

Dziś historia już nie zauważa przejściowych postaci. Lecz przepelnione cierpieniem słowa Stusa wpisują się w jej kanwę jak echo ogromnego narodowego i ogólnoludzkiego bólu.

*Płacz, niebo, płacz i płacz!
Przelej niepowstrzymane
Morze tkających wód!*

Oto ten przyptyw, który zanosi Stusa na morze wielkich. Niewielu z nich piło z tak przepelnionego kielicha i ujrzało tak ciemną przepaść u swych stóp – w ciągu nieskończonych lat – i czerpało z tej przepaści wagę słowa. *Niepojęta prostota* Pasternaka u schyłku życia jest jedynie przeczuciem płynięcia w *czornij jak smoła wodi*, przeczuciem tej samoświadomości, w której żył Stus, z której wynurzał się i wybuchał, z której tworzył straszną poezję śmierci i harmonizował ją.

*Jakżeś okrutne jest, poznanie
Drogi już utraconych dróg.*

Piękno cierpienia jest pięknem najwznioślejszym. Jednakże boga-

ctwo poezji Stusa ma swe źródła również w barwach i sokach jego ziemi; to delikatność intymnych uczuć i jakaś szczególna dobroć dla wszelkiego stworzenia. W przejrzystej duszy poety jaskrawymi jesiennymi barwami olśniło nas piękno tego świata – barwami astrów, porannym śpiewem ptaka, złamaną gałązką wieczoru..., szeroko rozlaną błękitną wodą skarg...

Płynący z głębi serca śpiew wciąż nas w świat po tamtej stronie widzialnego, jak stara pieśń – w *Deszcze wieków*, na *stuletnie bezdroża* i czasem w przeczucie tego, co poza śmiercią. Podczas swoich etapów Wasyl Stus zajął w strefie śmierci i to poznanie nauczyło go z boku i z uczuciem obości spoglądać na swe życie.

Palimpsesty to nazwa zbioru więziennej poezji Wasyla Stusa. Im częściej ją się czyta, tym silniej odczuwa się głos pieśni. Poeta zdjął z wiecznego pergaminu nazbyt śpiesznie poczynione napisy naszej epoki – dokopywał się do prazjawiak, które ze źródlaną czystością, w jakiś tajemniczy sposób przemawiają do nas ze stronic jego zbioru, jak coś dawno znanego i jednocześnie nieznanego.

Pożegnalny – trzeci okres w jego twórczości – to jak na razie sfera przypuszczeń. Nie pozostało prawie nic z tych przedśmiertnych pięciu lat, kiedy to zabroniono mu wysyłać wiersze w listach. Wiemy natomiast, jak wiele poeta pisał podczas długich bezsennych nocy w celi i możemy sobie wyobrazić moment, w którym rano zagłądano do celi. Zaspany podporucznik ze znużeniem rzucił:

«Więzień Stus, dawajcie no tę swoją pisaninę!» Wasyl patrzył nieobecny wzrokiem, jak gdyby nic nie słyszał, chwilę potem rozlegało się trzaskanie zamków i dwaj podporucznicy wraz z dyżurnym oficerem rewidowali pustą celę, obmacywali wszystko i triumfalnie zabierali wszystkie zapisane skrawki papieru. *Horror verbum!*

Zapewne «literaci» w mundurach i w cywilu mieli obojętny stosunek do tych wierszy: nie było w nich niczego, co by mogło ich zainteresować. Nie rozumieli, że mają do czynienia z twórczością ostatnich pięciu lat życia poety!

Setki przekładów poezji Rilkego, Goethego, Lorki zaginęły bez śladu. Wszystkie jego ostatnie twórcze wzloty, być może najwyższe, pozostają nam nieznanne. Zniknęły w czarnej dziurze. Mamy jedynie świadectwo, że powstawały w liście do żony z grudnia 1983 roku jakimś cudem zjawia się informacja: *Kończę swój zbiorek «Ptach duszi» – rzecz całkowicie prozatorską niemal pozbawioną patosu, nierymowaną, o intonacji zdaniowej, smutnej i spokojnej... stoickiej – taki jest do niej muzyczny klucz.*

Listy świadczą o tym, jak zmieniły się w atmosferze skrajnej nędzy, głodu i chłodu wartości i autorytety (pozostał Goethe, Rilke). Nie było w nich już wzmianek o utraconych wysepkach przeszłości, bo wspomnienia bolały.

Wiemy jednak, że wtedy człowiek jest bliższy niebu – w tych jasnych i czystych chwilach tworzenia.

Rękopisy Stusa powinny znajdować się w tych ministerstwach i

komitetach, które miały smutny przywilej wykonania wyroku nad rzecznikiem ducha i konwojować poetę podczas wszystkich etapów okrutnego reżimu.

Odpuść im, Boże, bo nie wiedzą, co czynią. Nie wiedzą do tej pory i trzymają w martwym uścisku swe nie ujawnione tajemnice.

Tak więc, choć formalnie rehabilitowany, Wasyl Stus pozostaje nadal poetą – więźniem. Dzisiejsza jego ogromna popularność na Ukrainie kontrastuje w wyraźny sposób z kamiennym milczeniem sił konwojujących: nie wybaczą mu swej zbrodni.

Przypomnijmy pośmiertne losy twórczości Lorki. Możemy porównywać nie tylko śmierć tych poetów, ale również ich twórczość. Łączy ich przede wszystkim prawda.

Bohaterem tej książki jest jedna tylko postać – ból. Kto wypowiedział te słowa o swej ulubionej książce: Lorka czy Stus? Lorka. Ale równie dobrze pasują one do Stusa.

Trzeba wyznać: Lorka był poetą o tragicznym losie. Jednakże nawet w najgorszym śnie nie mógłby sobie wyobrazić swego dalekiego ukraińskiego brata, który rozpoczął swą twórczość otoczony milczeniem – bez publikacji i osiągnął szczyty w warunkach, w których wolna poezja była traktowana jak przestępstwo kryminalne, zaś każdy skrawek papieru dołączony był do kryminalnej sprawy.

Los Lorki był więc stosunkowo szczęśliwy... Ale i Wasyl Stus wdzięczny był losowi:

*Jak dobrze mi, że śmierci się
nie boję.
Nie pytam, ciężki będzie krzyż
czy lekki,
Nie chyląc głowy przed sędziami
stoję
W przeczuciu dróg nieznanych
i dalekich,
Żem żył i kochał, choćby wśród
zasmuceń,
Lecz bez pochlebstwa, fałszu,
nienawiści.
Narodzie mój, do ciebie jeszcze
wrócę,
Przez śmierć do życia zwróci mnie
Najwyższy.*

Dziś Wasyl Stus powraca i zaczyna stawać się legendą swego kraju, jako tragiczny głos losu. Uczymy się czytać jego lirykę i słyszeć w niej jęk epoki, słyszeć w niej nasz własny głos. Ale głos ten dolatuje jakby zza grobu – zza zużytych słów, przyziemnych spraw i własnych interesów, na które rozmnienia się dusza.

Werny do mene, pamiate moja, dolatuje do nas głos jego medytacji. Poznajemy w nich zbolełą i przejrzytą duszę poety.

Rzecz jasna, taka poezja to ucieczka od życia. Jednakże jest to ucieczka od powierzchowności ku istocie, od papierowych stateczków na powierzchni do głębokiego prądu – który wiedzie nas korytami antycznej tragedii.

Luds'ka dusza pered wicznistiu neba.

W świecie poezji Stusa mamy do czynienia z całkowitą obcością wobec codzienności i jednocześnie – z tęsknotą za życiem, za działaniem – *Dažd' nam Boże dnes (Racz*

nam dać, Panie)... Pierwszy wers jego wiersza często daje nam klucz do rozumienia i równocześnie klucz melodyczny:

*Dusza łagodna niczym jezioro
Cerkiew świętej Iryny wołaniem woła
wśród mgły
Tylko przez ciebie jasny świeci się
świat
Zbudził się rankiem posiniały ptak
Bieda tak ciężko mną oddycha
Cztery wiatry przepłukują duszę
Ktoś czarny-czarny włóczy się
dokoła
Już Sofia przetoczyła wody
Jak chce się umrzeć.*

Tych wierszy nie można przeglądać – w nie trzeba wchodzić po cichu i powoli zadomawiać się w nich, tak jak poeta zadomawiał się w celach na kolejnych etapach. Dopiero wtedy odkrywamy stronicę unikalnej poezji XX wieku – wieku obcości.

Wasyl Stus jest wielką postacią naszej kultury. Jego imię jest symbolem schyłku XX wieku. Pod prąd, w najbardziej nie sprzyjających warunkach, zdołał donieść w strumieniu ukraińskiej tradycji ideały humanizmu i patriotyzmu, szlachetnie zachowując wierność tym ideałom do końca. Właściwie, na idealistach op-

arta jest prawdziwa kultura, jej zasady bezinteresowności oraz odpowiedzialności za duchową spuściznę, za własne życie.

Jedność słowa i czynu – to tradycyjne oblicze Stusa; w ukraińskiej literaturze jest już tradycją – za słowo płaci się życiem. Na swój sposób zapłacił za nie poeta i filozof Hryhorij Skovoroda, który żył tak, jak pisał. Na swój sposób również poeta duchowej niezgody na świat – Szewczenko. Na swój sposób wieczny więzień – Pawło Hrabows'kyj. Tak samo Lesia Ukrainka. Wszyscy oni tworzyli bez prasy, wbrew możliwemu światu tego. Ukraiński poeta albo jest represjonowany, jak np. Płużnyk, albo marnuje swój talent, jak Tyczyna.

Długą listę represjonowanych kończy monolityczna postać Wasyla Stusa.

*Przebaczam wam, oprawcy moi
dzielni,*

Przebaczam wam...

Ale za tym przebaczeniem pozostaje pamięć. Surowa jak mił, jak napis wyrity na granicy:

*Myśmy spóźnieni wieszczę,
Naszym występkiem – śpiew.*

1987

ЗВОН ЗАТЕРЯННОГО ИСТОЧНИКА

Христианское мышление представляется мне живой рекой в нынешнем мире, густо пересеченном каналами и сточными трубами. Из источников этой реки питалось все великое в нашей культуре – будь то святыни Европы или общественные институты, функционирующие ныне как цитадели духа.

Перед нами стоит вопрос, как очистить эти источники в эпоху экологического кризиса и превратить их из мест туризма в источники питания. Ныне уже очевидна несостоятельность замены источников «прошлого». Но вместе с тем современные фабрики снов и соблазнов конкурируют с источником воды живой. Как же очистить их и культивировать на традиционной национальной почве?

По-своему стоит вопрос там, где все же функционируют традиционные формы христианской культуры, обеспечивающие воспитание и передачу традиций, по-иному – там, где эти формы и само воспитание – разрушено и заклеимлено.

Но общая везде проблема – человек, кризис человека, облегченного от традиции, долга и даже национального имени.

Каждая страна имеет свой горький опыт. Но моя страна словно создана для экспериментальной роли, чтобы явить урок миру и показать, что отрицание христианской традиции и Бога ведет к потере лица и всякого веса, к потере языка и замене его словами. Разрушение храма ведет к отрицанию начал.

У нас стоит вопрос о расчищении источников и забитого мусором русла. В разработанных государством и разрешенных формах культуры понятия христианского и демократического мышления у нас не существует. Но оно существует в народе, как блуждающее сознание и тоска по истинному.

Резкое пробуждение на Украине произошло после Чернобыльского взрыва. Люди почувствовали тотальную ложь казенного оптимизма и жуткую истину слов Шевченко:

*Ми серцем голі догола!
Раби з кокардою на лобі...*

Мы почувствовали одновременно угрозу потери всего: чистого воздуха, воды, плодородной земли, а вместе с тем – упадок духа, родного языка и потерю национального лица. В этом стрессовом состоянии многие украинцы опомнились и почувствовали, что начало было – в потере Бога, веками определявшего образ мышления, песню и язык нашего глубоко религиозного народа.

Я должен напомнить, что свыше ста лет назад известный историк Костомаров, сопоставляя «две русские народности», выделил основные черты украинской нации: глубокую религиозность и поэтический строй мышления, тенденцию к демократизму и личной свободе. Такие имена, как Сковорода, Гоголь и Шевченко – плод украинского корня, цвет украинского древа.

В отличие от народов, имеющих свою государственность и свою национальную элиту, украинский народ веками хранил дарованное Богом лицо просто неиссякаемой силой корней...

Только искусственный отбор самых способных и зажиточных хозяев – на уничтожение, потом голод 1933-го года, уничтоживший минимум 1/4 часть нации, а потом

война, в которой потери украинские стоят на первом месте в мире – только к середине XX века зашаталась корневая сила Украины.

Многие морально искалеченные украинцы, потерявшие свое лицо, служат утверждению антинациональных имперских начал – централизма, тоталитаризма, нигилизма и равнодушия к вопросам духа. Сохранив национальную энергию и родовую фамилию, они несут в мир перекишенный украинский нектар отрицательного свойства.

Вот почему так важно и актуально возвращение к древней украинской христианской традиции (кстати, Украину XVII века называли христианской козацкой республикой) – это возвращение к положительным началам нравственности и согласия человека с самим собой, со своей природой – с Богом.

Известно, что огромное большинство священнослужителей – от Украины до Магаданского края и Курил – выходцы из Украины. Однако это число во много раз перекрывается бродячим элементом из Украины.

Нравственно оздоровить человека, превратить деструктивные факторы в конструктивные, культивировать положительные духовные начала – важнейшая проблема нашего времени, именуемого периодом перестройки.

По всем пространствам Российской империи вместе с революцией и гражданской войной прошла волна босаяцкой уголовной стихии, почувствовавшей свои

привилегии и преимущества перед хозяевами вчерашнего дня.

*Весь мир насилья мы разрушим
до основанья, а затем*

*Мы наш, мы новый мир построим:
кто был ничем, тот станет
всем.*

«Разрушим до основанья» – эти слова гимна, кстати, совсем отсутствующие во французском оригинале, пелись с особым удовольствием...

Этот разрушительный элемент модифицировался и укреплялся и в административном аппарате, и в тюрьмах, и в лагерях сталинско-брежневских времен. Это особая задача социологических исследований – установить процент уголовного элемента среди населения разных регионов СССР...

Ныне стоит проблема – смею думать, общеевропейская проблема – содействовать становлению нравственно устойчивого человека в мире морально размытом, носителя принципов, веры и страха Господнего. И наша задача – делать все необходимое для укрепления такого человека на земле.

Христианизация на почве деchristианизации – это новая проблема современного мира, проблема более трудная, чем миссионерство среди дикарей. Речь идет о сеятеле на сухой истощенной почве...

Живительная волна хлынула на Украину и на весь Советский Союз с Запада в 1000-летний юбилей Крещения Руси.

Не менее живительной волной пришла к нам еще раньше с Запа-

да поддержка борьбы за права человека. Ведь в сущности этот факт выходил за пределы защиты инакомыслящих! В сущности была борьба двух принципов. Христианский принцип отстаивал неповторимый Дар Божий – жизнь индивидуума и его право на свободную волю для реализации таланта и духовных сил. С другой стороны – тоталитарный принцип посягал на жизнь человека как на строительный материал. А «строительный материал» противится и саморазрушается...

Учитывая вес политических факторов в нынешнем мире, следует высоко оценить акцентирование президентом Картером, а затем и Рейганом моральных принципов в международной политике. В сущности это было великим напоминанием о непреходящих христианских ценностях, обязательных для всех и везде – перед лицом укоренившегося мелкого прагматизма. Следует сказать, что все христианские и демократические акценты в выступлениях лидеров Западного мира всегда были отмечены и оценены народами СССР.

Только при общей принципиальной постановке вопроса стала возможной конкретная постановка вопроса о сосуществовании как о мире ненасильственном, жидущемся на семье, обществе, человеке, носящем мир в душе, мир с природой, мир в доме. Мир христианский – в согласии с Богом и Его Заповедями.

Очень существенно в нынешнем мире сохранить и христианс-

кие принципы, и христианский язык, и полноту значения слова.

Отрадно сказать, что при отсутствии элементарно-религиозного воспитания с детских лет люди на Украине уважительно относятся к христианским понятиям и чувствуют тоску по традиции и порядку.

Почему я акцентирую национальный аспект христианства? В Европе принято несовместимые понятия о разных народах и землях объединять стереотипным названием «Россия». Вместе с тем каждый европеец понимает, что это – немыслимое понятие и неуправляемый организм. Огромная 50-миллионная республика Украина нуждается не в объединении с другими, а в четкой дифференциации по областям, чтобы быть управляемой. Особенно важна такая региональная дифференциация для постановки религиозного и морального воспитания. Нынешняя стандартизированная атеистическая школа в СССР совершенно не готова решать такие задачи.

Вот почему так остро стоит у нас вопрос об украинской церкви – и католической, и православной. Мы ждем от Запада поддержки в восстановлении этих церквей – по западному типу, где церковь является очагом культурно-духовной жизни.

Почему нас не удовлетворяет современная Русская православная церковь? Не только потому, что национально чужда украинцу. Это консервативная церковь. Она

исторически приспособлена к служению русскому государству, даже атеистическому. В настоящее время она выступает в прессе, по радио и телевидению на современном политическом языке, не предъявляет государству никаких требований и даже не посягает на воспитание детей и молодежи. Отстаивая идею мнимого единства церкви, она признает в сущности централистический принцип и отрицает всякое разнообразие форм деятельности, поисков и подходов во имя христианского духа деятельной любви и служения ближнему. Она не признает единения разных вероисповеданий в стране и за рубежом – во имя проповеди слова Христова в нынешнем мире отчуждения и равнодушия.

Вот почему мне представляется важной поддержка со стороны Запада всяких новых объединений и начинаний. Нам важно знать опыт работы западных церквей с молодежью, опыт современного миссионерства.

Очень нужна всем нам – и на Западе, и у нас – правдивая информация о состоянии христианской жизни конкретно в разных регионах и странах. Потому так актуально для нас на Украине открытие газеты и журнала религиозного направления для осмысления и стимулирования подспудных духовных процессов, происходящих в пробуждающемся обществе.

MILLENNIUM OF CHRISTIANITY IN RUS'

Celebrating the Millenium (Unofficially) in Kyiv

Nadia Svitlychna, the Ukrainian

Helsinki Group representative in the West, informs that a ceremony commemorating the Millenium of Christianity in Ukraine was held on 5 June 1988 at the Monument to St. Volodymyr in Kyiv. The ceremony, which was attended by several hundred people, was organized by the "Ukrains'kyi kul'turolohichnyi kliub" [Ukrainian Club of Culture and Ecology].

As tape recordings of church bells were played, people placed candles at the foot of the monument. This was followed by the playing of a taped recording of the Mass.

*Shortly after the Mass began, the representative of the Committee for Religious Affairs, Sikorskyi, issued a warning to the chairman of the **Club**, Serhii Naboka, that criminal charges would be brought against the participants of the celebration if they continued listening to the recording of the Mass, making the sign of the cross, and placing candles at the foot of the Monument of St. Volodymyr. He claimed that the law prohibits the public propagation of religion.*

The tape of the Mass was turned off. Serhii Naboka addressed the participants of the celebration on behalf of the Council of the "Ukrains'kyi kul'turolohichnyi kliub". Oles' Shevchenko, a member of the Council then read an abridged version of the Statement that Pope John-Paul II sent to the Fourth Synod of the Ukrainian Catholic Church. Some younger participants of the celebration read religious poems by Hryhorii Skovoroda, Taras Shevchenko, and Pavlo Tychyna.

Ievhen Sverstiuk, the well-known Ukrainian writer and thinker, delivered the following address commemorating the Thousandth Anniversary of Christianity in Ukraine.

Dear Brothers and Sisters!

Today, we too are celebrating. We are celebrating the Millenium of the Baptism of Rus' here on our Kyivan hills and in our sacred Dnipro [Dnieper] River.

This is not merely a date to be observed; this is a national and worldwide celebration of a blessed event that marks the beginning of our spiritual birth and of our self-awareness of being a living branch of the eternal tree of the life of the spirit.

All the church bells of Kyiv should be announcing the good tidings of this celebration of joy accumulated from all the feasts celebrated by our ancestors during the thousand-year-long journey toward fathoming the Holy Gospel. Our journey to the sources of Biblical history, and hence to the sources of our own history, began with the Sacrament of Baptism. It is for this reason Volodymyr the Great towers above the ages in our history.

The year 988 marks the beginning of the turning of our Kyivan Rus' toward Christianity, towards Christian moral and spiritual values, toward a culture that had by then become deeply rooted...

Conversion to Christianity dates back in our historical consciousness to the time when Christ's apostle, St. Andrew the First [*Pervozvannyi*] blessed the Kyivan hills and erected the first cross on them.

Thereafter, our Kyivan princes often won victories over Byzantium, but they always returned from their campaigns spiritually conquered, and many members of the royal retinue came back as Christian converts. The spirit of this higher world was invincible. It took root among our ancestors long before the time of Princess Olha and Prince Volodymyr. It penetrated deeply and irrevocably.

Yaroslav the Wise was recognized as an equal by all the rulers of Europe. He established family ties with the crowns of France, Poland, Norway, and Hungary... Kyiv's Cathedral of St. Sophia and the Monastery of the Caves bear witness to his wisdom and glory.

Though it is difficult to believe, the Suzdal' Chronicle states that there were 600 churches and 18 monasteries in 12th Century Kyiv. In any event, the intensity of spiritual life in the monasteries and the flowering of the spiritual culture of Kyivan Rus' are a historical fact. It is this that enables the Ukrainian people to survive despite the razing and burning of churches, despite the invasion of Mongol hordes, and despite incessant wars waged by power-hungry earthly princes. The mighty tree of our spirituality grew from this life-giving source. The chroniclers, the builders of churches, the painters of icons in books renowned throughout the world, the liturgical songs that made Ukraine famous, the skillful management and hospitality for which our forefathers were famed – all these stem from the poetic embodiment of Christian ideals on Ukrainian soil.

Is it not significant that our greatest philosopher was a religious thinker, that our greatest poet speaks to God in almost every one of his works, and that Ukrainians have carried religious ideas to other peoples of the world?

Ukrainian spirituality has never served secular leaders. It nurtured among the people a spirit of independence from temporary victors on the stage of history. It fostered a spirit of democratism and Christian republican ideals.

The powerful of this world, like the wealthy, have always been in the thrall of earthly treasures. The clergy have often shared in this human weakness. Whenever they transformed the Church into their own instrument, the people preferred to leave the Church and its hierarchy.

The history of the world and the history of our nation would be quite different if its rulers, both secular and religious, held heavenly treasures in higher esteem than earthly ones. Had the Union of Brest of 1596 ensured a truly Christian equality of two profoundly kindred nations, there would have existed the most powerful citadel of the spirit in eastern Europe. Had the real goal of our Treaty of Pereyaslav of 1654 with Russia been the strengthening of a Christian state to uphold the independent banner of Orthodoxy against the Muslim flood that had already inundated the hierarchies of Constantinople, Jerusalem, Antioch, and Alexandria – as the champions of our ancestral faith had dreamed – there would have risen a powerful community of Orthodox nations instead of tsarist Russia – the prison of nations.

With our help, Russia did indeed undermine the Ottoman Empire. But what purpose did it serve when the tsars arbitrarily exploited the Orthodox faith as no more than a tool and held the Church in feudal dependence? What purpose did it serve when the Ukrainian population was forced to flee from the tsar of the one true faith to the land of the “infidels” because there was more freedom and humanity there?

There was Egyptian captivity, but there was no spiritual unity in these unions... There was only the determination to enslave physically.

In their desire to defend themselves from foreign idols and foreign self-interest, the Ukrainian people sought protection under the wing of Christ and cultivated the temples of their own spirit. Lacking their own state, they also lacked a state-supported Church of their own. There was no organized system of proper religious upbringing.

But the nation’s spiritual self-defense was so strong that the people established brotherhoods and brotherhood schools to provide a Christian education.

The people formed Protestant churches, which have always enjoyed great popularity in Ukraine, even though they suffer from the disease of isolation.

In defiance of Russia’s destructive imperialistic policy towards the Ukrainian Catholic Church, Ukrainian communities have always firmly defended and will always continue to defend the Catholic Church of the Greek Rite. This Church does not wish to serve earthly tsars and pre-

fers to subordinate itself to the Apostolic See, which treats every nation, every culture and language with due respect, and, above all, has preserved its original spiritual vitality.

For centuries the Orthodox Church has been the cradle of our spirituality, our school of beauty and humanity, our national banner in the struggle for the right to be ourselves. It exhibited wise tolerance toward the ancient rites and customs of the people. It introduced the sacred melodies of prayers and hymns into the spontaneous folk-song aesthetic phenomenon and the element of refined spiritual beauty into folk painting; it glorified the earth with the solemn beauty of cathedrals and churches. Prince Volodymyr’s ambassadors spoke the truth when they said: “The Greek Church possesses the greatest beauty” ...Heavenly Grace transfuses the soul during the singing of liturgical music. It is also true that the Greek liturgy is closest to the language of the Bible and that the language of the religious service in the Orthodox Church in ancient times was nearly comprehensible to the common people.

They did not exaggerate when they said: “The Holy Church is our mother”. The Church guided a child from birth to baptism, through all the feasts and workdays, until the tolling of the final bell...

The Church that suffered the greatest devastation was the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church. Separated from the Russian Church after the collapse of the Tsarist Empire, it was soon doomed to destruction for wanting to lead an independent life in the traditions of our nation.

The Russian Orthodox Church is burdened with an age-old legacy of faithful service to the tsars. It therefore shared in their catastrophe. Yet even today it carries God’s Word – just as rusty pipes carry clean water from the spring. The Russian Orthodox Church in Ukraine – such is our reality. This Church has the support of the State, which refuses at all costs to separate itself from the Church and is determined to lead the Church, at times forcibly at other times peaceable, to its “natural demise”... This Church conscientiously carries out the government’s orders, regularly contributes to the Peace Fund, dares not demand greater rights in the State, and dares not presume to educate children in God’s law.

Is it able and has it the right to be the bearer of the great millennial legacy of Christianity as an active religion?

It would be difficult to exaggerate the importance of this legacy to the Ukrainian nation – one of the most religious peoples in the world. Our history, our ethnography, our rich spiritual poetry – all these speak of our people... How did it happen that the grandchildren of those who began and ended each day with prayer and invoked the name of God when greeting one another have now reached the stage where they often use God’s name when they curse? First they renounced the faith of their fathers and then they renounced the language of their fathers. It has befallen Ukraine to manifest to the world the universal sign of the Chernobyl’ [Chernobyl] catastrophe.

Pavlo Tychyna's "Sorrowful Mother" (1918) * seems to have a foreboding of this disaster in her heart. Searching for her crucified Son, the Mother of God came to our land:

*She glanced – and silence reigned
around.*

*A corpse is blackening in the rye...
The tiny spikes speak in their sleep:
Rejoice, O Mary, maid most high!*

*The moon and stars – were they
alight?
Even the dawn scarce brought the day.
How frightful!.. For the human heart
Has in a desert lost its way.*

*Поглянула – скрізь тихо.
Чийсь труп в житах чорніє...
Спросоння колосочки:
Ой, радуйся, Маріє!*

*Не місяць і не зорі,
І дніти мов не дніло.
Як страшно!... – людське серце
До краю обідніло.*

She alone was able to measure the immeasurable suffering of the crucified land and, peering through the curtain of time, wept softly:

*She passed adown the dreary field...
– And shall this country also die? –
Where He was born a second time, –
For which His love with death would vie?*

*Silence lay round her everywhere.
The wild oats rankly choked the plain.
– Ah, why have you been crucified?
Ah, why have you been darkly slain?*

* The English translation of the stanzas from this poem cited in the text are taken from *The Ukrainian Poets, 1189–1962. Selected and Translated into English Verse* by C. H. Andrusyshyn and Watson Kirkconnell (Toronto: University of Toronto Press, 1963), p. 219–220.

*Проходила по полю...
– І цій країні вмерти? –
Де Він родився вдруге, –
Яку любив до смерти?*

*Поглянула – скрізь тихо.
Буяє дике жито. –
За що Тебе розп'ято?
За що Тебе убито?*

The wind of man's terrible alienation from his spiritual essence was even then gusting over the fields, over the flowers... What else do the words of Mary, numbed by pain, mean?

*Christ risen? That I have not heard,
Nor know it, nor can understand.
There never shall be Paradise
Throughout this sad and bloody land.*

*Христос воскрес? – не чула,
Не відаю, не знаю.
Не будь ніколи раю
У цім кривавім краю.*

Everything happened again: people no longer heard the joyous greeting "Christ is risen!" – either in 1929, or in 1933, or in 1937, or in 1941, or in 1947...

They began to forget...

Forgive this chronology of sad dates at this celebration. But we need to understand our reality somehow – the wild oats rankly choking the plain... The rank growth of callous indifference... We need also to understand the phenomenon of the post-Chornobyl' world, a world that seems to have stopped and is tottering over an abyss.

People have begun to feel an urgent need for renewal...

In both life and literature, there has emerged a new kind of man, one who composes prayers to an unknown god, whose name he knows not.

We stand over the shards of devalued words, relative truths, defiled goodness, and pained beauty – like the fisherman over his broken trough [in Pushkin's tale of the fish with the power to grant wishes. – *Trans.*]. And we wonder – should we begin the tale from the beginning?..

But where is our beginning? Where have we lost the thread of the tradition that provided each child from infancy with the knowledge which today he has to discover for himself only after obtaining a diploma? And is there a substitute for the seed of God's love and fear? A substitute for striving for an ideal, for faith? A substitute for self-respect and respect for everyone created in the image of God? These are the burning questions we face today.

As in ancient times, we are once again beginning to understand that the essence of everything is hidden behind a false semblance. But it is very difficult to rise to faith. On the other hand, it is very easy to fall into godlessness... As the well-known catchphrase has it: "Destroying is easy; building is hard..."

*Moments of joy – days of reckoning.
While the boat races onto the reef.
We could accept all our losses,
End mourning them and burn our
bridges.*

*We could even say farewell.
But how human it is to wait*

*And let this cup, too, pass by...
But for the memory – an eye for
an eye!*

*Only darkness through the ages...
How high one must rise
To see the path of salvation,
Of all-forgiveness and all-love,
The free word of hope, the vanity
Of mere words without end.
But how deeply rooted the call:
I have brought you not peace, but
the sword.*

*All under the sun that wants to live
Strives to flower and bear fruit.
The wind of life tramples it,
The wave of war washes it away,
It lies down on the pavement
And flows in a stream into the gutter...
But where are those who want to
die free*

*And become the salt of the earth?
All has become unravelled, knocked
out of orbit,
Transformed into rank growth of words...
Unripened, destructive children
Have trampled something very simple,
Lost something very old,
And forgotten something very eternal:
The Holy Spirit, the pain of prayer.
All is held on the facets of faith –
Thin strings that nurture the spirit
From the source and rays of faith,
The faith that moves mountains,
That lets walk on the waves of the
ocean,*

*That leads through the abyss
of despair –
Only on faith – on the waves of faith
The love that creates all comes to life.**

* The translation of this poem by Levhen Sverstiuk is interlinear rather than the poetical. No attempt has been made to render the rhyme or meter of the original.

*Хвилі радості – дні розплати.
А човен вже на риф жене.
Можна вже перейти всі утрати,
Відстраждати й спалити мости.
Можна навіть уже попроситись.
Але як це по-людськи: ждати,
Хай ця чаша мине...
Скільки пам'ять – око за око!
Всі віки – тільки тьма в очах...
Як то треба злетіти високо,
Щоб узріти спасенний шлях.
Всепрощення і дух любови,
Вільне слово надії – всім
Марноту безконечних пімст.
Але як по-земному глибоко:
Я приніс вам не мир – меча.
Все під сонцем, що жити хоче,
Поривається в цвіт і плід.
Його вітер життя толочить,
Його хвиля війни змиває,
Воно просто на брук лягає
І стікає потоком в рів...
Але де ті, що вільно хочуть
вмерти й стати сіллю землі?
Розкрутилось, зійшло з орбіти
І пішло у словесний ріст...
Скороспілі шкодливі діти
Розтоптали щось дуже просто,
Загубили щось дуже давне
І забули щось дуже вічне:
Дух святині, молитв й піст.
Все держиться на гранях міри –
Тонких струнах, які з основ
Живлять дух і проміння віри
Віри тої, що гори ворушить,
Що тримає на хвилях моря,
Що веде кризь безодні горя –
Тільки віри – на хвилях віри
Ожива всетворяща любов.*

We feel the want of faith and truth. We yearn to recreate within ourselves and around ourselves a world in which we can feel respect, in which it is worthwhile to live.

We must remind ourselves that we are the heirs of a thousand-year-old Christian heritage – heirs of its sources, its values, and not merely those materialized in stone and gold, – and of its unsubstitutable truths. Surrogates, even if created by a talented hand, give no light and no warmth.

The only true path is towards the Spring of Healing Water. Indeed, what need is there for a road that does not lead to the Temple? But many raise the question: to which temple should the path that we choose lead? Thank God, we now have a much easier access to the Books of the Holy Gospel. We have a great thirst and spiritual hunger unknown to those living in the West, who are lulled in the webs of consumerism and extraordinary satiety.

We have glimmerings of hope...

I have little faith in people who exacerbate old conflicts between various Christian Churches. Long ago there were important reasons for these conflicts, but these reasons have receded into the past, as have the passions that caused them. Attempts to revive them do not stem from great faith and a sincere love of God. Instead, they stem from reasons that are all too earthly. Today, at the end of the 20th Century, we have lost many values. Let the forces that divide and disunite the Christian world also remain among those that have been lost. After all, today many young people come to faith not through the Church but through books....

Now that even politicians espouse the idea of an ecological, cultural, and spiritual union of the world, how can people who pray to the same God the Father, the Son, and the Holy Spirit not accept the same view? "Accord builds and discord destroys". Perhaps we lack sufficient enthusiasm and solidarity in building the Temple?

The resolution on ecumenism adopted by the Second Vatican Council was the voice of true wisdom that flows from the Holy Spirit. It is one of those resolutions that must be steadfastly implemented during these times of harsh trials. After all, it is not a matter of nations and communities renouncing their traditions and rituals in the name of a uniform atheistic

unity... We must preserve our rituals, customs, and traditions at all cost, but while standing on our knees before the Saviour who commands us to love and live in harmony.

Let us acknowledge that true believers of all Churches have always respected one another and will continue to do so, because theirs is a spiritual kinship. Let their unity serve as a model for all. And let our celebration – the Millenium of Christianity – be a celebration of unity and the beginning of our spiritual rebirth.

Glory to God the Father, the Son, and the Holy Spirit. Amen.

Translated by Marta Skorupsky
1988

LEHRJAHRE DES EWIGEN GOTTES?*

WOHIN GEHT DER MENSCH
OHNE GOTT?

W

ozu haben die totalen Experimente des 20. Jahrhunderts am Menschen, an der Natur, an allem, das Geheimnis der Schöpfung in sich trägt, geführt?

Welche Lehrstunden kann der Welt das Land vermitteln, das sich uns als Gleichnis dargestellt hat, das den Namen Tschernobyl trägt?

* Fragm.

Welche Ernte sagen die Samenkörner der Gewalt und des Todes voraus, die in der Ukraine während des Terrors und des Völkermordes ausgesät worden sind?

Wenn meine bescheidene Arbeit diese Fragen auch nur einen Deut auszuleuchten vermag, dann ist sie aktuell. Heute blicken die Augen der ganzen Welt nach Osten, wo ein gestriger Superstaat an einer neuen Fassade, der «Perestrojka», arbeitet. Die westliche Presse rätselt an neuen Begriffen, fixiert Veränderungen in der Politik, dringt jedoch nur wenig in das Rätsel des Baues ein, der umgestaltet wird. Ich möchte daran erinnern, daß nicht das System umgestaltet wird, sondern versucht wird, sein Produkt – den homo sovieticus – zu verändern, der sich am Ende des 20. Jahrhunderts als in der Arbeit unzuverlässig und lebensunfähig erwiesen hat.

Es hat sich herausgestellt, daß dieser Mensch Luftspiegelungen, Stereotypen und Mythen für den Export geschaffen und dabei sorgsam die Wirklichkeit – sogar vor sich selbst – verheimlicht hat.

Heute befindet sich die Welt in rasender Fahrt im Sog des wissenschaftlich-technischen Fortschritts. Ihr fehlt die moralische und geistige Kraft, um ruhig und gelassen an Abgründen vorbeizukommen.

Die Welt braucht statt alter Stereotypen, statt Betrug und Selbstbetrug eine neue leiderfahrene Wahrheit. Die Welt muß sich selbst erkennen und nüchtern ihre Lage beurteilen.

Die Ukraine – ein Objekt grausamster Experimente und Strafen,

eine Arena vernichtender Kriege des Nationalsozialismus und des Internationalen Sozialismus – muß die «Glasnost» nutzen, um ihre in schwerem Leid erprobte Wahrheit über sich selbst verkünden zu können. Der Zeitwind legt den schrecklichen Weg der Selbstverleugnung frei, den wir unter dem roten Banner zurückgelegt haben. Ich fürchte, daß die jeglichen Ideals beraubte Jugend einen Weg ins Nichts – ohne Banner – gehen könnte.

Der Autor

IM LAND, DAS DER APOSTEL GESEGNET HATTE

Im Jahrtausend der Christianisierung der Kiewer Rus' befindet sich das Land des heiligen Wolodymyr im Zustand großer Verwirrung unter dem Himmel. Die Kiewer Hügel, die die Hand des heiligen Apostels Andreas, des Erstberufenen, zu Ruhm und Leben gesegnet hatte, blicken heute versunken in den dunklen Strom des Dnjepr, der in seinem Lauf zum Meer seine einstige unerschütterliche Sicherheit verloren hat.

Der hochmütige und unkluge Wille des Menschen hat begonnen, diesen Lauf zu behindern, aufzuhalten und die segenspendenden Äcker und einst blühenden Dörfer mit dem Wasser des Stroms zu überfluten, nachdem diese allen historischen Stürmen und Hochwassern standgehalten hatten. Der unkluge Wille der Akteure des 20. Jahrhunderts hat die Nester der friedlichen Fischer, Ackerleute und Imker zerstört und

weggefegt, wobei er ihre Geschichte – die Vergangenheit und Gegenwart – in stinkende Kloaken verwandelte, die man großwahnstinnig als «Meere» bezeichnet.

Eine elementare Eintönigkeit hat sich wie ein unermeßliches seichtes Meer über alles ausgebreitet. Das geistig betäubte, religiös und national verwilderte Volk hat seinen sicheren Gang eingebüßt und ist sich selbst gleichgültig geworden. Ihm hat man mit unzähligen Deichen und seichten Tümpeln den Weg zum großen Meer, der alle Menschen umfassenden Geistigkeit, versperrt, in den die Wasser der national-kulturellen Quellen münden. Über Jahrhunderte hinweg hatte uns durch alle Katastrophen und gegen den Willen finsterner fremder Herrscher das sprudelnde Rauschen der Quellen am Leben gehalten; ihr Klang war uns Gebet und Gesang gewesen. Auf den uferlosen, stehenden Stauseen ist der Stromlauf nicht mehr erkennbar, keine Regung verrät, daß in der Tiefe noch Quellen sprudeln. Heute jedoch kehren wir wieder zu den Quellen zurück, um uns bewußt zu werden, wo wir sind und wohin wir getragen werden. Wo hatte einst der Mensch der christlichen Zivilisation seinen Anfang genommen? Wo beginnt er heute? Sind wir wieder an den Quellen, können wir den Gebotstafeln des Moses nicht entweichen?

Der Mensch hatte damit begonnen, daß er über die alltäglichen Interessen und Neigungen seiner unsteten Natur höhere Werte stellte und den steilen Weg zu diesen höheren Werten bekräftigte, indem er sich

über Vergängliches und Flüchtliges erhob.

Der Wilde konnte noch sorglos sein Ritual zur Ehre seines Götzen vollführen. Das gestrenge Bild des einen Gottes jedoch anzunehmen und ihm künftig treu zu bleiben, zur schweren, die Kraft des Menschen übersteigenden Bürde des ersten Gebotes Ja zu sagen, bedeutete, sich auf einen steilen Weg zu begeben. Auf diesem Weg stehen die Zeichen großer Imperative und strenger Verbote. Es galt, einen Kult des Heiligtums, des Festtags und Gottesopfers herauszubilden. Es galt, eine Tradition der Achtung und Selbstachtung zu schaffen: «Ehre Vater und Mutter, auf daß es dir wohlgehe und du lange lebst in dem Land, das Gott dir gegeben hat». Das sind Pflichten, die höher sind als die Interessen, Beweggründe und Neigungen des Menschen, da ist bereits ein «Muß», das dazu führt, daß sich ein Prinzip festigt, dem sich Gefühle unterordnen haben. Daneben gibt es Stufen großer Verbote: «Du sollst den Namen Gottes nicht mißbrauchen...», «Du sollst nicht töten...».

Du wirst ein Mensch, ein wirklicher Mensch, wählst den Weg deines Gottes und schon hörst du auf, ein Sklave deiner Schwächen zu sein. Durch deinen freien Willen – wirst du frei. Aus allen nur möglichen Schritten werden die notwendigen und würdigen Schritte deiner Selbstbestätigung gewählt: Du mußt dich des auserwählten Weges würdig erweisen.

Der Mensch unserer Zivilisation hatte sich zunächst auf Prinzipien gestützt und ließ sich erst danach

von persönlichen Motiven leiten. Nur Prinzipien halten organisierte Strukturen wie Volksstämme, Völker und Gesellschaften zusammen.

Christus war nicht gekommen, um das Gesetz abzuschaffen, sondern es zu erfüllen, um den Willen des Vaters zu bekräftigen, der ihn gesandt hatte. Die Bücher des Gesetzes und der Propheten ergänzte er mit der Ethik lebendiger Liebe – mit der Predigt und seinem lebendigen Beispiel. Das veranlaßte den fremden Statthalter, der Christus zum Tode verurteilte, bewundernd auszurufen. «Ecce homo!» Dort hatte unser Glaube, unsere Weisheit, unsere Ethik und Moral ihren Anfang genommen. Wie sehr wir auch auf die Pfade des verlorenen, verwilderten Sohnes geraten waren, jahrhundertlang hatte das Ideal über uns gestanden, hatte in der finstersten Nacht uns sein Licht geleuchtet, hatte der steile Weg nach oben gerufen, und eine gütige Hand die Vergebung gespendet. Es hatte Augenblicke von Grausamkeit und gottloser Willkür gegeben, doch über allem hatte das Gesetz Gottes gestanden.

«Er kennt keine Gottesfurcht», sprach das Volk von einem gesetzlosen, moralisch ungefestigten Menschen, in dessen Innerem es keinen klaren Grund gab, in dem, je weiter man stocherte, desto mehr Schlamm aufkam. Ein Mensch, der keinen inneren Kern besaß, an dem aber ein Prinzip hängengeblieben war, damit das Wort Gottes in ihn einginge. Das bedeutete jedoch nicht, daß dieser Mensch weder Angst noch Gehorsam kannte. Oft fürchtete er sich vor den Mächtigen und war der Obrigkeit

gegenüber willfährig. Doch Gottesfurcht kannte dieser Mensch nicht.

Von so einem sagte das Volk, das sei ein schrecklicher, gottloser Mensch. Umgekehrt gab es mächtige Menschen, die vom Herrscher unabhängig waren. Sie besaßen eigene Schlösser und Heere. Sie frönten ihren Leidenschaften und berauschten sich an ihren Siegen. Die Untergebenen schmeichelten ihnen und hielten die Versuchung wach. Doch jeden Morgen gingen sie vor dem Altar in die Knie und wurden sich bewußt, daß in ihrer Seele Hiob lebte und ihr nächster Tag in Gottes Hand lag. Die Gottesfurcht stellte sie wieder an ihren Platz, und es kam sogar vor, daß sie alles, was sie angesammelt hatten, samt ihren Schlössern, opferten oder, wie der Mönch aus dem gleichnamigen Poem von Schewtschenko, sich von allem lossagten. Die Gottesfurcht diente ihnen als Maßstab, sie erinnerte an Grenzen, diktierte ihre Handlungen und warnte sogar furchtlose Menschen vor schlechten Handlungen.

Das war die Schule des Gesetzes gewesen. Jede Kinderseele hatte diese Schule zu absolvieren, um sich zur Hierarchie der Werte, zu ihrem Gott erheben zu können. Bei all unserer Armut, Schwäche und Verschiedenheit war diese Schule real gewesen. Das nannte sich Erziehung, das heißt, es war ein Beschützen des Kindes vor schlechten Einflüssen, die es vom Weg der Traditionen und Prinzipien in den Abgrund der Prinzipien- und Gottlosigkeit, auf den Weg der Frevler herabziehen konnten, «weil Gott den Weg der Gerechten kennt, der Weg der Frevler

aber in den Abgrund führt». Diese Worte könnten als Aufschrift zu unserer Erinnerung dienen, die – als Faden der Vergangenheit verschlüsselt – die Wahrheit und die Gerechtigkeit in sich birgt. Die Tradition wird von der Familie, der Sippe oder dem Stamm und Volk gehütet. Sie haben die Aufgabe, vor zufälligen Einflüssen einer zufälligen Umgebung zu schützen und die Erziehung zu sichern. Die idealistische Philosophie unserer Kultur – falls wir ihr Ergebnis in der Person Kants, des Begründers der neueren Philosophie, nehmen, stellt den Menschen als Ziel und nicht als Mittel zu irgendwelchen Zwecken hin. Diese Philosophie entwickelt die höchsten Grundsätze der Uneigennützigkeit. Sie bekräftigt die Pflicht als Kern des Werdens einer Persönlichkeit. Gerade sie ist es, die in der zeitgenössischen philosophischen Sprache das Wesen der christlichen Lehre vom Menschen, seinen Prinzipien und Werten verallgemeinert und formuliert.

Eine andere Frage ist es allerdings, inwiefern während unserer schrecklichen Geschichte dieses Ideal unseren grauen Alltag zu durchdringen vermochte. War der Lichtstrahl der Liebe in jedes Haus eingedrungen? Gab es Menschen, deren starker Geist die Verzweiflung überwinden und entgegen der Logik der Umstände Böses mit Gutem vergelten konnte? Waren die Mütter, wie sie Schewtschenko zeichnet, zahlreich genug, daß sie, ungeachtet aller Umstände, die Traditionen weiterreichen konnten? Der Mensch ist schwach und wankend, wenn in seinem Haus kein Platz für Feste ist, wenn dort

«Elend und schwere Fron das Beten behindern» (Schewtschenko).

Die sozialen Krankheiten haben eine Suche nach neuen Wegen ausgelöst, um den Menschen vom aufgezwungenen Joch zu befreien. Das revolutionäre Ideal sollte reelle Bedingungen für die Entfaltung des Individuums und der Gesellschaft schaffen. So zumindest hatte sich dieses Ideal im Bewußtsein der Träumer und Kämpfer für die neue Ordnung abgezeichnet.

Doch am großen Wendepunkt der Geschichte hat man das Individuum im Namen eines «größeren Wertes» – der Masse – zurückgedrängt. Die Massen haben die alte Welt im Namen «des Glücks der Werktätigen» bekämpft. Niemand hatte danach gefragt, was diese Metapher eigentlich bedeutet, und ob sie auch den einzelnen Menschen und die Familie berühre.

Im Revolutionssturm war die Persönlichkeit verschwunden. Der einzelne trat nur noch unter einem Pseudonym auf. Wenn der einzelne sich in den Vordergrund schob, leistete er entweder aus Begeisterung oder aus diplomatischen Gründen Verzicht auf seinen Namen. Er handelte «im Namen» und gestattete sich Methoden, die ihm die Eltern verboten hätten. Vor allem sagte er sich von Gott los und somit von der Heiligkeit unverrückbarer Prinzipien. Daß der Mensch sich viel eher von Großem als von Kleinem lossagt, ist eine schreckliche Wahrheit. Der Mensch hat keine Kraft, Großes gegen den Strom zu tragen. Zudem ist er daran gewöhnt, daß das Große von allen getragen wird, Großes ha-

ben die «Großen» auf ihren Schultern zu tragen, «ich aber bin ein kleiner Mensch»... Der Mensch hält sich an selbstverständliche, spürbare, sichtbare Werte und läßt sich vom «gesunden Menschenverstand» leiten, der im Grunde der verwirrte Verstand eines verängstigten Wesens ist, das, einmal in der Masse aufgegangen, höhere Prinzipien aufgibt und zu vergänglichen Interessen des Alltags hinabsteigt. Im Lichte der geltenden Instruktionen erscheinen sie ihm als einziger wahrer Wert. Aber schon morgen werden sie gestrichen sein und von anderem ersetzt werden.

DER WEG DER MACHT

Die konformistischen Visionen einiger westlicher Autoren über Gemeinsamkeiten des Kommunismus und des Christentums wurden von den Bolschewiken verächtlich beiseite geschoben. Was es auch im Urkommunismus einer fernen Vergangenheit gegeben haben mag, heute zeichnet sich das Ideal des Kommunismus als antichristlich ab. Zwar ähnelte äußerlich die revolutionäre asketische Haltung der des Christentums. Diese äußerliche Ähnlichkeit enthält jedoch einen gegensätzlichen Kern: Der christliche Asketismus ist eine Überwindung des Stolzes, er verfolgt keine äußeren Ziele, sondern strebt moralische Vervollkommnung an durch Verzicht auf Freuden, die diese Welt zu bieten vermag. Der revolutionäre Asketismus ist materialistisch ausgerichtet. Er verachtet die Demut der Sanftmütigen und derer, die reinen Herzens sind, er lehnt Mit-

leid, Erbarmen und «jedwede Mystik» ab. Es ist ein Asketismus des Stolzes, eine Haltung, die das Ziel verfolgt, das Recht zu haben, andere nicht schonen zu müssen, das Recht, streng und schonungslos richten zu können.

Somit hat der Gegensatz zwischen dem «abstrakten» christlichen Humanismus und dem sozialistischen Klassenhumanismus in der sowjetischen Literatur seine Richtigkeit. Hier stehen sich das Erbarmen und die Schonungslosigkeit gegenüber. Allerdings muß präzisiert werden, daß der hemdsärmelige «Klassenhumanismus» überhaupt kein Humanismus ist, weil er den Menschen als solchen nicht in den Vordergrund stellt, sondern einen Menschen gegen den anderen. Der Klassenegoismus wird verschärft und ein Feindbild und der Kult eines schonungslosen Kampfes aufgebaut. Kein Wunder, daß sich solcher «Humanismus» nicht zu halten vermag und zur Selbstbestätigung konsequente Grausamkeit ausartet. Dabei unterscheidet er weder eigene noch fremde Leute: wenn es keine äußeren «Feinde» gibt, findet man sie in den eigenen Reihen, und das massenhaft.

Das Christentum ist eine Lehre, die durch die Erkenntnis des Höchsten die Entfaltung der Persönlichkeit zum Ziel hat, die mit der Gabe der Liebe und der Kraft zu geben und zu bewahren ausgestattet ist. Das Christentum lehrt moralische Standfestigkeit; das Schwanken des Menschen angesichts vergänglicher Zwänge ist ihm fremd, und es lehnt den moralischen Relativismus sowie

die Anpassung an den Willen einer Machtperson ab. «Selig die Armen im Geiste», lehrt Christus. Schon das Wort «selig» rief einst ein sarkastisches Lächeln hervor, weil die Sanftmütigen und im Geiste Nichtstolzen verachtet wurden.

«Selig die weinen...» – ihnen wurde der Triumph der Sieger entgegengesetzt. Es sollten diejenigen weinen, die übriggeblieben waren. «Selig die Sanftmütigen...» – die gestrenge Macht kehrte ihnen den Rücken, ließ nur Pistole und Lederjacke gelten.

«Selig die nach Wahrheit dürsten...» – für diese hatte man höchstens ein höhnisches Lachen übrig: «Eure Wahrheit ist vorbei, jetzt herrscht unsere Wahrheit».

«Selig die Mildtätigen...» – so etwas ging einem alten Bolschewiken gegen den Strich: Bittet und bettelt nicht, Moskau traut keinen Tränen. Die willensstarken Genies der Gesetzlosigkeit und des Revolutionsgesetzes kannten kein Erbarmen. Es herrschte unverrückbarer Wille, grenzenlose Willkür, absolute UNfreiheit.

«Selig, die reinen Herzens sind...» – das sind die von vornherein verurteilten Lämmer.

«Selig die Friedfertigen...» – das sind die ersten «Contras». Der Kampf ist unerbittlich. «Richtet nicht euren Nächsten...» – richtet ihn doch, und zwar sofort!

Das antichristliche Wesen des Kasernenkommunismus trat am schärfsten gegen die Evangeliumslehre Christi von der Liebe und Vergebung auf. Der konsequente Klassenfeind der «Untoleranz gegenüber jedweder Erscheinungsform» wurde

zu einer neuen Religion, die genauso absolut wie die Predigt von der Bruderliebe des Neuen Testaments war. Gerade Liebe und Haß, diese gegensätzlichen Begriffe, existieren als Pole eines Ganzen. Die Klassenfeindschaft und der Klassenhaß wollen in allem das genaue Gegenteil von Liebe sein. Man schämte sich des Wortes «Liebe», und man mied es sogar im intimen Bereich, wo man es hinter ideeller «Gemeinsamkeit» zu verbergen trachtete.

Was die christliche Vergebung anbetrifft, haben auf diesem Gebiet Theorie und Praxis des Kommunismus wenig entgegenzuhalten. Zu einer prinzipiellen Ablehnung gesellt sich hier ein starkes Rachegefühl, das emotional gefärbt ist: «gerechte Klassenrache», «strafendes Schwert der Klassenjustiz...». «Richtet nicht, damit ihr nicht gerichtet werdet, denn wie ihr richtet, so werdet ihr gerichtet werden» (Matth., 7, 1–2).

Von Anbeginn waren die Sieger bereit, nicht nur die besiegten Verteidiger der alten Welt, sondern diese in ihrer Gesamtheit zu richten. Die Prinzipienfestigkeit der Klassenjustiz war unauffhaltsam: Sie richtete streng und schnell überall dort, wo sie Macht ausübte. Wer sich noch an die Gerichte erinnert – von den Tribunalen bis hin zu den Kolchosversammlungen, – der weiß von jener Atmosphäre der Schonungslosigkeit, die jeden zermalmte, der es nur wagte, sich für einen Angeklagten einzusetzen oder auch nur eine Aussage zu seinen Gunsten zu machen. Er bekam sogleich den Geist des kompromißlosen Gerichts zu spüren, der Vernichtung verhiel. Das war das Hauptin-

strument der Macht gewesen, die Schrecken verbreitete und dafür sorgte, daß die Angst erhalten blieb. Hier war das Wort Christi wahr geworden: «Und ihr werdet gerichtet werden». Eine unglaubliche Orgie von Schnellgerichtsverfahren, die von aktiven Teilnehmern einer «revolutionären Gesetzlichkeit» durchgeführt wurde, überflügelte bei weitem die Greuel der Französischen Revolution.

Das 20. Jahrhundert ist von moralischen und geistigen Schwächen befallen worden, die die Kraft seiner Vernunft zersplittert und wissenschaftliche Ideen entstellt haben. Es heißt, daß die moralisch-ethische Entwicklung der Menschheit dem stürmischen wissenschaftlich-technischen Prozeß hinterherhinkt. Es wäre gut, wenn diese moralisch-ethische Entwicklung überhaupt noch hinken würde, aber sie ist gänzlich festgefroren. Die Moral verkommt in der Gefangenschaft des Materiellen, wenn sie keine höheren Ziele hat.

Die Gewalt, diese schreckliche Seuche des 20. Jahrhunderts, ist durch den Verlust von Glauben und Seelenfrieden entstanden, was als Resultat des Verfalls und der Verzweiflung angesehen werden muß. Wenn die Kräfte den Menschen verlassen, wenn seine Nerven versagen und er sein Gleichgewicht verliert, dann beginnt der Mensch zu fluchen. Ein Ventil wird geöffnet, und es ertönt ein wilder Pfiff. Solche Extremsituationen kommen zu allen Zeiten vor, doch die Einhalt gebietende, normalisierende Kraft nimmt in einer Zeit der Gewalt ab, wenn

diese Gewalt für lange Zeit das Leben bestimmt. Dann schafft sie sich eine eigene, «allen verständliche» rauhe, böse Sprache, in der das Gebrüll des Alleserlaubtseins den Verzweiflungsschrei übertönt. Das Alleserlaubtsein ist vor allem ein Übertreten von Tabus, eine Mißachtung des Gotteshauses, eine Verhöhnung des Allerheiligsten und Allerhöchsten. Je mehr sich der Mensch daran gewöhnt, daß er ein Nichts ist und keiner auf ihn hört, desto mehr gewöhnt er sich daran, grob und laut zu reden. In seine Sprache schleicht sich Gleichgültigkeit ein, er ähnelt einem Musikinstrument, über das keine geübten Finger gleiten, sondern das mit der Faust geschlagen wird.

Ein riesiges Land gerät in den geschlossenen Kreis geistiger und sprachlicher Sünde. Die Worte haben, wie beim Bau des Turms zu Babel, ihr Gewicht und ihren Sinn verloren. Die ehrlose Vernunft beginnt zu degenerieren. Vom Leerlauf geschwächt, beginnt sie, seltsame Formen von Wahrheitsersatz zu schaffen. Eine Unwahrheit zieht die andere nach sich. Gewiß, dies ist nicht die erste Versuchung des Bösen in der Geschichte – es gab schon immer ein sündhaftes Verlassen des beschwerlichen Höhenweges zugunsten eines verführerischen leichten Weges alltäglicher Ziele.

Irgendwo auf einer fernen Insel würde so eine Krankheit dort das Leben einiger Generationen zum Stillstand bringen und keine Bedeutung für den Rest der Welt haben. In der Ära einer geistigen Schwächung der Menschheit geschah dies jedoch in

einem großen Land, das durch ein Kommunikationssystem mit der übrigen Welt verbunden war. Die zum Ausbruch gelangte Krankheit sprang auf staatliche Organismen über, die sich auf riskante, gewaltsame Lösungsversuche von Lebensproblemen einließen, die bislang aufgrund jahrhundertlang gesammelter Erfahrungen funktioniert hatten. Zum Held des Jahrhunderts wurde der jeglicher Religion und christlicher Tradition entledigte, geile Massenbeherrscher, ein Genie des rücksichtslosen Spiels mit höchsten Einsätzen. Als weitere Helden folgten ihm Romantiker und sogar Kriminelle, die im Namen der Beglückung der Menschheit Verbrechen begingen. Im Namen der Zukunft wurden Menschen der Gegenwart vernichtet. Im Namen der Menschheit wurden Massen getötet, und schließlich wurden Gotteshäuser und Heiligtümer geopfert. Und all dies vollzog sich gegen die Gebote Gottes, gegen das menschliche Gewissen und gegen jegliche Vernunft.

Träger der alten Gebote und des gesunden Menschenverstandes war der Bauer gewesen, doch man war über ihn und die Moral seiner Arbeit hinweggeschritten und ging stattdessen mit leeren Händen der «wunderbaren Zukunft» entgegen.

Das Emblem des 20. Jahrhunderts ist die Gestalt des Terroristen. Roter Terror, brauner Terror, allgemeiner Terror. Das ist der Schlüssel für einen Menschen, der nicht weiß, durch welche Tür er einzutreten hat. Nachdem er jedoch gelernt hat, die Eigentümer zu vertreiben, bricht er schließlich durch jede Tür ein.

Heute sind wir Zeugen eines katastrophalen Bankrotts des Bösen, der sich kraft jener Ursachen vollzieht, die in ihm selbst liegen. Das Böse hat seine Grenzen erreicht und ist vermodert. Der Götze des Jahrhunderts ist unter dem Gewicht seiner eigenen Verbrechen gestürzt. Es ist bemerkenswert, wenn eine Kraft, die an Straflosigkeit gewöhnt ist, allein dem Wort erliegt. Wie es scheint, hat die Geschichte noch nie die Richtigkeit der christlichen Ethik und die Unfähigkeit ihrer Antipode so deutlich demonstriert wie in unserer Zeit. Sie war aus der Gewißheit entstanden, daß es keinen Gott und keine moralischen Gesetze gibt und man daher durch List und Gewalt die in Jahrtausenden bekräftigte Weltordnung verändern könne.

Die Wahrheit, das Gewissen und die Tugenden, auf denen bislang die Welt geruht hatte, sind aber keine Chimären. Jeder moralisch empfindsame Mensch möchte, obwohl er doch Gott und die Wahrheit verleugnet hatte, daß man mit ihm persönlich nach Gottesgesetz gewissenhaft und ehrlich umgeht.

Die ganze Welt verfolgt heute neugierig das Experiment des Jahrhunderts und möchte erfahren: Was ist unter dem totalen Druck noch lebendig geblieben?

DIE KINDER DES ZERSTÖRTEN HAUSES

Das Bild der moralischen Deformationen ist vielfältig. Das menschliche Individuum ist klein geworden. Es hat im Schatten des Götzen an

Größe abgenommen und ist verblaßt. Während der Mensch das Ebenbild Gottes bewahrt hat, schafft er es nicht, die Kraft aufzubringen, dieses Ebenbild in seinem Inneren zu tragen. Ohne Gott ist alles klein geworden. Der Mensch ist ein Schräubchen des Staates geworden. Das Rechtsgefühl hat sich verflüchtigt. Die moralische Pflicht ist zu Verpflichtungen gegenüber irgend jemandem zusammengeschrumpft. Die Gottesfurcht ist zur feigen Furcht vor den Machthabern degeneriert. Die Ehre ist entleert und gleicht einem Altar ohne Opfer. Alle Werte und Tugenden haben den Stempel des Absoluten verloren. Die weißen Flecken werden als grau empfunden. Das Verlangen nach lebendiger Wahrheit ist noch nicht herangereift. Es herrscht immer noch die Gewohnheit, Dinge nicht zu Ende zu denken.

Von der Verlogenheit, die die Katastrophe von Tschernobyl als Reaktorunfall und die Hungersnot von 1933 als Mißernte bezeichnete, wollen wir hier nicht reden. Doch wir müssen von dem verängstigten Menschen sprechen, der mutig geworden ist und «alles sagt, was ihm in den Sinn kommt». Leider tut er dies auf dem seichten Niveau, das ihm zur Gewohnheit geworden ist. Die gebildete Schicht hat den wichtigen Weg der Wahrheitssuche vergessen. Es ist die Wahrheit über das eigene Volk, die eigenen Traditionen, die Selbsterkenntnis und Selbstbehauptung auf dem Weg nach oben, der nach Sinai, Golgatha oder auf den Berg des Sisyphus führt. Die gebildete Schicht scheint sich daran ge-

wöhnt zu haben, die hohen Berge zu umgehen, und ist bereits froh, wenn sie nicht in die Tiefe stürzen muß.

Die tiefe moralische Krise der Gesellschaft äußert sich sogar im Streit um die sogenannte «Schwarzmalerei». «Man soll nicht alles schwarz malen», schreien die einen, wenn es um die Aufdeckung von bisher geheimgehaltenen Seiten des Lebens des größten Verbrechers, Verbreiters der Seuche des moralischen Verfalls und Organisators der unmenschlichen Schauprozesse geht, auf denen unter seiner Regie und der seiner Mittäter Menschen zermalmt wurden. «Sie müssen erbarmungslos entlarvt werden!» ereifern sich die anderen. Diesen Streit führen vorwiegend gebildete Menschen, die mit den Grundlagen der Moral und des Rechts vertraut sein sollten.

Ein schlichter, von der Obrigkeit unabhängiger Priester würde in einer allen zugänglichen Sprache erklären: «Es gibt kein Geheimnis, das nicht ans Licht dringen würde...» Alle sollen die Wahrheit sagen, nicht nur diejenigen, die der Wahrheit wegen verfolgt worden sind. Das ist die Pflicht eines jeden Menschen. Jemanden anschwärzen, heißt Weiß zu beschmutzen. Der heutige Prozeß ist eine verspätete Enthüllung von Verbrechen, die aus der Geschichte hinlänglich bekannt sind.

Jede Gesellschaft, die sich reinigen möchte, sollte die brandigen Teile entfernen und sie nicht zuwachsen lassen. Für die Neusaat sollten die Grundlagen verwendet werden, die dem Gottesgesetz und den humanen Gesetzen entsprechen. Ein guter

Priester würde erklären, daß die verbrecherischen Herrscher auch einmal Kinder, auch einmal Menschen gewesen waren, die jedoch zu blinden Blindenführern wurden. Als diese am Boden lagen, bemächtigte sich ihrer der Zorn und der Irrglaube, und ihr böser Wille brachte sie auf Irrwege. Dieser Priester würde sagen, daß sie unglückliche Menschen gewesen waren, weil das schlechte Gewissen und die beschmutzten Hände ihren Seelenfrieden trübten, aber, eingefleischten Verbrechern ähnlich, haben sie ihr Gewissen mit immer neuen Verbrechen betäubt, die sie gegen ihre Nächsten begingen und sich einander zu immer neuen Untaten zwangen.

«Gott vergib ihnen...» Wir aber sollten gute Vorsätze pflegen, der Wahrheit ans Licht verhelfen und die Wahrheit sagen. Die heutige moralische Krise rührt auch daher, daß die Verbrecher, die die ehrlichen Zeugen beseitigten, auch den guten Priester umgebracht haben, der die einfachen Worte der Wahrheit und der Liebe unter den Menschen verbreitet hatte.

Um die Erscheinungen unseres heutigen Lebens zu verstehen, muß man den weltweiten Gegensatz der Ideen des 20. Jahrhunderts begreifen. Dem 19. Jahrhundert war so etwas unbekannt gewesen. Als Darwin seine verlockenden Hypothesen begründete, ließ er das Recht auf gegensätzliche Hypothesen zu. Er hatte sich den Darwinismus niemals in der Form eines totalen Staatskommunismus gedacht, in dem geistig-religiöse Werte abgelehnt werden. Karl Marx hatte die Marxisten ge-

fürchtet, die geneigt waren, seine einzelnen Postulate zu dogmatisieren. Er hatte niemals angenommen, daß der Staatsmarxismus sein soziales Hauptpostulat übertreten könnte: die freie Entfaltung des Einzelnen ist die Grundlage der freien Entfaltung aller. Nietzsche liebte die Extreme, insbesondere solche antichristlichen Charakters; er verwahrte sich jedoch gegen Versuche einer praktischen Verwirklichung seiner Ideen.

1917–18 wurden religiöse Lehren für staatsfeindlich erklärt; dafür wurden Marxismus und Darwinismus zur Staatsdoktrin erhoben. Die Staatskonzeption wurde mit der allgemein verpflichtenden Hypothese begründet, die von einem entscheidenden Einfluß sozialer Faktoren und der Möglichkeit einer revolutionären Umwandlung aller Lebensformen ausging. Es ging vor allem um die Umwandlung des Menschen. Er sollte im Geist des proletarischen Bewußtseins umerzogen werden. Die pädagogische Theorie nahm Rousseaus bildhaften Vergleich vom Kinde als eines unbeschriebenen Blattes auf. Die biblische Lehre von der sündhaften Natur des Menschen, der während seines ganzen Lebens mit den äußeren Verlockungen und eigenen Schwächen zu kämpfen, im Schweiß seines Angesichts zu arbeiten und sich zu vervollkommen habe, wurde ausgelacht. Es wurde die Formel der Ära von den «Richtigen» (Masken) und den «Feinden» (Schreckgespenster) geschaffen, d. h. Klassenfeindschaft mit Zwischenstufen.

Die Psychologie erhielt die Aufgabe, die «feindlichen» Lehren von

den angeborenen Neigungen und Fähigkeiten einer Kritik zu unterwerfen, und, statt die Person richtig zu verstehen und ihrer Entwicklung entsprechend zu beeinflussen, ordnete sie tendenziös ihrer Theorie lebendige Fakten unter. Mit anderen Worten, sie betrog.

Die Pädagogik ihrerseits lehnte es ab, die Werte der Baumeister der Revolution und ihre Art der Einflußnahme auf die Menschen moralisch zu qualifizieren.

Die Biologie verurteilte auf Verlangen der philosophischen Konzeption die Genetik, diese größte Entdeckung des Jahrhunderts, und begann liebdienerisch und pseudowissenschaftlich über Artenveränderung unter dem Einfluß äußerer Faktoren zu spekulieren. Und obwohl die Praxis zum Wahrheitskriterium erhoben worden war, wurde sie ignoriert, d.h. um den Sieg der «Theorie» nicht zu verdunkeln, hat man das wahre Leben geheimgehalten. Da die positive Tätigkeit jedoch auf einem fruchtlosen Boden keine positiven Resultate haben konnte, hat man die menschliche Energie auf den Kampf mit dem «Feind», d. h. dem Opponenten, gelenkt.

Die schrecklichsten Dinge geschahen an der ruhigsten Front, nämlich in der Schule. Die Kinder und ihre Lehrer ahnten nicht, daß im Namen der Bildung der lebendige Verstand geblendet wurde. Die mit den scharfen Spelzen der «Aufdeckungen» vermischte «Nahrung» – in jedem Wissenszweig gab es eigene «Klassenfeinde» – nährt nicht, sie vergiftet und bringt jegliches menschliche Wachstum zum Stillstand. Und

niemand konnte ahnen, daß all diese pseudowissenschaftlichen Agitationsstückchen schon am nächsten Tag in einem neuen Lehrbuch der Kritik unterworfen und mit frischen ersetzt sein würden, daß man die für heute «nützlichen» Konstruktionen über Bord werfen müsse, wollte man mit eigenem Verstand dahinterkommen, wo und weshalb die Wahrheit verborgen werde, zumal Eltern wußten, daß ein Kind von klein auf «sein eigenes Naturell» besitzt. Daß ein anständiger Schriftsteller «sein ganzes Leben den Sklaven in sich abtötet», während ein «unanständiger den Sklaven in sich nur maskierte». Die Ausmerzungen des Glaubens der Väter, der nationalen Würde und der Persönlichkeit erinnert an eine stille Kastration.

Unkraut wächst üppig durch Selbstausaat, eine Kulturpflanze hingegen kommt von allein nicht wieder. Wenn man in die Runde blickt, sieht man schreckliche Spuren geistiger Verwüstung. Es ist nicht die Verwüstung, die von heftigen Regengüssen oder vom Sand der Zeit herrührt. Es ist die Verwüstung, die vom bösen Willen des gottlosen Menschen eingeplant wurde, der in sich selbst das heilige Feuer gelöscht hat und es mit blinder Wut in den Seelen und Werken anderer Menschen auszutreten versucht. In seinem blinden Haß hat er mehr Unheil angerichtet als der ganze Krieg in seiner blinden Agonie. Der Marquis de Custine hatte dem russischen Imperium in einer künftigen Revolution ein schreckliches Fieber vorausgesagt. Dabei hatte er nicht geahnt, daß sich dieses Fieber

auch noch eine Theorie zulegen würde.

Tartuffes und Lakaien hatte es schon immer gegeben, und der Hund kannte seinen Platz unter dem Tisch. Auch sein Hundeherz wimmert zuweilen, doch ihm ist fremd, am Tisch zu sitzen und seinen Appetit als die progressivste Idee der Welt anzusehen. Er hatte nicht die Vollmacht besessen, die Menschen einzuteilen in solche, die dem Staat nützlich oder unnützlich sind. Die Informationen in solche einzuteilen, die dem Menschen nützlich oder unnützlich sind, die Bücher und selbst Fakten der Geschichte in solche einzuteilen, die dem Volk nützlich oder unnützlich sind. Aus Selbstbehauptungsgründen muß der Mensch in der neuen Information den Namen des Gottes seiner Väter kleinschreiben, wobei er unbedingt eine emotional negative Färbung beifügen muß.

Die wahren Bücher der Vergangenheit sind deshalb lebendig, weil sie mit Würde ausgestattet sind. Sie sind dem lebendigen Verlangen entsprungen, die Wahrheit zu erlangen, sich dem Absoluten zu nähern, d.h. sich zu erheben, zu erkennen und uneigennützig und objektiv etwas auszusagen. Die Philosophie des Materialismus hat eine «Klassenwahrheit» hervorgebracht, die relativ eine nur für den gegebenen Augenblick nützliche Wahrscheinlichkeit ist. Wenn jemand eine Pistole trug und gegen Gott, gegen Werte von gestern sprach, befand man das für richtig, Hauptsache er sprach dagegen... Sprach aber ein Mensch leise von Gott, von den Werten von ge-

stern, war das nicht richtig, denn er verteidigte eine «falsche Idee». Die Stelle eines durch eine jahrtausendalte Kultur leidvoll errungenen Gefühls für die Wahrheit wurde von einem emotionalen «Klassengefühl» der Masse eingenommen. Unter den Bedingungen der revolutionären Agitation, die von Revolutionstribunalen begleitet waren, zeigte sich die neue Wahrheit für die Mobilisierung, Beschlagnahme und Kollektivierung von Nutzen. Diese schreckliche, zerstörerische und moralisch negative Kraft läßt sich leicht zu Krieg und Revolution umformen, wenn Rache, Erbarmungslosigkeit, die Wut der Massen als breiter Strom der Vernichtung fließt. Aber die stechenden Splitter menschlichen Vermögens verwandeln sich nicht in Gerätschaften, die Säer, Imker, Maurer gebrauchen könnten... Sie behalten eine zerstörerische Ladung negativer Emotionen, die eingebracht wird, um kalt berechnen zu können, wo geliebt, gewärmt und wie gelebt werden darf.

Die Methoden des Alleserlaubts wurden nach der Revolution niemals außer Kraft gesetzt. Im Gegenteil, sie entfalteten sich unter den neuen Bedingungen und haben die moralischen Grundlagen des Menschen unterspült. Sie haben nicht einmal zugelassen, daß die selbstkritischen Briefe des Revolutionsführers veröffentlicht wurden. Die nützliche Wahrscheinlichkeit wurde zu einer ideologischen Waffe. Aus der hitzigen Agitation ging sie in die Literatur, Philosophie und Wissenschaft ein; sie wurde selbst zur «Dialek-

tik» – zu einer Wissenschaft verbaler Findigkeit. Diese Wissenschaft begann ihrerseits Worte zu benutzen, die «einen neuen Inhalt» angenommen hatten. Als «Prinzipientreue» wurde die absolute Bereitschaft bezeichnet, Befehle auszuführen. Von dieser bössartigen Geschwulst sind Metastasen in alle Zellen des Volkslebens eingedrungen. Sie hat begonnen, lebendige Handlung mit dem Begriff zu vertauschen und Pfuscharbeit zu schaffen. Pfuscherwerke, Pfuschertheorien, Pfuscherautoritäten, Pfuscherprojekte, Pfuscherpersonen – Abschirmungen und Masken, hinter denen der nutznießerische Spießersaß und von Importwaren träumte... Sehr schlimm wird es indes, wenn ein Pfuscherprojekt zwangsläufig verwirklicht wird, denn hier wird es bereits zur Krüppellei.

Am Anfang war man von den Worten berauscht; sie machten trunken, und die Menschen verzichteten bewußt auf das einstige Heiligtum. Von dieser Kraft erfaßt, wandte sich der Dichter Alexander Blok vom «kraftlosen Bild» des Gekreuzigten ab. Der Dichter Jesenin beichtete: «Ich schäme mich, / daß ich einst an Gott glaubte. / Traurig bin ich nun, / daß ich nicht mehr glaube...»

Der ukrainische Dichter Sossjura gab zu, daß er das Höchste geopfert habe: «Ich bin es, / der Gott und Himmel aufgegeben, / damit helle Zeiten anbrechen...» Niemand hatte erwartet, daß die Revolutionsliteratur des 20. Jahrhunderts alte geistige Themen aufgreifen würde, doch keiner hatte geahnt, daß sie deren Höhe verlieren könnte, die die Literatur im 19. Jahrhundert besaß, weil der Verlust

des Höhengestes einem Verzicht auf die Höhen gleichkommt. Wie kann von einem Verlangen nach Höhe die Rede sein, wenn eine von Instruktionen beflügelte «klassische» Dramaturgie sich lediglich auf zwei Farben des Spektrums festlegt und verkündet, daß im Leben und künstlerischen Schaffen ein Ende der Tragik gekommen sei. Irgendwo hinter der seichten Handlung der offiziellen Szene lag eine grauenhafte, unerhörte Tragik der Tiefe verborgen, in der das ewige sacrum der Kultur versank.

An seichten Ersatz gewöhnten sich sowohl die Opfer der Schulbank als auch die Menschen, die die griechische Tragödie und auch Ibsen gekannt hatten. Die ästhetische Symbiose führt zur Versandung der ästhetischen Quellen und Durchsetzung eines Ersatzes.

Was ging in den Niederungen vor sich? Was war das für eine Schule, die die Kinder im grauenhaften lichtlosen Dunkel und dem Geknister der sich ablösenden Losungen und Parolen durchlaufen mußten? Ein äußerst wichtiges Problem für die soziologische Erforschung des ausgehenden 20. Jahrhunderts sind die Formen der Verwilderung jener Kategorie von Menschen, die gehetzt und verfolgt wurden, Menschen, die unter dem Druck des Staates und der Presse standen. Als Formen der sozialen Mimikry treten auf: Neurosen, psychische Syndrome, Katzbuckelei und Aggressivität, unмотivierte Handlungen, Abgehetztsein und Passivität, Minderwertigkeitskomplexe, Selbstverachtung, Selbstzerfleischung und Todesinstinkte.

Religiöse, nationale oder gar moralische Opposition in Rußland, – das bedeutet eine schreckliche Kollision. Denken wir dabei an die Strelitzen, die Raskolniki, die Mazepaanhänger, Pugatschowanhänger, die Dekabristen, die Narodniki, die Revolutionäre... Läßt sich indes diese traditionelle russische Intoleranz gegenüber der Opposition mit der Intoleranz der Revolutionstribunale vergleichen? Der Religionsglaube ist schließlich eine Opposition gegen den Staatsatheismus. Was die dialektische biegsame Gesetzgebung über die «Kulte» auch schreiben sollte, – die Praxis ist gekennzeichnet von «Klassengefühl» zu der «uns fremden Ideologie». In der offiziellen Presse sind Legenden über die Akademiemitglieder Pawlow, Wernadskij, Filatow im Umlauf. Im Grunde war das die passivste Opposition weltberühmter Autoritäten, bei denen die Methoden des Klassenkampfes unter Beteiligung lokaler Behörden nicht angewandt wurden, während der wirkliche Glaube mit Legionen von Märtyrern bezahlt worden ist.

Heute werden liberale Texte zur Verteidigung der Rechte der Gläubigen publiziert, allerdings unter dem betonten Vorbehalt, «daß wir nicht im Sinn haben, den Glauben als solchen zu verteidigen...» Sogar Publikationen religiösen Charakters dürfen keine ideologische Polemik vom Standpunkt des Glaubens zulassen. Sind diese entfremdeten Formen des auf Sparflamme zugelassenen religiösen Lebens, das zwar de jure anerkannt, jedoch de facto nicht akzeptiert wird, das man für unzeitgemäß, nicht aktuell, leblos und blutleer an-

sieht, und das nur als historisches oder ästhetisches Dekor gedacht ist, sind diese Formen nicht fürs Museum aufgehobene Reste jener Ruinen, unter denen die Gebeine der Fürsprecher, der Gottesdiener, Gottesbekenner und Märtyrer für den christlichen Glauben liegen?

Im Kiewer Höhlenkloster stand mit schwarzen Lettern zu lesen:

FORT MIT DEN BLUTRÜNSTIGEN MÖNCHEN!

Wir wollen nicht herumraten, wessen Hände und Gewissen hinter dieser Losung stecken. Doch wir sollten darüber nachdenken, was der Hand widerfahren wäre, die diese «Anschauungslektüre» entfernt oder sich gegen die Zerstörung der Kiewer goldgekuppelten Michael-Kathedrale erhoben hätte. Darüber gibt es übrigens bereits eine Publikation. Unter uns sind noch die lebendigen Zeugen jener inspirierten Orgie der Gottlosigkeit – sowohl bußfertige und beschämte als auch versteinerte und verbissene Zeugen...

Ich rühre an den Ruinen, Resten und Gebeinen, um die Atmosphäre anzudeuten, in der unsere Großväter und mütter aufgewachsen sind, die traditionsgemäß die geistige Stafette trugen und mit ihrer Reinheit und Güte die christlichen Grundlagen in den Kindern zu festigen hatten. Was ist in unseren Zeitgenossen von den großväterlichen Gestalten eines Dichters wie Schewtschenko noch übriggeblieben, nachdem sie durch Feuer und Zerstörung hindurchge-

gangen sind? Die Frage nach dem religiösen Element im Bewußtsein der zeitgenössischen Intelligenz kann man heute nur auf diesem Hintergrund stellen. Dabei muß unbedingt gefragt werden: Welcher Teil dieses Elements vermochte die Zensur zu passieren? Ungeachtet dessen möchte ich folgenden Fragebogen aufstellen:

1. Möchten Sie «Gott» klein oder groß schreiben?
2. Welchen Platz nimmt in Ihrer Bewußtseinsbildung die Bibel ein?
3. Wie empfinden Sie in sich und in unserer Kultur die Saat des Christentums?
4. Welche Vorstellung haben Sie vom heutigen Zustand unserer Geistigkeit? Was haben Sie persönlich nach der Lossagung vom Christentum erreicht? Was verloren?
5. Welches eigene oder fremde Werk möchten Sie gedruckt wissen?

6. Die tausendjährige Tradition wurde im letzten Jahrhundert unterbrochen. Wo und in welcher sozialen Schicht ist der tiefste Riß entstanden?
7. Ihr persönlicher Beitrag zu diesem Prozeß?
8. Wie stellen Sie sich die weitere geistige Entwicklung des ukrainischen Volkes vor?

Wem sollte ich diese Fragen stellen? Vor hundert Jahren hätte man sie allen stellen können, die zum geistlichen und kulturellen Leben gehörten. Heute deckt sich eine solche Zugehörigkeit nicht mehr mit der Zugehörigkeit zur Literatur, die ihre Propagandamission für offizielle Ideen und Parteientscheidungen mit allen künstlerischen Mitteln verkündet.

Auf dem Feld der Ewigkeit entdeckt man immer wieder das Bild des Berges, von dem Christus mit gebietender Stimme die Grundsätze unserer Geistigkeit verkündet hat.

1990

AN OPEN LETTER TO THE PRESIDENT OF THE UNITED STATES

Dear Mr. President:

I am a Ukrainian from Kyiv currently visiting the United States. I am one of those who had hoped that the first visit of the President of the United States to Ukraine would signify the transfer of the torch of liberty from those who have already won it to those who are seeking to attain it. But even before your arrival, word had spread that the President of the United States would deliver a lesson in Kyiv.

In your lesson, you quoted Taras Shevchenko: "When will we have a Washington With a new and righteous law?"

We have been repeating these words for 130 years. On this occasion Ukraine looked to you, Mr. President, to confirm the inevitability of this new and righteous law.

The great wonder of the peaceful revolution of recent years was predestined by Providence. The United States leads the way in all assays of the free will on the mute wall of determinism. Only the United States had the will on one occasion at the end of our pragmatic twentieth century to stress the primacy of moral values. What is more, the United States unequivocally posed these values as the antithesis of communism's principle of force.

The world believed in the healing power of the principles which our ancestors swore on the Bible to uphold in the firm belief that man is truly alive only as long as he cherishes and nurtures these values daily.

I believe that August 1, 1991 was a great day that marked the historic encounter of the President of the United States with a land of great pain and suffering. Yet this same day had a petty aspect as well, for it was a day

on which principles were dissipated into mere words and the small change of political currency of no enduring value.

During the twelve years I spent in Soviet political prison camps and Siberian exile, I learned that principles may not be bartered away at any price, for he who does so loses his own voice and his identity. I value the important role Mr. Gorbachev has played as an instrument of Providence, but I cannot accept his words because he speaks the language of the appalling Communist Party and its newspaper *Pravda*.

My imagination frequently takes me to that fatal year, 1933. I try to imagine the President of the United States refusing to sign the diplomatic documents that would recognize the government of the Soviet Union, and, instead, releasing the materials disclosing the deliberately organized famine in Ukraine to the press and calling for the establishment of an international tribunal to try Stalin for defiling the spirit of life, organizing the destruction of sacred structures, and violating the very right to life. In this scenario, Stalin denies everything in *Pravda*, while the new Fuhrer laughs but loses his self-confidence. The press criticizes the belated chivalry of the American President, but records for history the arrival of this great champion in the field against the two fuhrers.

Your speech at Babyn Yar in Kyiv could have had great moral historic significance had it contained an apology for the American government's recognition of the USSR in the very same year that the commu-

nist government of that state committed its gravest crime – organizing the Ukrainian Holocaust of 1933. This recognition was tantamount to legalized evil, to Pontius Pilate's act of washing his hands. That was a year of a catastrophic loss of principles.

The great poet, Osyp Mandelstam, then incarcerated in a Soviet concentration camp, reacted to Hitler's coming to power: "Just wait and see: he will take lessons from our (leaders)". Clearly, this doomed son of Israel sensed in 1933 the legalization of genocide and the coming Holocaust of 1941...

Communism today renounces its achievements in the economic, ecological, and moral spheres. But has it renounced the idea of empire and its underlying philosophy? Is it turning to the imperatives of Honor and Duty? Is it even possible to return to liberty, to private property, to human rights if the empire is left intact?

Our planet is saturated with nuclear weapons. Worse still, it is sown with the products of violence, disinformation, and hatred. Half-truths and false stereotypes blind our vision. For a century these were manufactured as the weapons of world revolution. Even today these weapons continue to foster moral decline and disintegration. We, ourselves, are the carriers of these bacteria...

Our only salvation lies in returning to God's Law and Testament, to the spiritual values that over the centuries nourished our principles of Freedom and Honor and elevated

our Spirit. Either we believe in the Law with our whole heart and soul, or we cast our seed upon stones and build on sand.

Ukraine, rent and tortured, learned this truth through great hardship, forewarning the world through the Chernobyl prophecy of doom. Even today Ukraine is not being permitted to become a subject of history and to speak on her own behalf. Ukraine is being exploited as mortar for mending the cracks in a disintegrating empire. For trying to stand on her own two feet, she has been maligned and reproached for "national egotism".

Meanwhile, communism is playing out the final act of a bad tragedy with an almost bloodless comedy of mistaken identities.

Rejoicing, the West is falling into the arms of communism and offering it fashionable new costumes.

Glasnost is peddling ever larger doses of long concealed truth in the world marketplace.

The dulled masses (some from satiation, others from hunger) live by the ephemeral wisdom of the mayfly.

What must we do to halt the slide into the abyss, so obvious in the Soviet Empire and still unrecognized in the West?

We know that Christian spiritual purity and steadfast stoicism gave our ancestors the necessary wisdom.

We already know what science can produce.

There is nothing higher than the Wisdom of the Higher Spirit, nor will there ever be.

But the Spirit must rise to ideals and nourish them with the heart's blood daily.

The day of August 1st was almost a complete loss.

But today and tomorrow provides us with new opportunities, God willing.

*Sincerely yours,
Yevhen Sverstiuk
Philadelphia, August 10, 1991*

Post Scriptum:

While this letter was being translated, the realities of yesterday suddenly lost all meaning. A military and police coup took place in the empire. It would be difficult to imagine a clumsier move on the part of the moral and political bankrupts.

The traditionally destructive forces took upon themselves a constructive national mission. They came to believe that their obstruction to yesterday's liberal regime endowed them with the wisdom to perform positive work. And so they want to try one more time to halt the evolutionary process with total demagoguery. They are acting in the only way they know how to act. Now is the time for such courageous leaders as Yeltsen to raise the rallying cry: "Liberty or Death".

Our suffering nations must summon up their collective strength and stoically resist. Only our faith in a higher justice and in the eternal values on which the world rests will give us that strength.

August 19, 1991

НО ПОМНИ, ЧТО ЗА ВСЕ БУДЕШЬ ПЛАТИТЬ

Свобода – широкое слово. На одном его полюсе – священный дар Божий, такой же, как жизнь. На другом полюсе – бесформенное, неограниченное пространство ненужности.

Человек возвышается в борьбе за свободу. Человек опускается, изменяя своему предназначению, когда разменивает крохи свободы на мелкие выгоды.

Над мраком истории моей Родины постоянно горит кем-то поднятый факел свободы. И навсегда самые близкие нам – животворившие свободу и отдавшие за нее свою жизнь.

К нам пришла свобода, и мы не узнали ее в лицо. До такой степени это лицо и все вокруг было советским, размытым и опустившимся. Мы слепо хватаемся за уцелевшие абсолюты, на которых зиждется свобода, и вспоминаем испанскую пословицу: «Бери, что хочешь, – сказал Господь Бог, – но помни, что за все будешь платить».

Это напоминание висит над человеком, пока он человек. Оно направляет его мысль на то, чтобы жить в полную меру сил с готовностью сразу расплачиваться, раздавать себя и держать на себе.

Но три искушения дьявола, представшего перед Христом в пустыне, постоянно стоят перед человеком – искушение корыстью, чудом и властью.

Каждый незаметно сползает к ним, подвергается их притягательной силе.

Злой гений XX века ухватился сразу за все три искушения. Полная власть, абсолютная корысть и беззастенчивое обещание чуда написано на его знамени.

Он уже чувствовал, что имеет опыт превращения камней в хлебы и обретения власти над толпой. Ибо

чем было Энгельсово упразднение «надстройки» – того, что веками укрепляло человека, общество, народ. Превращение краеугольных камней в хлебы, размен вечных ценностей на сверкающие гроши счастья – на каждую «человекоединицу».

Эффект упразднения Бога и религии, Закона и права, Красоты и эстетики – цепная реакция духовного распада одурманила великую страну.

Веками воспитывавшийся в страхе Божьем, маловерный человек вдруг освободился от Закона и Долга. «Развеселый и хмельной», он выбросил за борт ценности «старого мира». Из бездны подсознательного вышел джин беспредела «революционной законности». И тогда уже трудно (да и некому было) объяснить блудному сыну, что он, разбрасывая и растапывая наследие отца, отныне будет ловить мировой призрак счастья и воровать крохи у самого себя.

Упразднение законов дало вождям сатанинскую свободу. Отрезвив «развеселого и хмельного» красным террором, они так опутали его паутиной зависимости и ответственности, что он остался с единственным тюремным законом: **никуда не денешься**. Уклонявшихся от рабского повиновения выгаливали с «большой» зоны в «малую» зону, а оттуда в «ящик». Все это под музыку репродуктора «где так вольно дышит человек».

А человек все еще не мог понять, что вместе с упразднени-

ем законов ПРОЩЕНИЯ и ВОЗВРАЩЕНИЯ ДОЛГОВ, вместе с упразднением свободы и ответственности он, как человек, тоже упраздняется к перестает быть субъектом истории. Но стал привыкать к этому и принимать цену разменной монеты как цену самому себе.

Высокая вера всегда незыблемо стояла как цитадель против искушений в пустыне.

Вспомним, что дух искушал Христа легкостью земного успеха – превращение камней в хлебы, легкостью пленения чудом, легкостью прямого пути – поклонения перед ним и получения власти над царствами и славой их.

В этих искушениях содержится программа упразднения Абсолюта, на котором основываются вечные ценности.

Искушения эти вечны и ежедневны. Они направлены на то, чтобы лишить человека свободы и сделать его зависимым.

Слабый человек бунтует против Абсолюта и жестоких законов борьбы: почему Бог так неразумно создал мир, что в нем столько зла, зачем соблазны и искушения...

В этом вопросе – рабский бунт против активной жизни, смысл которой – в **свободе выбора**. Каждый день и каждый час человек выбирает. Это извечное поле битвы – сердце человека.

Мудрое сердце приемлет с радостью борьбу как путь постоянного самоутверждения на горных высотах.

Слабое сердце жаждет покоя, избегает трудностей борьбы.

Ожесточенное сердце, наоборот, бросается в отчаянную борьбу, в омут своеволия, бездну вседозволенности.

Смысл воспитания – подготовить человека к решению трудных задач, в вечном напряжении духа.

Озлобленный гений отверг старую систему воспитания. Он поставил цель устранить человека свободного и независимого.

Он поставил цель – воспитать человека беззаветно преданного и решительного.

В беспредельной гордыне он опустошил и упростил мир, чтобы сделать его контролируемым и управляемым из центра. Он сделал главный выбор – один за всех. Остальные вопросы были уже решены.

Смысл воспитания тоже прост: постоянно поддерживать уровень страха, обеспечивающий верность власти и ненависть к врагу. Деятельность разума, свободного от поисков истины, направить на поиски врага и на изобретение методов борьбы с ним.

Понятие «ответственности» упростилось до уголовного закона и вечной задолженности перед Родиной. Мудрость сердца поручена мудрости вождя.

Нравственно не состоявшийся человек устроился в упрощенном мире беззаботности, по большому счету, по ту сторону мучительных поисков смысла жизни, по ту сторону души и вечности.

Временные цели, временные ценности временно полезного человека ...И временные трудности, которые были постоянными в силу

постоянного противостояния власти самой природе.

Отрекаясь от Бога отцов и от традиции, человек сдавал свои позиции и привыкал к мелкой ответственности, по образцу уголовного мира, который, не принимая морали, все же «читит уголовный кодекс».

За ним закрепилось прозвище «советский человек», теперь сокращенное – совок.

Ныне он растерян перед лицом сложного мира и перед лицом Бога, с высоты которого звучит ласковое, но твердое напоминание: «Бери, что хочешь, но помни...».

Приучен брать, где только удастся и что только возможно, без смирения и молитвы, он хватается за все соблазны и, прежде всего, за искушение власти.

Очень понятно, что в мире кругом зависимых рабов и слуг, и тихих бунтовщиков трудно найти ПРЕЗИДЕНТА НЕЗАВИСИМОЙ РЕСПУБЛИКИ.

Какую меру свободы, какое бремя ответственности можно взвалить на покорные плечи? Чего он может желать пробуждающемуся народу?

Между тем у нас появляются десятки кандидатов в президенты. Видимо, для многих главная проблема – прийти к власти, а на втором плане – выйти достойным властелином, животворить и отстаивать.

Совок в президентах меняет первородство на чечевичную похлебку. Более того, он доказывает, и своим, и удивленным иностран-

цам, что это первородство якобы не настоящее, и, что весь род его несостоявшийся.

Мы можем принять это как признак конца. Но и как урок и живую притчу во языцах.

Вопрос об ответственности за слово.

В сущности он сводится к вопросу о достоинстве. Если вспомнить, как Гоголь размышлял о праве сказать слово для всех, как боялся опрометчиво пустить неосторожное слово, как переписывал и сжигал свои рукописи – этого многие ныне и не поймут.

Взвешивать не любят. Кроме того, считается, что все опрометчивые слова уже сказаны...

Все поколения советских литераторов и журналистов глушили в себе чувство ответственности, применяясь к новой религии лжи. Глушили, как прежде последователи Гоголя глушили гордыню в смирении перед Богом.

Но достоинство, в противовес пустоте гордыни, исполнено уважения и самоуважения. Оно не унижается и не размывается. Оно крепнет в устремленности к Небу.

Гордыня, наоборот, постоянно размывается на тщеславие, самовосхваления и осмотрительную сопричастность к гордыне вышестоящего.

Психологическая диагностика и классификация разных форм угодничества и ухищрений перед властью, всех прикрытых видов лжи, лести, заискивания, разных видов полуправды и полуискренности – это благодарная и очень

своевременная тема для нынешних молодых исследователей.

Она актуальна особенно потому, что весь реквизит, старая школа, манеры и привычки остались прежние, только с поправкой на современную конъюнктуру.

Развязанности и беззащитности, пожалуй, даже прибавилось – по мере расширения рамок свободы.

Говорят о мысли честной и мысли конъюнктурной. Эти понятия даже несопоставимы. Честная мысль стремится выстрадать, постичь, узнать правду. Это – труд души.

Конъюнктурное словоупотребление не имеет отношения к серьезной мысли – это лень души.

Но этот порок еще невинный по сравнению с паутиной лжи, прикрывающейся ширмой любви и веры. Религиозное и патриотическое фарисейство ныне становится бедствием. Сон души в царстве духа...

Там всегда ориентиром для всех служили извечные мировые вершины.

Эпоха безответственности дала нам образцы курьезов самоотречения, когда талантливый человек ради сохранения своей жизни отворачивался от вершин и погружался в низменности страха.

Но эта эпоха дала нам образы и похлеще.

Одаренный человек в отважном противостоянии выходит на вершины духовной власти. Многие выносят его на своих плечах в надежде увидеть в нем совесть народа и услышать отзвук гласа

Божия. Он понимает, что в противовес вершинам строится Вавилонская башня, что все круги ее созданы из гордыни, в фундаменте которой – окаменевшие живые тела, распотанные судьбы людей и народов.

Более того, он, якобы, принимает христианскую мудрость смирения и, следовательно, необходимость демонтировать в этой башне сатанинские круги гордыни с блеском окаменевшей лжи.

Миллионы глаз замерли в ожидании живительной росы – великого покаяния за всех и за вся.

Собственно, они ждут вовсе не чуда – они ожидают обычной игры по правилам и по законам вершин. Может быть даже просто отречения от чужих завоеваний, от того, что потеряло смысл. От того, что уже навсегда утрачено.

Но пророк советской школы гордо не подчиняется законам вершин. Он воображает себя одним из повелителей Вавилонской башни – именно тем, которого там не хватало для ее построения, сохранения и превращения в дворец счастья.

Он строго порицает племена и народы, безответственно и необдуманно вырвавшиеся на волю.

Он изобретает запугивающие препятствия и дает властям рекомендации охранительного свойства – и все это, якобы, в интересах своего горячо любимого народа, вовсе не повинного в своей власти над судьбами и жизнями покоренных им стран и народов.

А между тем, этот любимый народ, если бы его спросили, хочет просто жить. Без власти над миром, без завоеваний, но по-человечески.

Боже мой, как это напоминает гоголевского Плюшкина, строго и не всегда законно соблюдавшего права своей собственности перед миром нищих крепостных. Плюшкина, носившего за поясом ключи от амбаров, в которых все сгнило.

Но примем и это как притчу и напоминание. И все же уточним напоминание: «Помни, что за все будешь платить».

Следовало бы задуматься: в момент расплаты нам придется отказать от своего изворотливого языка, умеющего представлять Богом данную свободу как необходимость и безответственность как ответственность.

Там нам придется отвечать просто и без лукавства. И перейти на язык Господень, завещанный нам в Евангелии.

Я понимаю, половинчатый и полуверующий человек нашего времени воспримет это напоминание как риторический прием. Но история тоже напоминает нам: все наши ценности на земле, все, что мы называем наследием, создано с помощью нравственных абсолютов людьми великой веры и любви.

Слова и дела половинчатых людей рассыпаются словно песок.

Они вечно обречены рассуждать об экономике и мечтать об изобилии.

1993

ЦЕНА СВОБОДЫ ВЫБОРА

С

вобода слова была извечной мечтой интеллигенции в Российской империи. Как мечта узника о небе.

Но не только интеллигенции. После войны среди крестьян Западной Украины ходил анекдот о слове.

Красные освободили. На стенах замазали вчерашние повстанческие лозунги: «Свобода народам – Свобода человеку». Землю отняли. В колхоз согнали. «Все отдам, – говорит дядько, – только б дали по радио сказать одно слово всему миру. Только одно слово: “Рятуйте!”»

Великая вера в силу слова. Наивная вера в понимание и отзывчивость мира.

В народе живет извечная вера в необъяснимую силу слова и чувство той истины, согласно которой «Вначале было Слово». То слово, которое выражает смысл явлений и крик души.

Собственно, из такого слова и возникает творчество, жаждущее свободы. Ему нужно небо, а не потолок, который дарят сверху – «удобства ради».

Самые дорогие украинские могилы – могилы борцов и мучеников за свободу от Тараса Шевченко до Василя Стуса, погибшего в Пермской области в камере 36-й зоны особого режима уже в 1985-м. Цену свободы мы оплатили сполна.

Но свобода всем нам упала вдруг. Вместе с падением экономики и жизненного уровня. Мы ее ждали, как манны небесной, ждали столетиями. Но многие не заметили и не возрадовались. Надо прямо сказать, что верные слуги режима, среди них и многие писатели, в ней и не нуждались. Они даже обозлились на эту самую свободу...

Словом, великий праздник в честь свободы в советском обществе не получился. Все пошло по

кругу, начертанному в «Великом Инквизиторе» Достоевского, с той, однако, поправкой, что против Христа и против его возвышенного дара свободы поработало несколько поколений учителей материализма, требующего превращения камней в хлебы. Это с одной стороны, а с другой – поработал век унылого потребительства...

А все-таки главное препятствие на пути духовного раскрепощения в неготовности человека принять бремя свободы. Свобода ждет своих верных, отважных и влюбленных рыцарей, чуточку Дон Кихотов, за которыми пойдут Санчо Пансы.

В полуинтеллигентской среде, в обществе, строящем коммунизм, этот тип отважного человека, верующего и жаждущего подвига, был искоренен. Сохранился только тип тихого мечтателя, не имеющего последователей...

Поначалу вожделенной свободы требовала нагроможденная энергия отрицания и разоблачения. Мощная волна смысла железный занавес и несколько смяла другой занавес, построенный человеком внутри себя удобства ради. Это было захватывающее зрелище – падение крепко построенных железобетонных кумиров в присутствии их строителей и почитателей. Оказалось, никто из клявшихся и лобызавших не готов положить свой живот за них. Оказалось, все было только корыстной игрой, рассчитанной на загипнотизированную массу, деморализованную террором.

Зрелище быстро приобвылось, волна стала мелкой, и обыватель потребовал не зрелищ, а хлеба. Запретный плод свободы потерял свой аромат.

На волне отлива обнаружилось, что освобождение нации связано с экономической независимостью, свобода личности – это прежде всего выработка внутренней свободы. Без внутренней культуры и духовных потребностей свобода – дар бесплодный. Его не приемлют, более того, его охотно размывают на пустые декларации. На этой мели встречаются и делают одно дело и крайне левые, и крайне правые, для которых свобода – всего лишь удобный случай пробраться к власти. Они рассчитывают на массу, обещают ее накормить, они говорят на очень понятном и привычном языке.

Я не думаю, что нам угрожает возврат к строительству коммунизма. Но нам серьезно угрожает дальнейшая профанация ценностей и деморализация человека на пути внешней имитации. Мы пережили бескровный переворот, который, в сущности, был просто падением прогнившего режима. Нормально такой переворот должен кончатся судом над теми, кто незаконно расправился с четырьмя поколениями лучших людей страны. Такой суд нужен не для расплаты с соучастниками злодеяний против человека, а скорее для квалификации их беспрецедентных деяний и для размежевания добра и зла в представлении людей нынешнего поколения. Иначе нам угрожает сохранение ста-

рых лживых понятий, сохранение рабского угодливого языка полуправды, легко переходящего от одной конъюнктуры к другой. Ведь инерция размытия традиций и национальных ценностей продолжается – параллельно с разговорами о возрождении. Большевицкий режим создал тип человека, органически враждебного культуре, которая причислялась к старой надстройке. Наступление на культуру шло широким фронтом, однако при этом разрешалось использование ее элементов для потребностей идеологии. Ядро культуры – ее духовная основа – считалось враждебным «единственно верной идеологии».

Ныне этот человек, сохранивший свою власть и свой утилитарный стиль мышления, остается силой антикультурной. У него нет органической причастности к культуре и нет понимания ее живых источников. Между тем культура создается и сохраняется людьми, беззаветно преданными ей.

В посткоммунистическом мире декларированные ценности упали вместе с режимом, который их поддерживал всеми своими средствами. Для «кадров, которые решают все», нынешний мир – это мир без ценностей, и потому он хуже. Отказываясь от своих собственных идолов, эти кадры не могут уважать национальные и общечеловеческие святыни. Отсюда их полное неверие и равнодушие, выходящее за границы приличия. Мы переживаем переходный период. Человек вчерашнего дня продолжает свое деструктивное дело.

Воспитанный на эклектической философии материализма и на практике безнаказанности, он готов еще и еще раз испытывать нас моделью «социализма с человеческим лицом». Семьдесят лет он не верил ни божественной мудрости, ни опыту человечества. Не верит и теперь. А ведь в сущности все его мотивы на поверхности: лишенный инициативности, принципов и долга, он просто не способен действовать в условиях свободы. Все его привычки бесконтрольно властвовать, хвастать, обещать и не выполнять обещаний – тянут его в привычную колею. Вот и вся философия.

Но в этой философии есть зародыш социальной опасности: логика выживания толкает лжеца на путь репрессий и преступлений. Он начинает с дискредитации чужих ценностей. Свободу он всегда именовал «так называемой». Ныне, когда она снизошла до уровня равнодушной улицы, мелкие торгаши стали торговать ею, бравые щелкоперы – играть, опытные душители – вышучивать.

Словом, на развалинах Вавилонской башни смешались понятия, и слово потеряло свой вес. Разве можно бороться за свободу слова, потерявшего вес?

Одна из хитрых козней дьявола – подменить клад – слово, превратить его в орудие обмана и пустить в спекуляцию. За такое слово никто не пойдет в тюрьму. За такую свободу слова бороться никто не станет... Как раз удобный момент прибрать такую постыльную свободу к рукам!

Мне представляется своевременным направить усилия интеллигенции на защиту свободы слова. На защиту авторитета слова. Но практически это значит прежде всего бороться с инфляцией слов. Вернуть слову его изначальную силу – его источник.

«И приступил к Нему искуситель и сказал: “Если Ты Сын Божий, скажи, чтобы камни сии сделались хлебами”». Он же сказал ему в ответ: «Написано: “Не хлебом единым будет жить человек, но всяким словом, исходящим из уст Божьих”» (Мф., 4, 3–4).

Упомянутый великий Инквизитор уточнил мысль Искусителя:

«Ты хочешь идти в мир и идешь с голыми руками, с каким-то обетом свободы, которого они, в простоте своей и прирожденном бесчинстве своем, не могут и осмыслить, которого боятся они и страшатся, – ибо ничего и никогда не было для человека и для человеческого общества невыносимее свободы!».

Наши малые инквизиторы тоже понимают уровень масс, на который они всегда ориентировались. На сцену выходят Хлестаков, Ноздрев и Чичиков, одержимые утробной тоской по скатерти-самобранке. Привычным движением они разворачивают позапрошлогодние газеты, где черным по белому написано о «всеобщем благосостоянии трудящихся в СССР». И народ, продукт своей эпохи, избирает Ноздрева, Хлестакова и Чичикова своими представителями в парламент. А там уж они определяют меру свободы.

Что же делать хранителям ценностей перед лицом этого вторичного единения «партии и народа»?

Им, конечно, следует напомнить и объяснить слова их учителя насчет истории, в которой то, что первый раз выступало как трагедия, при повторении уже оборачивается фарсом...

Но, главное, необходимо наполнить живым и жертвенным смыслом божественный дар свободы.

Все наши завоевания – это только начало борьбы. Последний вывод мудрости Фауста вечно напоминает:

*Лишь тот достоин жизни
и свободы,
Кто каждый день идет за них
на бой.*

Все наши упущения – от неготовности следовать этому выводу, предостерегающему от вечных повторений.

Дар свободы обязывает человека вечно делать выбор, трудный выбор. Идеалисты всех времен начинали с выбора узкого пути. По Евангельскому Завету.

Украинская литература вообще стала возможна как выбор по долгу сердца – против течения. По своему статусу в империи она была оппозиционной, так как, согласно царскому указу, «украинского языка нет, не было и быть не может».

Но это еще не тот выбор, который сообщил ей дух и образ. Главный выбор делал сам писатель. Следуя традиции антиимперской, национально-освободительной, он

выбирал шевченковский путь гонимых – аресты, тюрьмы, ссылки и, как минимум, положение поднадзорного.

При большевистском режиме до войны было ликвидировано двести пятьдесят украинских писателей.

После этого урока украинские шестидесятники сделали свой выбор и пошли в лагеря. Больше десяти из них стали почетными членами зарубежных центров Международного ПЕН-клуба.

Нам ли не праздновать свободу? Но свобода окупается жертва-

ми. Праздник, кажется, затянулся. А между тем, на горизонте бодро шагает Чичиков в обнимку с мертвыми душами. Ноздрев одобрительно приветствует шельмеца Хлестакова, знающего толк в свободе.

Но не столь отдаленно возвышаются потемневшие кресты, словно камертоны, напоминающие верный тон и отсекающие фальшивые голоса.

Что ни говорите, и слово, и крест – символы свободного выбора.

1994

LES RACINES UKRAINIENNES DE LA PENSÉE RELIGIEUSE RUSSE

 ue de pages écrites sur la “pensée religieuse russe”! Et l’on ne peut que s’en réjouir. Mais, jusque-là, l’on ne s’était pas interrogé sur ses racines.

L’écrivain ukrainien Ewhen Sverstiouk, critique littéraire, essayiste, satiriste... et Président du Pen-Club ukrainien, s’est attaché, le 4 octobre dernier, à la conférence de l’Amicale des Ukrainisants, à rechercher l’origine de cette pensée.

L’étude de la provenance de cette influence religieuse est d’autant plus passionnante, que la littérature russe a souvent pour constantes nihilisme et intolérance...

L’initiative de Sverstiouk, d’ouvrir la voie de celle recherchée, n’est pas fortuite: pour s’être opposé, par ses écrits, à l’amoralité soviétique, il purgea treize ans d’emprisonnement, dont cinq années de camps de concentration à régime sévère... Le titulaire de la chaire d’ukrainien à l’INALCO, Emile Kruba, présenta en effet Sverstiouk comme un penseur, un éveilleur de consciences.

Dans cet espace culturel qu’en Europe on appelle “Russie” ou “Empire russe”, vit, jugulée, une grande diversité de cultures, se heurtent des courants de pensée contradictoires, des principes et des traditions.

L’empire continue de s’appuyer sur les tendances irréductibles, intégrationnistes et totalitaires du peuple russe. Le centralisme soutient les forces du collectivisme et du dogmatisme, et utilise en même temps les sources vives et la substance même de l’individualité.

Au centre de notre problème portant sur l’identité nationale, je poserai la question des caractéristiques de l’esprit ukrainien et de la mentalité ukrainienne, et cela prin-

cipalement dans le domaine philosophico-religieux.

Rappelons un fait.

Le 1er mars 1881, les terroristes de la *Narodna Vola* (Volonté du Peuple), utilisant une bombe artisanale, ont tué le tsar Alexandre II. Le 13 mars, lorsque le professeur Vladimir Soloviov, alors âgé de 28 ans, s’éleva, à Pctersbourg (1), au cours d’une leçon publique, contre la violence révolutionnaire toute l’assistance garda le silence. Mais lorsque, le 23 mars, le jeune philosophe, au cours de sa 2-ième leçon, demanda la grâce de l’assassin, ses paroles firent l’effet d’une bombe. Alexandre III fit cette réflexion étonnée: “Comment un père aussi doux peut-il avoir un tel fils?”. De fait, le père était un historien russe officiel, recteur de l’Université de Moscou... Mais letsar avait pas pris en compte que Vladimir Soloviov avait aussi une mère, idéaliste et mystique, parente du philosophe ukrainien Skovoroda (XVIII e s.). Certains de ses professeurs étaient, aussi, idéalistes.

Je voudrais donc élargir ma question et la formuler ainsi: d’où vient d’une façon générale, cet esprit idéaliste et religieux qu’on trouve à cette époque en Russie? D’où sont issus Dostoïevski, Soloviov et Berdiaev?

Rappelons que Vladimir Soloviov, à l’instar de toute la jeunesse de son époque, avait été contaminé par l’épidémie du matérialisme et du nihilisme. Cet enthousiasme une fois passé, il eut comme professeur de philosophie à l’université, Pamphile Yourkevitch, un professeur au sens ancien de ce terme, qui se donna

pour tâche de transmettre les notions-clés. Vladimir Soloviov écrivit deux articles sur la philosophie et sur la figure de son maître. Sans ces deux articles nous ne connaîtrions, aujourd’hui, que le nom détesté de Yourkevitch...

Pamphile Yourkevitch (1827–1874) était un professeur de philosophie renommé à l’Académie religieuse de Kyïv (2) et un auteur de traités de philosophie profonds et clairs dans la forme comme dans le fond, dans l’esprit de Platon et de la patristique chrétienne.

En 1861, l’année des grandes réformes (!), la chaire de philosophie à l’Université de Moscou fut restaurée après dix ans d’interdiction. Il ne se trouva alors qu’une seule personnalité de taille pour l’occuper. Or, dans la tradition de l’empire, tout ce qu’il y avait de meilleur dans les colonies devait être absorbé par le centre. “Tous les chemins mènent à Rome”... personne ne put y échapper, ni Skovoroda, ni Hohol (3), ni Chertchenko (4).

Avait-il pressenti, à trente-trois ans, que son calvaire allait commencer?

Le philosophe idéaliste se heurta à un monde d’intolérance et au monopole du matérialisme à la mode. Selon le témoignage de N. Berdiaev: “L’intelligentsia russe rappelait plutôt un ordre monastique, une secte possédant sa morale propre, très intolérante, une conception du monde obligatoire”.

Le cœur de la “pensée progressiste” en Russie était la revue *Sovremennik* (Le contemporain), dirigée par Tchernichevski.

Lorsque le philosophe de Kyïv, Yourkvytch, émit une critique ironique à propos de l'article de Tchernichevski: "Le principe anthropologique en philosophie", lui reprochant sa confusion vulgaire et matérialiste des principes, Tchernichevski répondit dans le style suivant: "Séminaristes, nous écrivîmes tous des propos semblables à ceux de P. Yourkevtych, j'en suis sûr... Bien que je ne l'aie jamais lu et que je ne le lirai jamais...". Il ajouta encore ceci: "Je me sens tellement supérieur aux penseurs de l'école de P. Yourkevtych, que je ne veux absolument pas savoir ce qu'ils pensent de moi". Yourkevtych contre le *Sovrémennik!* C'était assez pour faire du philosophe érudit un réactionnaire et un obscurantiste, et pour ridiculiser son nom sans même avoir à le lire... On fit circuler la rumeur que le gouvernement avait venir un Ukrainien réactionnaire pour combattre le matérialisme et le progrès. C'était largement suffisant pour rayer l'œuvre créatrice de Yourkevtych et pour utiliser son nom comme symbole de la réaction et de l'obscurantisme durant 130 années jusqu'à l'effondrement de l'empire rouge.

D'après le témoignage de Vladimir Soloviov, le brillant professeur ne put pas avoir, à Moscou, l'influence qu'il avait à Kyïv. Vladimir Soloviov, à demi-Ukrainien lui-même, disai son maître:

Yourkvytch était un penseur profond, un admirable connaisseur de l'histoire de la philosophie, principalement de la philosophie antique... Le caractère individualiste

de Yourkevtych s'était sans aucun doute formé à partir du fond général de la nature ukrainien et en avait l'air pensif qui la caractérise. Il était porté à la méditation et à l'intériorité; il était doué d'une sensibilité intensive plus qu'extensive, mais était également déterminé et replié sur lui-même Yourkevtych avait un penchant pour la contemplation silencieuse encore pour les échanges d'idées paisibles dans les cercles restreints d'amis. A ces traits caractéristiques il faut ajouter celui qui était également ukrainien, à savoir une espèce particulière d'humeur concentré... Il me faisait rire aux éclats, alors que lui-même n'ébauchait qu'un léger sourire.

La raison principale du rejet de Yourkevtych fut sa conception idéaliste du monde, organiquement ukrainienne. A sa base s'unissait, d'une façon originale, l'esprit socratique et platonique avec la vision chrétienne du monde.

Ce fond philosophique était tellement solide en Ukraine que Skovoroda, philosophe populaire, était devenu légendaire encore de son vivant. Il était vénéré des gens simples. On transmettait son enseignement, on recopiait ses chants et on appliquait sa maxime d'enseigner aussi bien en parole qu'en action. Sa théorie de l'unité des trois mondes, du macrocosme, du microcosme et du monde des symboles, sa théorie du "cœur" comme source de la moralité enfouie dans la personne, de l'essence cachée et invisible des choses, de la paix de l'âme et de la joie de l'esprit – tout cela paraiss-

saient intuitivement évidentes aux paysans aux qui Skovoroda aimait s'adresser.

Pans la tradition ukrainienne, Skovoroda était un philosophe ambulante qui ne se séparait jamais ni de sa Bible, ni de ses manuscrits qu'il emportait partout dans sa sacoche et qu'il ne cherchait jamais à publier.

Mais lorsque, cent ans plus tard, furent imprimées ses œuvres à Pétersbourg, la critique "progressiste" s'abattit sur elles avec une intolérance inouïe. Le critique Krestovski avoua qu'il ne pouvait pas les lire car c'était "des choses mortes de séminariste" et il se gaussa du fait qu'en Ukraine il y avait encore beaucoup de philosophes aussi fous.

Il est à noter que tous ces conflits violents appartiennent à la période de la brusque explosion du matérialisme et du nihilisme en Russie.

Mais rappelons le précédent de Gogol. Dans les années quarante, celui-ci introduisit en Russie l'esprit ukrainien de la prédication chrétienne. A cette époque, il était déjà auréolé du titre de génie de la littérature russe et était considéré comme un grand écrivain satirique. A ce propos, Berdiaev estime qu'il est

erroné de considérer Gogol comme un écrivain satirique. Il voyait l'essence métaphysique du mal. Gogol était tourmenté par le fait que la Russie était possédée par l'esprit du mal et du mensonge...

Il avait suffi à Hohoi de publier le livre *Pages choisies de la correspondance avec mes amis* (1846), pour qu'on se jetât sur lui l'accusant de trahir les idées progressistes. Gogol

demanda à ce que l'on le lise plus attentivement. Rien n'y fit, il devint l'objet d'une critique dépourvue de tout désir de le comprendre et de le lire jusqu'au bout.

La célèbre *Lettre à Cogol* de Biéliniski peut être qualifiée de modèle exemplaire de l'intolérance de la réaction nihiliste qui biffe le livre et son auteur du même trait de plume.

Qu'il soit rappelé ici que Biéliniski réagit d'une façon aussi "totale" aux écrits de Chewtchenko et à ceux d'autres écrivains ukrainiens rassemblés dans le "Renouveau chrétien". Il approuva leur arrestation. La "Lettre à Gogol" fut écrite à Zurich et fut diffusée illégalement. Mais l'esprit de cette lettre s'était emparé de toute la Russie progressiste qui l'avait érigé en impératif moral.

Quel paradoxe de trouver des lecteurs pénétrés de la *Lettre* de Biéliniski tant parmi les disciples et admirateurs de Hohol que parmi ceux de Yourkevtych plus tard! Je pense à Dostoïevski. "Nous sommes tous sortis du *Manteau* de Gogol", écrivait Dostoïevski. Mais c'est loin d'être un aveu complet. Je ne sais pas, pour ma part, si tous sont sortis de ce manteau, mais Dostoïevski, lui – et cela fut révélé par la critique bien avant son arrestation, – est issu de la prose de Gogol, de son œuvre publiciste et de ses recherches. On a peu écrit à ce sujet, tant il est vrai que les maîtres des grands restent toujours dans l'ombre.

Par conséquent, "la pierre que les bâtisseurs ont rejetée, est devenue la pierre angulaire" (Mathieu, 71, 42). Mais, comme nous le voyons, ceux qui ont posé la pierre angulaire

dans leur construction, qui sont devenus les héritiers de la tradition spiritualiste ukrainienne, sont eux-mêmes sortis d'une racine ukrainienne.

Il n'est pas aisé de dire à quel point les écrivains prennent conscience de leur identité nationale dans un contexte d'intolérance et de standardisation de la culture imposée par l'empire, surtout lorsqu'il s'agit de philosophes humanistes écrivant dans une langue officiellement autorisée. Le plus souvent, leur origine et la mémoire de leur appartenance sont profondément enfouies dans leur subconscient, là où prennent vie et la mémoire du cœur, et l'élan créateur. (Pour Yourkevitch, le "cœur n'est pas seulement la source du subconscient, mais encore le critère-suprême de l'humain, et cela a beaucoup plus d'importance que, par exemple, les déclarations explicites du jeune Gogol dans certaines lettres patriotiques).

Dans notre contexte, l'identité nationale des auteurs cités nous aide à comprendre les processus spirituels complexes, voilés par la phraseologie conjoncturelle officiellement acceptée. Quand les Ukrainiens, à Moscou, préféraient cacher leur nationalité, c'éta pour que l'on ne puisse pas rechercher leurs ancêtres.

La mémoire de l'enfance – et même de son environnement-tout autant que la mémoire des impressions cachées dans subconscient fournissent la clé pour la compréhension de l'écrivain.

C'est de Vladimir Soloviov lui-même que nous tenons le témoignage de sa parenté avec Skovoroda, appelé aussi le "Socrate ukrainien".

De Dostoïevski, nous ne possédons pas de témoignage direct. Mais sa fille Lydia écrit que Fiodor Mikhaïlovitch tenait son talent d'écrivain de son père d'origine ukrainienne, car dans le passé, sa famille avait conservé une œuvre poétique ukrainienne à contenu religieux du temps où elle avait vécu en Podillia (5).

Les questions qui viennent alors spontanément à l'esprit du chercheur sont les suivantes:

– Comment expliquer que l'étudiant Vladimir Soloviov ait pu être attiré par "l'odieux" professeur Pamphyle Yourkevitch?

– Comment comprendre que Dostoïevski, condamné à la peine capitale pour avoir diffusé la "Lettre à Gogol", donne aux démons les traits de Biéliniski?

– Comment Berdiaev pouvait-il parler d'une façon aussi froide et étrange de la Russie: "Le royaume communiste soviétique a une grande ressemblance dans sa construction spirituelle avec le royaume orthodoxe de Moscou. Il y a, en lui, la même atmosphère étouffante?"

– Et pourquoi le ton de Berdiaev change-t-il lorsqu'il écrit: "Dans la Rous' de Kiev naquit une culture supérieure à celle de l'Occident à cette époque"? Berdiaev est né à Kyïv. Sa mère était française. Le climat de ses années d'enfance fit de son plus jeune frère Serge un poète ukrainien. Berdiaev garda toute sa vie un accent ukrainien.

Mais ce n'est pas le plus important. Ce qui compte, c'est qu'il resta imprégné toute sa vie durant de l'esprit hellénistique prônant la paix de l'âme, les idées de démocratie et de

tolérance. Cet esprit avait été transmis par Skovoroda et Yourkevitch à Soloviov, et par Soloviov à Berdiaev.

Ils furent tous, chacun à sa façon, des "prédicateurs d'une religion chrétienne populaire". Tous ils avaient un penchant pour la vie errante, bien que leur monde fût différent de celui de Skovoroda. Tous, ils se sentaient étrangers dans l'Eglise officielle, l'Eglise d'Etat (6), avec son dogmatisme, et le formalisme de ses rites.

Ils avaient assumé l'héritage de la tradition chrétienne dont se nourrissait le peuple (7). A l'époque des invasions et des conquêtes étrangères, il y avait plus de liberté d'esprit que dans l'empire (8). Celui-ci n'avait de cesse de cultiver la violence et l'eradication de l'esprit de liberté, en même temps que la foi profonde.

Dans la Russie post-communiste, tout se répète d'une façon cyclique, comme le dit Berdiaev dans son livre *Les sources et le sens du communisme russe*, et comme l'annonce déjà, en 1839, le marquis de Custine.

En conclusion, je dois confesser pour ma part, que je suis passé moi-même par l'école de Biéliniski, Tchernichevski, Dobrolioubov, Pissarev, et ai connu le même enthousiasme pour la foi nihiliste.

La découverte de Soloviov et de Berdiaev appartient à mes années de dissidence.

Mais quelque part, et dans une autre région de mon être, dans les profondeurs de mon subconscient, je vivais de l'esprit de la tradition chrétienne sans jamais pouvoir la nommer ainsi.

Maintenant, à l'instar de Monsieur Jourdain, je comprends que toute ma vie durant, je faisais de la prose.

NOTES

1) Le nom de la cite de Pierre n'est pas précédé, en ukrainien, du qualificatif «Saint». Il ya, à cela, des raisons historiques: cette ville fut bâtie principalement grâce aux Cosaques ukrainiens, décimés par ce qui fut de véritables travaux forcés.

2) Kyïv: nom ukrainien de la capitale de l'Ukraine, Kiev an est la dénomination russe.

3) Mykola Hohol (1809–1852): écrivain ukrainien avant beaucoup écrit en langue russe, d'où son nom russifié Nicolas Gogol.

4) Tarass Chewtchenko (1814–1861): immense poète ukrainien ayant écrit, exilé, certains poèmes en russe pour qu'ils puissent franchir la censure et parvenir en Ukraine.

5) Podillia: cette région ukrainienne était appelée *Podolie* sous l'occupation russe.

6) Eglise d'Etat russe.

7) La peuple ukrainien.

8) L'empire tsariste.

POWRÓT DO “PRZEŻYTKÓW”

Gdy nasz czerwony Titanic zmierzał

ku jasnej przyszłości przy dźwiękach marszów i fanfar, znać było, że już idziemy do katastrofy. Nic też dziwnego, że przeżywamy kryzys moralny człowieka na równi z krachem utopii, opartych na wierze w naukową przebudowę świata i w przeobrażenie natury ludzkiej.

Człowiek żył według stereotypów nieporadnej filozofii materializmu, ideologii socjalistycznej i polityki faktów dokonanych. Człowiek ten dziś nie chce, by jego los zależał od losów okrętu.

Wprawdzie można uciec na chwilę do świata tradycji. Dajmy na to, do Złoczowa, gdzie stary inteligent Woźniakowski, tak podobny do starego inteligenta Chrzanowskiego z Krakowa, odbudowuje szesnastowieczny zamek, w którym do niedawna mieściło się więzienie. Tamże parafianie ukraińskiej cerkwi prawosławnej budują nową świątynię w nadziei, że znajdą się na to również pieniądze. Do cerkwi przychodzą dzieci i odnosimy wrażenie, że żyły tak i żyją w harmonii z Bogiem i naturą.

Tymczasem jednak dookoła rozpościerają się łachy zastoju.

Odrodzenie polityczne bytu państwa i odrodzenie moralne człowieka to dwie różne rzeczy, chociaż dość mocno ze sobą połączone. Odrodzenie bierze się z głębokiej wiary. Lękam się stosowania tego wyrazu do czasów po Czarnobylu. Znamieniem naszego czasu i naszego świata jest kryzys wiary i moralności. Skoro znaleźliśmy się na pierwszej linii doświadczeń z rozbijaniem pierwiastka człowieczeństwa, to świat nasz godzi się nazwać POSTCZARNOBYLSKIM.

Nawet nie postkomunistycznym, bo proces rozkładu komunizmu nie doszedł jeszcze do końca. Osłabia on i paraliżuje życie niczym przenikające na wskroś promieniowanie.

Czarnobyl to właśnie ta maska śmierci kończąca dramat reżymu komunistycznego. Tego, który po przekroczeniu wszystkich możliwych granic poczuł nagle, że dojsz już

dalej nie zdoła – trzeba się cofnąć! Dalej jest śmierć i to bynajmniej nie zaplanowana, jednakże ta dla wszystkich...

Czarnobyl obala nasze pojęcia o alienacji, o przymusowej sytuacji zakładników, nawet o samej śmierci. Ta ostatnia integruje dziś już nie klasy czy mieszkańców łagrów, lecz wszystko co żyje – od ludzi do owadów.

W tej strefie zachodzi również mutacja kruszących się wartości człowieczeństwa. Wyszło to na jaw z nienacka, gdy do drewnianej frazeologii komunistycznej zaplątała się biblijna Gwiazda Piołun. Słowo to zapadło jak szlaban – i sygnał do odwrotu.

Kreml jął mówić o powrocie do wartości ogólnoludzkich, co zabrzmiało niczym proklamowanie wolności. Tyle, że wyraz “powrót” jest tu pospolitym kłamstwem: wartości uległy rozkładowi i zatruciu w każdej jednostce, w sercu każdego. Dokąd tu wracać, gdy nosiciele tychże wartości – dziadowie i pradziadowie – zostali zgładzeni.

Miejsce wartości zajęły ich negatywne stereotypy.

Jednakże pokoleniu wychowanemu w totalizmie zaoferowano wolność! Zatem to już koniec woluntarnego eksperymentowania na ludziach...

Jeszcze przed eksplozją jądrową wyszło na jaw, że wyprodukowany model człowieka jest niepewny: nie protestuje, ale i nie ciągnie wozu. Gadaj tu z nim jak z kobyłą w bajorze.

Właśnie w owym ogromnym bajorze zastopował parowóz komuni-

zmu. Dziś w Radzie Najwyższej toczy się debata: jechać naprzód, czy dać kontrparę? Komuniści, którzy przez całe życie znali tylko “naprzód”, teraz wołają “wstecz”. Ale tam nie ma już nic, jedynie finał – Czarnobyl. Pod jednym względem są konsekwentni: zawsze szli wbrew zdrowemu rozsądkowi.

Eksperyment mimo wszystko udał się im na tyle, że nawet dziś za jawnymi bankrutami idzie sporo ludzi. Okazało się, że wpojone stereotypy i odruchy warunkowe znaczą dla masy więcej niż zdrowy namysł. Wiedzą, że z tyłu nie ma nic oprócz ogranej do znudzenia pieśni i naiwnej baśni, z której drwili wszyscy.

Były tam jednak łatwiejsze zadania dla kogoś, kto bał się odpowiedzialności. Jak w szkole – internacie z gotowym programem, którego nie trzeba zgłębiać, wystarczy odklepywać i z gotowym wiktem, do którego można coś dokraść, szkole zjeżdżania po pochyłości, w której człowiek wypływał z tajemnych i niebezpiecznych głębin na płycizny, gdzie wszystko było proste i jasne. Nieautentyczność podobnego życia odczuwali wszyscy i pokpiwali sami z siebie w tysiącu anegdotek. Wszyscy zgadzaliśmy się co do tego, że budujemy wieżę Babel z własnej gigantomanii, z pychy, ambicji i bez wyraźnej wizji, zastrzeżonej dla przywódców. Nadzieje ożywiały się w momentach przebudowy wieży Babel: wszyscy wówczas ochoczo krytykowali i jasno dostrzegali błędy. Był to moment legalnego niezadowolenia i wentyl dla negatywnych emocji.

Faktycznie konstruowano jedynie typ nowego człowieka. Nowość ta

była oczywista, bo nigdy dotąd w historii nie wychowywano człowieka wyłącznie w negacji.

Gdy w naszych oczach rozegrał się oszałamiający cud – wyeliminowanie strachu, upadek cenzury, zburzenie granic i murów w więzieniu narodów, człowiek ów nawet nie doznał zdziwienia. Zburzenie więzienia nie stało się wielkim świętem dla ludu. Dylemat ptaszka wypuszczonego z klatki i nie umiejącego wyfrnąć na swobodę stanowi wielką gorzką prawdę o naszych czasach.

Gdy tylko duszony *homo sovieticus* złapał nieco tchu – zapomniał o wszystkim! Nawykły jedynie do posłuchu, nie wie, na co mu ta wolność. Głośniejsz niż dotąd jał się skarżyć na braki materialne i tęsknie spoziera na zohydzany do wczoraj Zachód. Wydaje mu się, że tam właśnie przesiedliło się szczęście. Obnażyła się wszystka jego niemoc duchowa, brak bariery immunologicznej, odporności na niedole dnia powszedniego i pokusy materialne. Nie może się im oprzeć.

Gdzież są dzisiaj ci gotowi budzić naród, jego ducha i przedsiębiorczość, podierać wszystko co żywe i zacne, tworzyć wspólnoty kulturalne i religijne? Idealistów nigdy nie bywa za dużo. Jednakże wśród pokolenia wychowanego w atmosferze braku zasad i oportunistów, bez zmagania i oporu, typ idealisty zanikł.

Rzecz jasna, nagonki władzy na ludzi odważnych i niezależnych duchowo wywarły swój skutek. W każdym pokoleniu niwa życia czeka na garstkę siewców – idealistów – i w nich pokładamy największe nadzieje. Zapewne i dziś szukają oni własnego

języka i własnej drogi poprzez dżunglę i rumowiska dnia wczorajszego.

Spróbujmy wszak uzmysłowić sobie stan społeczeństwa i określić chorobę dzisiejszego pokolenia ludzi, zachowujących wszystkie dotychczasowe sztamki, choć gotowi są zapisywać się do dowolnej partii będącej u władzy.

Przypomnijmy sobie, że wszystkie te pokolenia przechodziły musztrę w systemie polwychnu, poddane były reedukacji, bo tak właśnie powstawał naród radziecki. Walkę toczono głównie z “przeżytkami” jako to:

nawykami własności prywatnej, nacjonalistycznymi tj. narodowymi, wreszcie, religijnymi.

Na tym polegała przebudowa świadomości. Nie miała ona żadnego wyższego celu ponad zniszczenie owych “przeżytków”. Teoretycy twierdzili, że dotychczasowe dzieje nie opierały się na podstawach naukowych, jedynie na błędach.

Najmniej kłopotów było z własnością prywatną, jako że żywiół zdeklasowany i przestępczy zawsze jest gotów do nowego podziału dóbr i wywłaszczania. Mimo to przeobrażenie instynktów posiadacza w oparciu o filozofię materialistyczną było czymś zgoła perwersyjnym. Wszystkie wysiłki jednostki skupiały się na maskowaniu tychże instynktów i motywowaniu przywłaszczenia interesem społecznym.

Nikt nie walczył ze swoimi instynktami prócz idealistów skłonnych do roztrząsań w rodzaju: “ulica – moja, domy też moje”. Lub na temat nieco drastyczniejszy: “oddawaj, bra-

chu, kradziony zegarek, zegarki oddaj są nasze”.

Inni kombinowali, jak by tu dorwać coś źle pilnowanego. Całe to zniwelowane, zde-strukturalizowane społeczeństwo ustawiono w wielkim ogonku do własności – jakoś tam zalegalizowanej. Walka o przywileje, “na układy nie ma rady”, pozarynkowa dystrybucja – wszystko to służyło “instynktom posiadaczy” i odpowiednio je podsycalo.

Jednakże człowiek wyobcowany był od własności czyniącej jednostkę niezależną, odpowiedzialną, gospodarną. Ten szlachetny aspekt własności został zlikwidowany. Zarazem zanikł odwieczny problem: Cóżże uczynił z talentami otrzymanymi od Pana w znanej przypowieści ewangelicznej? Z dziedzictwem przodków? Z otaczającą cię przyrodą?

W ten sposób pominięto opatrzności Pana, utracono też odpowiedzialnego sługę, zdolnego pomnożyć powierzone mu dobra. Za to sługa niegodziwy byle jak zakopywał talenty w ziemi, a ktoś inny wykrywał je i oskarżał.

Mówiąc o renesansie ekonomicznym, szukamy właśnie człowieka owego typu, który wytępiono. Dziś, gdy znajdzie się taki, bywa zazwyczaj cichy i nieufny. Za to na powierzchni mamy albo sprytnych niewolników udających gotowość zostania gospodarzami, albo specjalistów od “prychwytacji”.

Daleko im jeszcze do godności gospodarza, wdzięcznego Bogu za podarowane talenty. Bywają wprawdzie posiadacze hojnie obdarzeni

* Zbitka wyrazów “prywatyzacja” i “przechwytywanie” (*tłum.*).

przez naturę, ucłowieczający się w szybkim tempie, i na nich to właśnie zastawione są sieci państwa. Ale ci właśnie reprezentują kulturę w dżunglach akumulacji pierwotnej.

Tam, gdzie rozerwano nić tradycji, konieczne są bohaterskie wysiłki jednostek przy pokonywaniu trudności i czynieniu tego, czego niewiele możemy zaobserwować w potoku wydarzeń.

Uznanie własności prywatnej jest to przywrócenie ziemi gospodarza – kochającego i odpowiedzialnego. Jest to odrodzenie, a raczej wytworzenie człowieka nowego typu, który poczuje się spadkobiercą. Niekiedy też skruszonym synem marnotrawnym, który powrócił do ojca.

Zgódźmy się, że instynkt własności tkwi mocno w człowieku i chodzi tu jedynie o poparcie ludzi dobrej woli, których nie brak w naszym kraju.

Najbardziej tępią: “PRZEŻYTKI NACJONALISTYCZNE”. Ukraińiec świadomy był wrogiem numer 1 dla czerwonych, białych i brunatnych “wyzwoliciele”. Naturalny gospodarz kraju, chcąc przeżyć, musiał udawać najemnika.

Tymczasem Ukraina zgoła nie spodzianie dla Rosji w roku 1917 głośno przyznała się do najcięższego “grzechu” – pragnienia niepodległości narodowej.

Wszystkie egzekucje białych i czerwonych, zaplanowane ludobójstwo głodowe w roku 1933, wojna na wyniszczenie, której poligonem stała się Ukraina, i znów głód w roku 1947, eksterminacja inteligencji ukraińskiej – wszystko to miało zapewnić wykrwawienie narodu.

Kreml został wstrząśnięty wynikami referendum 1991 roku – znów to samo dążenie do niepodległości!

Nasze “przeżytki nacjonalistyczne” karmiły się legendą. Dzieje Ukrainy stanowiły tabu. Pamięć o przeszłości zacieranano również w rodzinach. Ojcowie nie przekazywali dzieciom prawdy o współrodakach, zwłaszcza najgodniejszych szacunku. Dziś otwarto dostęp do dzieł zakazanych, ale “pracownicy frontu ideologicznego” nadal żyją antyukraińskimi stereotypami imperium.

Świątek biurokracji, a także mafijno-kryminalny, czyni wstręty językowi i kulturze ukraińskiej zarówno z racji niewiedzy, jak i ugruntowanych przekonań. Nadważyć by je mogło pryncypialne stanowisko rządu, gdyby ten odznaczał się pryncypialnością.

Godność narodowa dojrzewa nie od razu i w toku nieustających zmagañ nie tylko z przysięgłymi wrogami, lecz także o jakość kultury opartej o dobre tradycje.

W warunkach wolności walka ta jest przynajmniej legalna.

“PRZEŻYTKI RELIGIJNE” wytwarzały najwięcej komplikacji. Zjawiały się, to znów znikają jak fata morgana. Statystyka wykazywała całkowite zwycięstwo materializmu i ateizmu, aż tu raptem znów gdzieś wykrywano pozostałości “zabobonów religijnych”. Przestroga Ewangelii “nikt nie może dwóm panom służyć” w warunkach socjalizmu traktowana była kompromisowo: w miejscu pracy służono cesarzowi, w domu zaś – Bogu.

Tradycja religijności na Ukrainie jest głęboka, zakorzeniona zarówno w obyczaju i w życiu codziennym, jak i w głębi podświadomości. Duch wol-

ności na Ukrainie ma źródło w religijności ludu, który wobec wszystkich udręć i plag poddaństwa chronił się pod opiekę Boską i tak zachowywał niezależność wewnętrzną. Myśliciele ukraińscy – od Rusi Kijowskiej do Skoworody i Jurkewycza są to myśliciele religijni. Najwięksi poeci ukraińscy, począwszy od Szewczenki, trzymają się biblijnego gruntu. Weźmy chociażby pieśniowy język Szewczenki. Nienaturalnie brzmiały w tym języku przekazy objawień wodzów z Kremla. Świat spelunki złodziejskiej, żargon koszarowo-urzędniczy, zbiegowiska uliczne – nie lubią języka ukraińskiego. Przez wieki utrzymywał się nie w urzędach, lecz w sercu narodu.

W pierwszym okresie Ukraińcy stanowili rzadkość w szeregach partii komunistycznej. Podejrzanie brzmi też pean ukraiński o wodzach:

*Lenin – po tym jednym słowie
już w nas burza – pogotowie!*

Jakby z boku dochodziło szewczenkowskie: “Pomiarkujcie się tam, głupty...”

Państwowa polityka zbliżenia języka ukraińskiego z rosyjskim miała za cel ujednoczenie myśli. Język bolszewizowano.

Totalny prymityw skrótów takich jak Czeka i liknep (walka z analfabetyzmem) ogarniał cały kraj. Wszystko to działo się pod pozorami nauki i postępu. Wtedy to znaleźli się u nas rodzimi ateści, komuniści, lokalne wytwory reedukacji w duchu absolutnej uległości i sprzedajności z racji strachu i interesu. Nazwano to pryncypialnością komunistyczną.

Chorobą pokolenia uczącego się z broszur i przyjmującego je na wiarę

stało się prześlizgiwanie nad pojęciami. Wszystko na świecie było proste. Był określał świadomość, bez jakichkolwiek tajemnic duszy czy głębi serca. Urządzimy wam taki byt, że świadomość wyklaruje się jak w teatrze kukiełek. Odrzućcie idealizm i klerikalizm, a wszystko stanie się jasne podobnie jak bodźce i reakcje, jak odruch płknięcia śliny u psa. Troszczono się jednak o likwidację “wrogiej ideologii” czyli zasad duchowych w życiu. Bez oparcia o nie człowiek z punktu traci pewność wypowiedzi, staje się podatny i w pełni zależny od wpływów. Drży na myśl o swobodzie i unika wolności wyboru. Za słaby, by przyjąć prawdę: ścieżka do Boga nie się pod górę, jest ciernista, trzeba wyęźać wszystkie siły i widnieje na niej symbol ludzkiej kondycji – postać Ukrzyżowanego.

Jak trudno było komunistom prowadzić walkę z uzbrojonymi duchowo wiejskimi chłopakami z UPA pod koniec wojny i długo po niej, i jak łatwo było likwidować rozbrojoną duchowo inteligencję lat trzydziestych!

Człowiek wyzuty z sił duchowych nie jest w stanie spojrzeć prawdzie w oczy. Życie żąda autentyczności. Wystugiwanie się to jeszcze nie służba. Pewność siebie to jeszcze nie godność. Krasomówstwo nie jest mądrością. Pracownik frontu ideologicznego to jeszcze nie inteligent.

Dobrze, że dziś możemy wyjść poza obręb przedszkolnego “politycznie poprawnego myślenia” i używać języka ścisłej prawdy. Nie można jednak czynić tego połowicznie, np. apelować do duchowości bez DUCHA ŚWIĘTEGO, “który jest wszędzie i wszystko napętnia”.

Nie sposób się uleczyć przez samo powtarzanie nazwy lekarstwa. W dobie kryzysu duchowego i moralnego nie widać na horyzoncie wyjścia z zaklętego kręgu braków konsumpcyjnych. Zawsze znajdowało się ono gdzieś poza granicą widzialności.

Nie ma rozsypisk pereł na ławicy piasku. Lecz przed idącym w świat człowiekiem zawsze widnieje napomnienie z Ewangelii: “WYBIERAJ CIE DROGĘ WĄSKĄ, WIODĄCĄ DO ŻYCIA”.

I całe doświadczenie pokoleń prowadzi do tamtego źródła: “Wytrwajcie tedy we Mnie do końca, to i Ja będę trwał w was! Jak latorośl nie może sama przynosić owocu, tak też i wy, jeśli nie będziecie trwać we Mnie. Ten kto nie trwa we Mnie, zostanie wyrzucony jak winna latorośl i uschnie” (J., 15, 4–6).

Wiatry epoki, pustka duchowa i pycha oderwały człowieka od życiodajnego szczepu. Przysłuchajmy się jego monologom: ja... ja... ja... Suchy szelest i trzask. Człowiek przemienił się w tę suchą latorośl.

Konsekwentnie również odrywano go od korzeni tradycji, bo wiadomo, że kto wzgardził świętościami przodków, ten już nie będzie zdolny do duchowego sprzeciwu.

Skoro wojna z “przeżytkami” była tak bezlitosna, człowiek zaś nie potrafił wyrzec się samego siebie, doprowadzało to do powikłań psychologicznych. Wytworzył się typ chytrego, wiernopoddanego sługi, który rzekomo nic nie ukrywał, a tak naprawdę połowicznie kochał, połowicznie wierzył i cichcem przywłaszczał sobie cudze dobra.

Człowiek ten czuł instynktownie, że trwa zabójcza rozbiórka jego osobowości, i pragnął uchronić w duszy bodaj połowiczną pamięć ojców i dziadów. Musiał bodaj trochę pozostać człowiekiem.

Jednakże udawanie wyrzeczenia to już prawie wyrzeczenie. Udawanie bezbożności to już w istocie bezbożność. Udawanie obojętności wobec potrzeb religijnych i narodowych przybliżyło osuwanie się na dno degradacji duchowej.

Po tym wszystkim – jak w bajce o rybaku i rybce – zostało rozbite koryto. Nauka nie uskrzydliła i nie wzbogaciła duchowo człowieka.

Teraz wracamy do starej mądrości. Pytanie brzmi: jak do niej dotrzeć, dbając jedynie o własny interes i nie pamiętając dróg, które do niej prowadzą?

Wyobcowany człowiek dzisiejszy ogląda własne dzieje niczym widowisko. Scena zbliżyła się do nas, możemy obserwować, jak wychodzą na nią trzy bajeczne Wielkoludy i niepozorne siły dobra. Zwykliśmy się wyśmiewać z szopkowego diabła z rogami i ogonem. Na scenie wszakże jest on czarujący jak Cziczikow, tyle że wewnątrz gorszy i okrutniejszy. Ostudza nas samą obecnością i zniechęca do brania udziału we własnej naszej historii.

Razu pewnego Towstonogow, wystawiając "Rewizora", wyprowadził go na scenę w czarnym garniturze i czarnych okularach. Nie zabierał głosu, ale wszyscy wokół myśleli o nim. Urzędowa Prawda miała wówczas spore pretensje do reżysera. Ów bohater naszych czasów jest tradycyjnie prosty. Wyrozumiałość,

kłamstewko, półprawda, chytrostka – to jego maski. Jego taktyka to wrodzenie nas w kółko po bagnie. Nie zraża go niepowodzenie, nie odstępować pacjenta. Bada słabostki człowieka połowicznego i przydziela mu połowiczne role. Siła jego tkwi w naszej słabości.

Zdołał już zalegalizować swoją obecność. Uczy nas kpin z zabobonnej wiary w diabła, "który przecież nie istnieje" i neutralizuje ewentualny opór. Równocześnie jest niebywale aktywny. Wyraża się całkiem kulturalnie, ma niemal sprawdzone zasady i ułatwia nam wybór drogi. Zdradza go tylko jedna cecha: wyzbyty jest mocy twórczej i Stwórcę może jedynie parodiować.

Nasze odrodzenie narodowe przebiega pod jego nadzorem i *misę en scène*. Na wstępie pozamieniał wszystkie szyldy. To jego ulubiona gierka: szyldy, umowność i tajność.

Pozamieniał bożki i dał pojąć, że to dla niego pestka.

Zachował wszystkie swoje kadry i dał im więcej luzu.

Ludzie prości patrzą na to widowisko i aż składają ręce z podziwu: "czyżby to już koniec świata?"

Mimo to wolności w naszym świecie przybywa, jako też ludzi obdarzonych twórczą energią.

Jednakże jeszcze człowiek nie wrócił do "przeżytków religijnych" na tyle, by uprzytomnić sobie elementarne prawdy:

Absolut i świętość są nie do pogodzenia z postawą "na dwoje babka wróżyła". Autentyczna wiara daje człowiekowi odwagę, inicjatywę i moc radzenia sobie z przeciwnościami.

Świętość stawia wymagania etyczne i żąda doskonałości.

Na razie powracający do religii w większości pragną nagiąć Kościół do widoków politycznych.

Globalny eksperyment ze sprawdaniem, jak funkcjonuje materializm dokonany został na milionach ludzi – z jednoznacznym wynikiem. Lud szydził z goryczą: komunizm wymyślili proletariusze, bo uczeni najpierw wypróbowałiby go na psach.

Obecnie na naszym poligonie doświadczalnym próbuje się czegoś w odwrotnym kierunku – przywrócenia zasad zlikwidowanych wraz z ludźmi, którzy opierali się przemocy. Okazuje się to trudniejsze niż u Chiczikow, którzy najpierw doszczętnie wygubili wróble, a później je sprowadzali.

Po pierwsze – importowane formy religii, etyki, estetyki nie stanowią równowartości tamtych, które wykarczowywano i wyrywano wraz z sercem.

Po drugie – jednostka po urazie jest na tyle spustoszona duchowo, że negatywne emocje przeważały w niej nawet nurt miłości. Ziarno pada dzisiaj na skałę.

Forsowanie kultury duchowej nie może dać plonów, jakie dawało wychowanie w naturalnym ciągu tradycji.

Tam się ukształtowało poczucie duszy narodu, poczucie miary. Dobór naturalny najlepszym pierwiastków ludzkich stwarzał korzystny mikroklimat dla dzieciństwa.

W warunkach skrajnych również same wartości mają tendencję do ukazywania swojej odwrotnej strony (co zresztą dawało asumpt do atakowania ich przez poprawiaczy świata).

Tymczasem zaś warunki dyktują nam maksymalizm w duchu Adenauera: "Jedynie bezkompromisowe chrześcijaństwo zdoła przewyciężyć komunizm". Nie formalne, lecz świadome, zdolne skierować człowieka ku jego źródłom i zdefiniować jego wartości.

O kryzysie moralnym mówiono jeszcze przed wojną. George Orwell porównał ówczesnego człowieka z amputowaną duszą do przeciętej w pół osy, która wciąż jeszcze pożera dżem, ale nie może wzbic się na skrzydłach. W świecie zachodnim jakoś jeszcze funkcjonują zwyczajowe formy życia od biedy imitujące wzlot. My jednak musimy troszczyć się o odrodzenie duszy, bez którego niemożliwe jest odrodzenie wartości i powrót do autentycznego człowieka.

Przełożył Jerzy Litwiniuk
1996

CREATIVITY AND THE ZONE

The author of this address has experience of such literature: 7 years of prison and camps, 5 years' exile in eastern Siberia. But in the overall picture of 20th century Ukrainian literature, this episode is relatively small and even fortunate.

Deprivation of freedom has different meanings in different countries, even under totalitarian regimes. In a country with democratic European traditions, it is difficult to even imagine the type of persecution for the written word that existed in Ukraine, which for Moscow, before the revolution and particularly under communism, was always a particularly dangerous zone.

There were two unofficial delineations under the Soviet regime: the large zone and the small zone. The small zone of jails and prison camps was a death zone. However, the socialist camp was also a death zone, especially in 1933 and 1947. The authorities maintained a level of fear among the people, which was based on the transfer of people from the large zone into the small zone. Dante's words could have been written at the entrance into the small zone: "abandon every hope, all who enter here".

In the concentration camp, individual destiny and feelings of tragedy disappear. When an individual becomes a number, he stops being an individual. The tragedy of the individual ceases to be apparent, he becomes a statistic. The worst is that even the hero, who has been transformed into a victim, subjectively feels this way. Personal dramas are no longer acutely perceived.

I would invoke an example of a tragedy in the well known Zerov family, a tragedy which became rather every day.

The neoclassic poet, professor Mykola Zerov, was one of the most prominent literary figures in Ukraine in the 1920s. In 1934 he was arrested, essentially so that "he wouldn't be so smart". While in the Solovky prison camp, he continued translating Virgil's **Aeneid**. In 1937, he was

executed, along with 400 other well known prisoners, "in honor of the 20th anniversary of the October revolution".

Mykola Zerov's younger brother, Mychaylo, was also repressed by the communist authorities. However, the NKVD didn't know that he was also a writer, and right before World War II, released him into the large zone. While attempting to cross the Carpathian mountains, Mychaylo Zerov fell into the hands of communist partisans. The chekists found a manuscript in his possession, written in Ukrainian and because of this, decided to execute Zerov. They took the manuscript to be used for cigarette paper. This manuscript was Mychaylo Zerov's brother's translation of Virgil's **Aeneid**.

But God happened to be watching over Mychaylo that day, the chekist bullet only skimmed his skull. He went on to live 19 more years in Augsburg, Germany, distinguished himself as an excellent poet and a brilliant translator from many languages.

Neither of the Zerov brothers wrote on political topics. If they in any way even touched on the prison regime, it was perhaps in the portrayal of Passion Thursday:

*And a long row of gospel histories
sounds like a list of delicate allegories,
about our vile and miserly times.*

The post-revolutionary generation, poisoned by the atmosphere of militant atheism, became deafened to those religious feelings and motifs which are traditional to Ukrainian literature. But through their own cruci-

fixion they adopted moral and psychological gospel truths. In his way, Ivan Bahrianyj's novel **The Garden of Gethsemane** appears, a work inspired by sorrowful premonition in an atmosphere of imminent murder.

250 Ukrainian writers were arrested in the 1930s. Most of them perished without a trace, together with their manuscripts, letters, with their creative plans and intentions. I am convinced that it is still possible to write **Don Quixote** in prison (in a Spanish prison, of course), but to write about prison, that can only be done in liberty, freely, and from a certain distance.

In prison literature the prisoner is an escapee. He escapes into heaven, to the heights, or into the past. Except for the protest genre, this is unavoidable. The protest genre is most often written in prose and it is directed at the procuracy, or it is written as verse and intended to be read only by friends.

In Paris in 1959, Yuriy Lavrinenko, a former gulag prisoner who managed to escape to the West, published an anthology called **The Executed Renaissance**. Of the 250 Ukrainian writers arrested in the 1930s, 40 writers from both the large and the small zones are included in this anthology. In some way, all of them were suffering from Soviet repression. Their works were either not published, or simply burned. Their testimony to the impact of terror and hunger during the Stalinist epoch of is remarkably small... During those years, people simply became mute.

Manuscripts do not burn – this ingenious metaphor was coined by

Bulgakov. Unfortunately in captivity, manuscripts burn out and fade in the soul. Similarly, flowers blacken, but do not bloom during frosts.

Nevertheless, there is an antinomy in such a judgment. All that is best in Ukrainian literature of the Soviet period was born in the zone of suffering, influenced by the painful blows of destiny, in close encounter with death, under an ever present Damoclean sword. But even under such circumstances, there are flashes of liberty.

The first dissident in the large zone of the Soviet empire, was the Ukrainian film director and writer, Oleksander Dovzhenko, recipient of the Stalin prize. Stalin personally sentenced him to total isolation, not least for his work **Ukraine in Flames**. Total isolation in the center of the empire, in Moscow. It is baffling that Dovzhenko, condemned to being a non entity, actually wrote during the time of the "liberation march" of the Soviets to the West. His diaries are a miracle of the highest spirit, they show complete liberty of thought, a luxury which only the courageous can allow themselves. For his diaries alone the communist authorities could have literally buried him alive.

Liberty is tempting. It is passed on from person to person, like a smile. As the Soviet leaders set a bleak tone, it is no wonder that smiles were often viewed as anti Soviet symptoms.

Having discovered the smiles and works of their predecessors, the Ukrainian writers and poets of the 1960s rejoiced, and soared, they flew like butterflies into the flame of a

candle. The Prague spring brought a spring to the dissidents in Kyiv. The poet Vasyl Stus wrote:

*A few of us, just a small handful
only for prayers arid for hoping,
for all us, death was destined
too early.*

He foresaw his fate (Stus died in a concentration camp in 1985), as he foresaw the fate of his friends, who also did not return. The rest were only saved because perestroika began and the empire eventually collapsed.

Stus himself gives example of this unusual poetic creativity under prison conditions in his book **Palimpsests**. This is poetry of excruciating pain and illumination, which one discovers in the paradoxical situation of prison liberty. In a prison situation, when a person is prepared to risk everything, including one's life, a particular clarity of spirit descends upon you and you become invulnerable to perfidious demons. You become indifferent to their power. People who are truly free, as people of deep faith, are not subject to circumstances. And not because they don't feel these circumstances, no. Too often they feel them very deeply and profoundly; these circumstances stimulate their creative activity. Perhaps shocking situations awaken the unconscious of people who are possessed by the spirit.

In the case of Vasyl Stus, who was a great talent, a poet and a person with the gift of a unique moral totality, a new world is created in the prison, a world which is constructed vertically with the following motifs:

God is already being born inside me

- O lost world, appear!
- Sorrow writes through me with such difficulty
- The stars shone to me this morning
- This is your new birth
- Blessed is he who knows how to lose
- Four winds rinse the soul.

Stus'writing is real, as real as the last word of a farewell.

The escape from prison reality is most often directed into the world of culture. The prison and exile poetry of Ihor Kalynets and his wife Iryna, is permeated with nostalgia and elegiac motifs. Through their poetry they are able to enter a world of culture, art, tradition. It is characteristic that after returning from exile, Ihor Kalynets fell silent, for him, simply writing poems is no longer possible.

Poets of a more rationalistic makeup, such as Mykola Rudenko, Ivan Svitlychnyj and others, more often than not, combine prison reality with philosophic motifs, with humor and with irony. It is widely known that prison, camp and exile provide the greatest impulses for creativity. Truly, in Ukraine there are hundreds and hundreds of authors of prison themes.

However, the conduciveness of the circumstances of personal isolation as a stimulus for creativity, should only be considered in a very narrow sense. Unfortunately, this is not "normal" creativity, to the full extent of the human soul. Creativity demands the presence of heaven, of the sun, and of happiness. When these forces flow in the subtext of creativity, only then does creative gravitate to eternity.

Praha, 1996

РОЛЬ И ПРИЗВАНИЕ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ

Л

юдям свойственно временами
терять своего Бога и вместо него создавать себе кумиров. На исторической волне иногда расплываются наши понятия, и тогда мы склонны считать их навсегда устаревшими.

Ценности и понятия, списанные некогда большевиками как «старая надстройка», наводят на размышления. Отсутствие их в жизни общества страшно отразилось на судьбе нескольких поколений.

Иллюзорный возврат к ним утешает и мечтателей, и созидателей.

А между тем отлив продолжается. Нынче многим кажется, что значение личности, добрая слава, честь имени, девичья гордость, порядочная фамилия – все это пережитки прошлого, потерявшие жизненные корни. Корни действительно подмываются. Но эти понятия имеют в себе нечто неразмыывающееся. Их рождение не случайно, необходимость в них заложена в самом человеке.

Мне представляются такими же естественными в жизни человека понятия о влиянии слова, о влиянии учителя, о влиянии примера на личность. Вечным останется институт учительства. Всегда важным будет влияние интеллигенции (или отсутствие этого влияния) на жизнь общества.

Праздными мне кажутся гадания о будущем обществе, которое якобы совершенно изменится под влиянием условий производства, потока информации, технологических изменений и т. д.

Некоторые ускоренные изменения и крушения устоев действительно создают впечатление конца истории. Но затем мы опять возвращаемся к мудрости Экклезиаста:

«Что было, то и будет, и что делалось, то и будет делаться, и нет ничего нового под солнцем» (1.9).

В этом пессимизме есть и оптимистическое обещание шансов, в которые многие уже не верят. Но перед нами опять открывается завтрашний день и свобода выбора.

Свобода всегда относительна и всегда зависит от готовности нашей души.

Зато несвобода кажется нам абсолютной. Но это тоже неверно. Когда я вернулся из сибирской ссылки осенью 1983 года, в Киеве все было безысходно. Контроль – тотальный. Возвращение – временно. Приходили известия о гибели моих друзей в лагерях.

Но как-то я заметил в автобусе надпись над дверью: «Выхода нет». Именно в эту дверь все выходили. И на душе посветлело... Потом я обнаружил, что люди ходят тропинками там, где «ходить запрещено».

Тогда я понял, что могу устроиться сам на столярную работу и не идти туда, куда меня толкают – в какой-то обеспеченный надзором институт...

«Гегемон» явочным порядком добился свободы выходить там, где выхода нет. Контролируемый рублем на уровне 70 р. в месяц, он сохранил за собой свободу, при формальном подчинении, – искать выход.

В воздухе висел над ним плакат: «Никуда не денешься». На это он отвечал таким же непечатным: «Если они считают, что они нам платят, то пусть они считают, что мы им работаем».

Украденная свобода была маленькой и какой-то удушливой. Почти каждого угнетала свобода

ходить в парке собачьей тропой. Все-таки хоть в парке хотелось быть человеком! Так же и в автобусе хотелось быть пассажиром, а не толкаться в дверь, где «нет выхода».

По мановению невидимого крыла сцена переменялась. В Сибирь перестали возить. Запретные знаки снимали. «Свобода!»

Надо ее чем-то заполнить. И стали заполнять вчерашними привычками и наклонностями натуры, свободной от страха и даже от совести. Надпись в автобусе и собачья тропа в парке создают безотрадное впечатление.

Как же на этой замаранной доске начертить новые императивы?

Да, мы прошли невероятные круги ада, но человек со своими извечными загадками остается.

Жизнь открывает новые пути, возможности. Сценарий меняется. Нужны иные роли, иные игроки. Везде ищут человека на уровне новых требований...

И везде предлагает свои услуги человек вчерашнего дня. При «руководящей и направляющей роли» сам он играл роли второстепенные и третьестепенные. Знал свой шесток. Не дерзал и не рисковал. Брал максимум и отдавал минимум. Мыслил в пределах обычного и мечтал, в пределах достижимого.

Он, в сущности, не знает, что такое свобода и ответственность, мужество свободного выбора и смысл бескорыстной игры в пространстве неизвестности. Потому он и предлагает себя то на роль президента, то министра. Он готов

принять любые идеи и любые задачи. Будь он в Англии, он готов возглавлять лейбористов, а потом и консерваторов. Но, в сущности, он всегда будет играть роль приспособленца, то есть ту, которую играл. Профессиональный атеист – он назовет себя религиоведом, толкач – он назовет себя менеджером, надзиратель – он назовет себя контролером. Свою газету он непременно назовет «независимая».

Этот облегченный тип человека и создает ныне впечатление безысходности.

После перманентных погромов и чисток, ныне народ страдает не столько физически, сколько нравственно. Он жаждет видеть наверху людей, которым можно было бы верить, которых можно уважать.

Вопрос о роли интеллигенции в нашем обществе представляется мне самым актуальным. Роль огромная и вакантная.

В церкви нужен мудрый и самоотверженный служитель.

В литературе нужен человек, который вернет вес слову.

В школе нужен человек, который понимает, что в его руках будущее народа.

Везде нужен человек, верующий в свое призвание.

В былые времена человек с детства держался спасительного русла традиции. Теперь ему приходится самому искать учителя и наставника, в сущности – врачавателя...

Преодолевая материализм среды, ему приходится отыскивать путь к Богу и его Заповедям.

Философия истории, этика, метафизика... Этим ступеней ему не миновать, если он готовится к роли интеллигента.

Как бы мы ни назвали наши институты, они останутся пустыми без высокого человека, на котором держится высокий потолок. Церковь останется идеологизированной государственной институцией, университет – заведением для прохождения учебной программы.

А дух рождается только от Духа. Только человек, просветленный верой, мог услышать Господнее повеление на краю Земли Обетованной: «Вот я повелеваю тебе: будь тверд и мужествен, не страшись и не ужасайся, ибо с тобою Господь, Бог твой, везде, куда ни пойдешь (Иисус Навин, 1, 9).

Достоинство и отвага – это само собою разумеющееся предписание человеку веры. Собственно, только он и может подняться над хлопотами обыденности и передавать ценности от поколения к поколению. Только имеющий духовные ценности может хранить, принимать и передавать их. При этом важно, чтобы они стояли для него выше земных благ и частных интересов.

Собственно, по этим признакам и отличали интеллигенцию среди просвещенной толпы.

Гражданское мужество, понимание и чувство сопричастности – отличительные признаки настоящей интеллигенции.

Впрочем, не только интеллигенции. Человек, чувствующий причастность к бедствиям и несчастьям современников, все более

становится редкостью в нашем мире.

Я помню, как в 60-е годы наше внимание привлекали те люди с Запада, которые открыто в Москве заявляли и демонстрировали свое сочувствие гонимым и преследуемым за правду. Не думаю, что их роль была такой же изящной, как роль оперного солиста. Они разбрасывали листовки, приковывали себя цепями. И не каждому удавалось так далеко залетать, как Матиасу Русту...

Но они были для нас как бы живым свидетельством живого и нравственно активного Запада. Обычно их «выдворяли» при советском режиме и не давали больше визу в страну социализма.

Не то при постсоветском режиме... В апреле этого года в Минске арестовали семерых украинских граждан, принимавших участие в демонстрации по поводу десятилетия нашей общей Чернобыльской трагедии. Уже сама по себе способность переживать национальную трагедию заслуживает уважение в нашем мире беззащитной корысти.

Минский суд не постеснялся судить их, даже не понимая, что выносит исторический приговор себе. Суд, конечно, «народный», инструктированный... В отличие от осторожного советского он использует даже такой жаргон, как «лица, украинской национальности», недвусмысленно намекая и самоопределившимся лицам белорусской национальности...

В моей голове давно носилась законодательная идея учредить

«ведомство стыда». Но по тем временам его пришлось бы назвать «советский стыд». Оксюморон.

Стыд и честь все больше исчезают из жизни, все реже появляются. Разве что ночью, как у Щедрина: «Однажды ночью к Глумову пришел стыд».

Все более актуальным мне представляется ведомство В ЗАЩИТУ СЛОВА.

При этом я имею в виду защиту не просто от прямых притеснителей.

В 1904 году под таким названием напечатал статью Николай Бердяев в журнале «Вопросы жизни».

Оказывается, в те времена умели использовать эту свободу не хуже, чем мы сегодня... Но философа беспокоил слишком утилитарный подход к вопросу со стороны и реакционеров, и либералов, и радикалов:

«Не чувствуется в этом сборнике подлинной любви к слову, не дает он ощущения святости свободы... Когда свобода и слово признаются лишь средствами, когда защищают их лишь во имя утилитарного бога, то во имя все того же утилитарного чудовища свободе будет положен слишком быстро предел и слово не захотят слушать, воздвигнут гонения на свободное слово за бесполезность и ненужность, за вред, который оно будто бы приносит всякому устройству, всякому успокоению, вся-

кой устойчивости... Маленькие великие инквизиторы являются под разными масками, то реакционными, то прогрессивными, и душат свободу, благо сверхчеловеческое, во имя блага человеческого, успокоения и благоденствия людского в государстве (консервативном или радикальном). И ясно, что слово никогда не было для них святыней, эманацией Божественного ЛОГОСА, что в нем не видели они отражения нашей Божественной природы, а было утилитарным средством для разных целей, иногда плохих, иногда хороших...».

Итак, на страже свободы недостаточно поставить бдительность... Настоящую свободу защищает Абсолют, который защищает и духовные ценности от нас самих.

Если у нас не будет уважения к принципу Человека, к Слову, которое было вначале, то никакими усилиями не защитим наших прав и свобод. Будет спор о значении. Будет много слов.

И даже известное выражение Гете:

*«Лишь тот достоин жизни
и свободы,
кто каждый день идет за них
на бой»*

следует понимать как ежедневное усилие по закреплению принципа Абсолюта.

1996

THE PROBLEM OF THE SUBSTITUTION OF CULTURAL FUNDAMENTALS: SOME THESES

The very concept of the substitution of fundamentals is disturbing. We find ourselves in the third phase of a dialectical cycle – the denial of denial.

1. The first *substitution of fundamentals* was dramatic, as it had to do with the fundamentals from which European culture and the European type of person emerged. Afterwards, as philosophy prophesied and as composers proclaimed “the death of the gods”, the Antichrist entered the historical arena. He promised the transformation of stone into bread, and as a beginning ordained his absolute power over man with blood. Both in its communist and fascist variants, he countered the teaching of love with the principles of force, hate, and utilitarianism. Having proudly promised to replace the imperfect world of God, the Devil was able to create only a parody of Creation: a frightened slave instead of a person with dignity – God’s servant; a zone of concentration camps, instead of civil society; a yielding mass instead of an active people.

2. Declared from the Kremlin at the end of the 1980’s, *the return to universal human values* became the signal for the end of a great game. This was an announcement of bankruptcy that signified a call for the return to the degradation of universal values.

Three generations were raised on a struggle with those values which were termed the “remnants of the past”; these were the ownership of land; religion; and nationalism. As a result of the denial of these values, a demi-person was produced in whom these natural values barely flickered, and whose outer layer – the culture of an independent person – was washed away.

The global experiment in the test of the truth of materialism resulted in the spiritual, moral and cultural degradation of society. A majority of political scientists see economic factors at the basis of the Empire’s collapse simply because these factors are subject to measurement. It is entirely obvious that the main reason can be found in the crisis of the person. And the main problem of post-communist society is the problem of the rebirth of the person through a return to the “remnants of the past”: ownership, religion, responsibility to the nation. But it is impossible to step into the same river twice; however, no other river exists.

3. *The personal type*. After the declaration of independence, the same people who had battled the “remnants” of the past remained in power. They are incapable of undergoing an evolutionary development in the spirit of the “Prague Spring” of 1968; and a return to those “remnants” is not in their power. They can accept privatization not as a principle, but as an appropriation. They can come to terms with religion not as with a source, but as with a substitution of ideologies. They accept the national values formally, but not as a patriotic duty and national being. They can accept pluralism ambivalently, but not as a new stimulus and a new opportunity for growth.

As for culture, imitation on the level of fashion can be mentioned. The maintenance of the old philosophical foundation is accompanied by a passive transformation toward market relations. A higher level demands internal efforts and time, and also sophisticated models.

The sudden opening of the border and decline in censorship introduced obscurity and demoralization. Western standards and fashions arrived here in their cheaper guises.

Everything genuine should be cultivated on native ground, from native sources.

4. The problem of the creation of conditions for the *return of values*. Until democratic institutions come into being, it is obvious that the old mechanisms of state administration should remain. Change in school programmes, personnel and attitudes to do with the directions of cultural development – all this is in the hands of the leadership.

Ukraine’s leadership finds itself without a creative will, burdened by the complexes of colonial servitude. Engrained despotism and impunity stifle democratic growth and initiative that has no support. It is easy to understand the desire for a “strong arm” for the elementary protection of justice and the weak forces of self-development.

5. *The state idol*. Communist party priests feasted on this idol. A zone of fear and even a particular religion with the commandment “bread – for the state” surrounded this idol. Yesterday’s priests, empty of ideas, are attempting to feast on a new idol – the “Ukrainian state” – and on the patriotism of the Diaspora. But they have made this idol comic, as no ideological rituals or zones of fear surround it. The toyed-with concept of the national idea is simply discussed, and the state status of the language is only declared. The post-communist state is indifferent rather than paternalistic toward culture.

6. *The problem of values in the modern world.* The appearance of red and brown totalitarianism was symptomatic of a deep spiritual crisis in the world. The West has lost the high standards of the age of the "Declaration of Human Rights" and has lost the tension of a creative search of the age of confrontation. The consumer-oriented West has not developed a temporary "diet" for the gravely ill "socialist camp", which thrives on stereotypes.

The truth that arose out of suffering about the inevitable spiritual unity of the world hangs in the air when a certain cultural level does not underlie it. Neither the dominant language nor American standards, the informational field, nor the common market unify. On the contrary, they lead to a loss of face.

Great phrases have become the subject of great speculation – a road to destruction.

7. *The return to the "stone that was rejected by the builders".* Only great principles unify and awaken the creative will. Indifference to per-

sonal gain lies at their base, as it does at the base of the ethical. Our age has forgotten this axiom. Today, at the beginning of the millennium, the biblical "cornerstone" has bared itself as the "stone of discontent". Apocalyptic themes hang in the air. We all understand that it is necessary to build on a cornerstone but the twentieth century has established a tradition of building on sand. And hope also rests with individual enthusiasts who wade against the stream.

The decline in censorship and fear has opened space for the brave person, who will break with the inertia of the past and will introduce a new spirit, utilizing the negative experience of the utilitarian-oriented pseudo-culture and pseudo-education of the past. The possibilities of life are always greater than their statistical measurements. A strategy for education and the creation of structures of a civil society are necessary.

*English Summary
by Roman Weretelnyk
1998*

THE BIBLE IN UKRAINIAN LITERARY INTERPRETATION

It is known that the Bible gave different people and nations common concepts and values, it united them around a sanctuary. But most of all the Bible gave them spirit. The Word which came through the Scripture became a mirror of the soul's immortality and a reflection of the people's potential.

Translation of the Bible into any given language is a measure of that language's maturity. It is in the Bible that a language attains depth and strength in order to become the language of confession, the language of the spirit, a literary language.

In his book *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* the philosopher Johann Gottfried Herder writes that on the one hand, the Latin language of monks united all Catholic countries into one unit, but on the other, Latin kept European peoples in barbarism for nearly a thousand years. Only the history of one people is based on the monuments of their native language, this being the case with Russia.

Two essential observations must be made regarding Latin. It not only united European Catholic countries, it was the language of learning in Europe. The Ukrainian orthodox maintained contacts with European men of learning through Latin. Furthermore, Old Slavic, that is Old Bulgarian, the written language of the time, was not a language native to the people. In Eastern Europe this language, like Latin in Western Europe, curtailed the spiritual strength of peoples for entire centuries.

Translations of the Bible into Ukrainian have a dramatic history. It is the history of the struggle of the Ukrainian language for its very existence. As soon as Ukrainian matured enough as a language to accommodate Bible translations, in 1876 it became forbidden by a special

Tsarist decree. This is the year that the first full Russian translation of the Bible was published.

For Ukrainian culture this year was one of the darkest. A secret imperial circular forbade the publishing of books in the Ukrainian language. One basic psychological assumption was the basis of this imperial policy: the language in which a person reads the Bible is the language that a person feels closest to, one's own native language.

The first translations of the four Gospels remained unpublished for half a century. The London Bible Society published the Bible in Ukrainian, but the Russian government forbade its dissemination in Ukraine. After World War II, two new Ukrainian translations of the Bible were published abroad: Ivan Ohienko's translation was published in the USA in 1962, Ivan Khomenko's in Rome in 1988.

As the people did not have access to the Bible in Ukrainian, the teachings of the Gospels were transmitted through the partially understandable language of the church sermon and through literary interpretation.

Hermeneutics provides some clues for the reader by classifying the Bible into sections dealing with the philosophical interpretation of parables and symbolism. Prophetic interpretation applied to certain political and social circumstances is bound to be the most urgent. It is exactly this kind of prophetic contemporary approach, based on national and social ground, that the Ukrainian national poet Taras Shevchenko uses with regard to the Scriptures.

Ukrainian national traditions, passed on through religious holidays

and church sermons, provided a general guide to the Bible. Those who had lost these traditions could find other ways of interpreting the Scriptures. In a novel, written during the time of the USSR there is a scene where on the eve of Eleanor Roosevelt's visit, the guards suddenly throw a Bible into a prison cell. One prisoner secretly tears two pages out of the Bible, rolls them into a ball and hides them under his tongue. However, after the visit, the two pages are confiscated by the guards. Those who read this episode eagerly began searching for Bibles. This is how Christ's sermon on the mount became known in the USSR.

The Grand Inquisitor legend in F. M. Dostoevsky's *Brothers Karamazov* is also an example of philosophical interpretation. Such evangelical motifs are many in various literary traditions, but in this case, the interpretation of one page of the Gospel, gave birth to endless historical literature.

The Biblical idea or portrait and its projection onto human life is essential in hermeneutics. It is also important that the source of this idea not be lost, that the spirit of the Gospel's truth be saved. This prerequisite is often disregarded, particularly when the author is not of Biblical stature, but only uses effective quotes from the Bible to illustrate his intentions. The Ukrainian poet Taras Shevchenko (1814–1861) was the greatest interpreter of the Bible. He created the foundations of the Ukrainian literary language. Shevchenko was not the first to write in vernacular Ukrainian, however he was the first

for whom this language was simultaneously a Biblical psalm and a national folksong.

Shevchenko was a man of deep faith, a faith which was an organic extension of Ukrainian Christian tradition. As a poet of the romantic epoch, Shevchenko accepted the ideals of unlimited liberty, but he discarded demonic individualism. He clearly differentiates between Gospel teaching and the political engagement of the official Church. This often brings him closer to Protestantism. His anthropocentric tendencies, characteristic of Romanticism, stem from the desire to find God in man and to return man to God's truth. This is where his prophetic words of awakening and prayer stem from:

*My beloved Lord,
Give words holy strength,
To pierce the human heart
To shed human tears
For love to bless the soul.*

In the spirit of the philosophy of the heart, which is traditional to Ukraine, the poet doesn't appeal to the mind, he longs to awaken love in the heart. He reminds, begs, warns and damns those who serve idols and believe in idol kings. In an empire of willing and faithful idolatry, this was a challenge. His lack of fear and passion gave him strength, but it also gave Shevchenko his destiny. At 33 he was sentenced to serve 10 years as a soldier in the desert, where he was forbidden to do that which he loved most, to write or to paint.

As befits a prophet, he was not recognized: his sermon-like poems were called political satire. The Bol-

sheviks coopted him and made him one of their own. Because Shevchenko criticized autocracy and Orthodoxy, the Bolsheviks considered him a revolutionary and an atheist. The well known aphorism about the devil who looks for arguments to his advantage in the Scriptures, was endlessly played out in the ideological practices of communism, where propaganda was most important, objectivity and truth were not considered significant. In the communist system of education and culture, everything sacred was discredited, an automatic change was enacted, the sacred became the profane.

This type of perception brought about the most perverse under standing of the holiest commandments, mocking even love of neighbor, completely rejecting the spirit of the Gospel. Because of this negative perception, even the most profound texts lost all sense.

It is difficult to explain Shevchenko's boldness. He exposed the idolatry which was generally accepted in a police state, in a way that was almost ingenuous, almost as if he came from another planet.

In the light of the Bible, Shevchenko's behavior was the prophetic fulfillment of God's command: fear not. On the threshold of the promised land Joshua heard the words:

Have I not commanded you? Be strong and of good courage; be not frightened, neither be dismayed; for the Lord, your God is with you wherever you go (Josh, 1:9).

In the poem *The Dream* Shevchenko looks at the treasures of the empire from high above, as he flies over the planet in his dream. If we take the poem for the realistic scenes depicted in it, it is a satire of autocratic Russia. But if we turn to lyric interpretation, the poem condemns violence, as stated in the epigraph:

*Even the Spirit of truth whom
the world cannot receive, because
it neither sees him nor knows him
(John, 14:17).*

Here we have scenes of a secular Eden, where Sodom was created, we have remembrance of the past, providence of the future, but most of all we have the portrayal of that which was glorified by servile writers as miserly and comical.

The concept "spirit of truth" is difficult to explain to people. However the lyrical essence of the poem reaches such heights that this concept is understandable in its juxtaposition to worldly comedy. This is the central idea of the Gospels, which each Christian should hold dear, having cast off fear and cowardice of conformity.

The people accepted Shevchenko as a messenger of God's truth. But behind this intuitive acceptance was a system of evangelical concepts which the poet uncovered for the people with unprecedented depth of passion. Shevchenko's poetry contains prayer and the sermon of love, it exposes pharasaism, it dethrones idols, it prophesies punishment for apostasy and lawlessness. His poetry is irreconcil-

able to indifference, it uncovers freedom, behind which stand law and piety, it teaches forgiveness and preaches courage in the fight for truth and freedom. All this could be considered the interpretation of evangelical ideas on the grounds of social circumstances, if interpretation was the issue.

A. Lynacharskyj, a leftist literary critic, calls these motifs "imitations of the psalms and prophets". However, he adds: "These imitations, as the psalms themselves, depict the lives and emotions of the early Christians, they show Shevchenko's congeniality with the democratic poets of the unfortunate Jewish people, who created these books... Shevchenko's imitations of the psalms and prophets are a wonder. I don't know any other such imitations which equal them in force and accuracy". To such a characterization one can add that these imitations were created on the same wave of faith and passion as were the original psalms.

Memory is the basis of all tradition, like the blessed "stones of memory for Israel's sons" (Exod, 28:12).

The book of Psalms is the book from which Shevchenko learned to read. As a pupil of a deacon, he read this book hundreds of times, traditionally during various ceremonies over the deceased. As a result, he knew the book of Psalms by heart. Its themes lay deep in his awareness, for him, its prayers became imperatives. At last, at 31, at the peak of his creativity, he translates selected psalms of David. He lives by them, creating them in spirit. This was Shevchenko's

high noon. Among his translations is Psalm 136 (137): 5–6, where the poet vows:

*And when I forget you,
Jerusalem,
I will be forsaken forever
A slave in a foreign land.
And my tongue shall grow mute
It will dry up...*

As I have already pointed out, Shevchenko applies the Bible concretely to life, as a commandment. At the beginning of his creative work, he praises the past glory of his land. Glorifying the past was a part of Romanticism, however, each poet manifested this in a different way. Shevchenko attempted to return lost memories of the past to his people. At the time, the reality of Ukraine was like a scene from one of the psalms: Jerusalem forgotten, slaves living in forgetfulness, in their native Ukraine, as in a foreign land, their tongues grown dumb and evil.

Shevchenko was the first to begin gathering stones. The songs and cries that he composed over the ruins of what was then Ukraine, were considered a political sin in the final analysis by Moscow. But this was only the beginning of the road for Shevchenko. In 1845 he graduated from the Academy of Arts in St. Petersburg, returned to Ukraine, traveled to all its famous ruined historical places. He saw what hundreds of educated and patriotic Ukrainians also saw. However, he saw the ruined sanctuaries of his land through the eyes of the solitary poet Jeremiah, as he looks over the ruins of Jerusalem:

*Only I, accursed,
Cry day and night
At the crowded crossroads.
And no one sees.
Neither sees nor knows,
They are deaf, they do not hear.
They exchange their shackles,
They barter the truth,
And scorn the Lord.*

The poet reproaches them for the horrible sin of indifference. He wants to pass his pain onto them, his love for his native land:

*Love with an honest heart
This Great Ruin,
Unchain yourselves, become brothers...*

But this was as difficult to do as it is to obey Christ's words: "Take your cross and follow me".

Possessed by a prophetic spirit, the young poet wrote his greatest works during this memorable autumn of 1845, 6 major works and dozens of poems. He translated 10 psalms and these psalms dictated the character of Shevchenko's main works. Critics failed to notice this detail for two reasons. Firstly because Shevchenko's works were forbidden, and secondly because after the revolution psalms and religious motifs were not given serious consideration, but were treated as a mere literary device to arouse "fiery revolutionary passions". Gogol's Christian sermons also failed to attract the attention of Russian critics, they were not capable of perceiving them seriously and consequently only attributed opportunistic devices to Gogol. This is due not so much to atheism, as to the formal character of a faith where people are used to putting the

profane in the first as a goal, and the sacred becomes only a means.

The most hypocritical sin is pharisaism, exploiting the facade of faith. For Shevchenko as for the Gospel, hypocrisy is a leading theme. Many perceived his epic poem *Caucasus* as a political judgment of Tsarist Russia for its bloody policies against the Chechen and other Caucasus people. Shevchenko does in fact glorify the heroes of the Caucasus, who undaunted, fight for their freedom and truth, defending it as a gift from God. But there is another theme in the poem: Shevchenko speaks out against the hypocrisy of the Orthodox Church which calls for prayers to support the Tsarist policy of piracy and against political hypocrisy, in which political conquest is veiled by enlightened goals. Shevchenko also applies the concept of hypocrisy to explicit patriotism, he criticizes it because such an approach excluded love of neighbor.

In his *Missive* to his countrymen, which in Biblical style applies to past, present and future generations, Shevchenko treats the concept of evangelical love in accordance with the following Gospel epigraph:

*If a man sayeth, "I love God"
and hates his brother, he is a liar
(John, 4:20).*

Shevchenko turns the pages of his country's past with the severity of the Old Testament prophet and sees the absence of love in the acts of people. He reads Ukrainian history in a way that no one had read before, "from word to word". The truth, articulated to the very end, obliges him

to speak out, as only those who have been given the right to speak out can. That love and that truth are the foundation of that mystery which is the great influence that this Ukrainian bard had on the people.

The idea of freedom receives more attention from Shevchenko that it does in the Bible. However, in the Bible, freedom is fundamental, as basic as the gift of life and the gift of liberty.

"Now the Lord is the Spirit, and where the Spirit of the Lord is, there is freedom" (2 Cor., 3:17). This is the true formula of liberty, which is not subject to circumstance.

In the Ukrainian mentality, liberty is raised to the highest virtue. As a man born into serfdom, whose freedom had been bought, only to once again be sentenced into captivity, Shevchenko experienced and glorified the value of liberty with great force. For him liberty was sacred, as sacred as the blessed gift of freedom which God gives to each person in order that he or she realize their talents. Shevchenko's God is not a political "God", he is the God of truth and liberty who gave man the right and the responsibility to struggle for freedom. Glorifying liberty together with God's law, Shevchenko became a part of the Ukrainian people's consciousness.

However, the struggle for freedom must be united with forgiveness for one's enemies. Interpreting the principles of forgiveness in a church sermon is one matter, but the principle of forgiveness in society, is another. The apostle of the struggle for freedom, he who cast the money

changers out of the temple, Shevchenko returns from exile spiritually enlightened, with a prayer:

*And give the poor soul strength
to inflame words.
To melt the human heart
And spread across Ukraine.*

He forgives those unenlightened ones who tormented him and writes *Neophytes*, an epic about the apostolic truth and the trials of the first Christians who stoically bear all their burdens and pray for the souls of their tormentors. Their tortured shadows stand in chains before the emperor Nero... and forgive him. The hero of the poem, Alkid, the neophyte's apostle, goes to his death singing "a new psalm to the Lord".

Shevchenko translated Psalm 149 in the autumn of 1845. Immediately after finishing this translation, Shevchenko writes his last poem in this cycle, similar in length and meter to Psalm 149. This poem, published only after the poet's death is called *Testament*. The same motifs as in the psalm appear in *Testament*, however, they are extrapolated to reflect Ukrainian reality, present and future. This poem became a type of Ukrainian national anthem, the testament of struggle for freedom and liberation. The poem is permeated with the spirit of struggle.

The idea of defending liberty naturally goes against the idea of humility. This is one of the great contradictions of Shevchenko. But this is the eternal contradiction of life, it even occurs in the Psalms.

The most vital Gospel teaching is that which goes against social stan-

dards. For those who wanted to see a revolutionary in Shevchenko, his evangelical motifs of humility and forgiveness were particularly surprising. These critics failed to explain Shevchenko's calls for vengeance accurately. These were not calls for revenge, rather this was a way of seeing the historical connection of facts and their inevitable consequences, the prophecy of punishment for future generations for past wrongs committed.

The deceived victims must pay for the rejection of tradition and wisdom committed by their fathers. The nation carries the punishment for "the horrible deeds of our fathers" and the earth contains that which was sown in the past, against which Shevchenko warns:

*Don't lie to your children
Don't teach them that they're only
on this earth
To rule.*

Shevchenko deems arrogance worthy of punishment:

*We people are foolish and arrogant
Everywhere, on all roads.*

In Shevchenko's poetry the innocent are abused by wealthy lords, men with empty souls hiding behind masks of arrogance. Russian tsars are the embodiment of absolute arrogance, just as Shevchenko's rejection of them is absolute. In the spirit of the psalms, the poet appeals to God:

*Arise, o Lord,
Your Glory is scorned by the arrogant.*

Individualism and arrogance attained Byronic heights in Romanticism. Shevchenko's position some-

what contradicts the spirit of the times. Alone in his prison cell after being arrested by tsarist authorities, Shevchenko appeals to his friends to remain true to the Gospel's teaching, and stoically accept their fate as the will of God:

*Be humble, pray to God.
And remember one another.
Love your Ukraine,
Adore her in the piercing times of evil,
In the last terrible moment
Pray to God for her.*

Often humility and repentance are forced. In Shevchenko they are dramatic. In the poem *Varnak* a great bandit and avenger leaves the forest in order to commit suicide. But the churches of Kyiv appear before his eyes and he is unable to carry out his plan. He returns to the people and lets them be his judge.

In interpreting the Bible, the most important aspect is the true view of the whole. The Reformation arose in Europe not as a movement against selected errors of the Catholic Church, but against its overall tendency to worldliness. This was a harsh attempt to renew religion and to rebuild all of life on a religious foundation. This attempt is embodied in the person of the Czech Protestant Ivan Hus, in Shevchenko's poem *The Heretic*. Hus was man of great faith, for which he laid down his life. Shevchenko begins this poem with an epigraph from Ps 117 (118):22–23:

*The stone which the builders
rejected
has become the head of the corner.
This is the Lord's doing;
it is marvellous in our eyes.*

This stone was already discarded in mid 19th century Russia, the age of materialism was setting in. Shevchenko laid this stone into the foundation of the world he was creating for Ukraine, as an absolute, without which, everything loses its value.

The Christian faith among Ukrainians was powerful enough that under the influence of Taras Shevchenko's ideas the Cyril and Methodius Brotherhood is formed in Ukraine. The Brotherhood published its program in the "Books of Ukrainian being, or the law of God". This program rejects the autocratic empire and proposes restructuring society on the Christian ideals of national and social equality. As their motto these young idealists chose these words from the Gospel:

And you will know the truth; and the truth will make you free (John, 8:32).

The young members of the Cyril and Methodius Brotherhood were men of deep faith, from solid Christian backgrounds. One member, P. Kulish (who would translate the Bible into Ukrainian) characterized Shevchenko's charisma and influence of the Brotherhood's members: "They looked at him as if he were a heavenly light, and this was the correct view, for Shevchenko appeared among us as a visual justification of our inspiration from above".

One fundamental evangelical truth is the confirmation of the Gospel's ideas in one's life. Shevchenko, who embodied this principle, continues to have a huge influence for over 150 years. (This is due to the fact that his works are perceived in the same way that a person is perceived.

The Bible is a book of faith. In a world which can't accept the spirit of truth, this book harmonizes faith into the strength of the mustard seed of truth.) Shevchenko's faith is so vast that it balances the tragedy of his works, the tragedy in which beauty dies and the righteous are crucified. Shevchenko

Summary

THE BIBLE IN UKRAINIAN LITERARY INTERPRETATION

The Bible gave different people and nations common concepts and values, united them around a sanctuary. But most of all the Bible gave them spirit. The Word which came through the Scripture became a mirror of the immortal soul and a reflection of the people's potential.

The old Bulgarian word, only partially understood by the Ukrainian people, came to Kyivan Rus' in the biblical translation of the Cyril and Methodius. These translations were somewhat remote to the Ukrainian language, although the words of the Bible were a part of the Ukrainian language for a thousand years through missals and religious books. In fact, many individuals translated from Church Slavonic into their native languages.

Translating the Bible into any given language is a measure of that language's maturity. It is in the Bible that a language attains depth and strength in order to become a literary language.

The founder of the Ukrainian literary language was not a translator of the Bi-

imitates the prophesy of Isaiah and creates an aureole of the future as a ray of sunshine through the night and gives a stoic picture of hope:

*The sun comes
And carries the day with it.*

Translated by Irena CHALUPA

ble, as was the case in other languages, but a poet, who made the Bible a cornerstone of his poetic world. He translated many of David's psalms.

Taras Shevchenko entered Ukrainian life as a poet, prophet and martyr. The people welcomed him as a messenger of God's word.

Truly, in his poetry there is a prayer, the sermon of love, the disclosure of pharisaical hypocrisy and false idols, revenge on pagans who had lost all reason in lawlessness, the refusal to comply with the ambivalence of unbelievers. In Shevchenko's poetry there is the language of forgiveness and the discovery of liberty, which carries with it law and penitence. In his poetry there is a message of the courageous struggle for truth and freedom, there is love and sacrifice. All of this can be called interpretation of the Gospel's ideas on the basis of existing social reality. From the pen of this great poet, this interpretation became imperative, it became prophetic. The testament of the poet written in the spirit of Psalm 149, became a hymn of national liberation for entire centuries.

Under the influence of Shevchenko's evangelical sermon, in contradiction to imperial Tsarist laws, the Cyril and Methodius Brotherhood

was formed in 1848 in Ukraine, under the evangelical credo "Know the truth, and the truth shall set you free". The Brotherhood's platform called for Ukraine's liberation through the attainment of equality by all Slavic people on the basis of Christian principles. The arrest and persecution of the Brotherhood's members is reminiscent of the persecution of the first Christians.

This is the background and the prehistory of the translation of the Bi-

ble into Ukrainian, a language which was outlawed in the Russian empire by Tsarist decrees, first in 1876 and again in 1883.

Ukrainian translations of the Bible had to be published abroad, outside the borders of the Russian empire, up until Ukrainian independence in 1991. Today, in a land that has been dechristianized, the Bible is being published by the millions.

1998

СЛОВО ПОД ПРЕССОМ И СЛОВО В НЕВЕСОМОСТИ

В нынешнем суетном мире я часто чувствую отсутствие ВЕЛИКОГО СЛОВА. В великие моменты – жуткое отсутствие высокого голоса – и над полями призрачных и жестоких сражений и над чеченской трагедией. И над потоками неумной лжи – вместо покаяния. Порой кажется, что Высокий Разум отвернулся и оставил нашу планету – доигрывать старые игры...

Задыхаясь в атмосфере посткоммунистического строительства, молодые писатели спрашивают: «Когда было легче насчет свободы слова? При коммунистическом режиме не было независимости и теперь ее нет». Про зависимость прессы в буржуазном мире от денежного мешка нам долбили все советские газеты, но мы только улыбались: разве это зависимость, если

там допускается открытая оппозиция власти?

За 10 лет свободы мы извели, как неприятна эта все же зависимость, как трудно в неструктурированном обществе отстаивать свободу слова, права человека. При коммунистическом режиме их просто нет. А теперь за них приходится бороться на каждом шагу, ибо отсутствие борьбы угрожает возвратом к старому.

Возврат к видоизмененному старому оказался главной ловушкой посткоммунизма. Во всех эшелонах власти – тот же советский человек с его неуважением к народу, обращенный к массам с их иждивенческими настроениями и рабскими стереотипами.

Для давления сверху – все рычаги на месте. Давление снизу робкое, несмелое и, главное, слишком слабое. Избирателя власть не боится: все равно будет выбирать «меньшее зло».

Чувствуя себя «меньшим злом» и даже не претендуя на нравственную высоту, власть остается в прежней парадигме – полуправды, полусвободы, полудемократии и полурелигии. Не упрямясь больше «в классовом подходе» и демонстративно склоняясь к «общечеловеческим ценностям», она в сущности остается со своими родимыми ценностями – относительными и необязательными. А это практически означает чиновнический беспредел и чичиковское использование закона с высшей целью – приобретательства. И в выборе между революционным «идеалом содомским» и вечным

идеалом Мадонны хуже всего, замечал Достоевский, если соединить вместе и то, и другое. Мы это видим: слова и понятия теряют силу.

Между тем XX век – век предельного освобождения от законов и принципов, век беззастенчивых экспериментов над человеком и его ценностями, имел, я бы сказал, особое, патологическое пристрастие к СЛОВУ.

Отрицая евангельское: «Вначале было Слово, и Слово было у Бога, и Слово было Бог», безбожный век не ограничился тем, чтобы написать Слово и Бог с малой буквы и отодвинуть в сторону Евангелие, дабы не мешало строить новый мир, превращать камни в хлебы и брать власть над миром.

Пророк XX века Ницше, открывающий путь в никуда, любил слова и упивался их темной глубиной («по ту сторону добра и зла»).

Будущие «учителя человечества» Маркс и Энгельс были людьми пера, их Катехизис – «Манифест коммунистической партии» – написан с упоением.

Даже сухой политик до мозга костей Ленин впереди всего ставил слово – и насчет стратегии, и насчет тактики, и даже насчет философский веры.

У всех их, как у героя романа Достоевского «Преступление и наказание» Раскольников, вначале было слово-идея, вначале было напечатанное слово. Но уже потом – практика.

Ныне многим кажется, что суматошный век жутких разрушений, бессудных расстрелов, век конц-

лагерей, век «преобразования природы» и ликвидации миллионов людей – это полууголовная самодетельность и сплошная практика. «Расстреливать – и чем больше, тем лучше». А вот уровень террора упал – и «империя зла» упала.

Но в этом только половина правды. А клише системы «теория и практика коммунистического строительства» на первый план ставит теорию.

Их вожди были прежде всего теоретиками. Предварительно их выступления повсеместно внедрялись в массы. Даже «бровенец в потемках» (Брежнев) дополнил учение классиков марксизма-ленинизма.

Оказывается, У НИХ ТОЖЕ «ВНАЧАЛЕ БЫЛО СЛОВО». Свое слово.

Русский революционер и нигилист из духовного сословия сохранял и полурелигиозный язык, и традиционные длинные волосы, и бороду. «Русская революционная интеллигенция XIX века будет раскольничьей», – писал Н. Бердяев.

Материалистический постулат «бытие определяет сознание» в революционной России с самого начала вступил в противоречие с духом власти, придававшей слову чудодейственное значение. Революция вооружилась словесными декретами Ленина. И неизменными транспарантами. За слово превозносили. За слово расстреливали. Если бы собрать имена пострадавших за слово в годы советской власти – получилась бы многотомная энциклопедия, бес-

прецедентная в истории: «ЗА СЛОВО – ЖИЗНЬ». Это была бы самая страшная книга XX века.

Вопреки материалистической вере о первичности материи и бытия все коммунистическое воспитание было словесным, формирующим «правильное сознание», что давало повод для шуток «это не материализм, а субъективный идеализм... никакого внимания бытию».

Все служащие системы были агитаторами и пропагандистами. Писатель был в передовом отряде. Его слово проверялось и оценивалось. Оно имело своеобразный вес.

Наконец, следует определенно признать, что главная большевистская революция совершалась в области переосмысливания слов, и главным построением коммунизма был новояз, нюспик по Орвеллу.

Все великие слова веры и науки были оставлены в большевистском словаре. Но все лишены своего содержания и наполнены извращенно классовым смыслом, подтверждающим относительность истины, сомнительность добра и красоты и совершенную беспочвенность любви. А ведь именно она проходит животворящей рекой сквозь тысячелетия.

Насколько мучительно было принимать этот ублюдочный язык, наступающий на душу человека, можно судить хотя бы по болезненной физиологической реакции булгаковского героя («Собачье сердце») на газету «Известия». Но народ привык и говорил с горькой улыбкой – «Известия», где нет правды, и «Правда», где нет известий.

Вождь был «лжец и отец лжи», но газета его называлась «Правдой».

Революционный беспредел имел название «закон и порядок».

Все совершалось в абсолютной секретности от народа, но с официальным требованием «полной гласности».

Гуманизм был классовым и кровавым.

«Народ» стал одним из псевдонимов власти, воевавшей с народом.

Слово под прессом лжи вливалось в потоки словоблудия. Это не ново под луной. Новизна в том, что официальная ложь провозглашалась нормой. Основной единицей измерения!

Условно можно различить
пресс цензуры,
пресс партийности,
пресс конъюнктуры.

Как ни странно, самым терпимым был первый и самым гнетущим – последний.

Обычно угнетение свободы слова понимают как гнет цензуры. Это большое упрощение. При коммунистическом режиме вместо закона о цензуре действовал закон «о партийности литературы». Если цензуру можно сравнить с ограничительными дорожными знаками, то требование партийности сравнимо разве что с продотрядами времен военного коммунизма. Они были вездесущими и пользовались вседозволенностью.

Цензура под названием «Главлит» распространялась на информацию военного характера и порнографию, что в разумных преде-

лах было оправдано. Но партийный беспредел диктовал выбор тем восхваляющих и возвеличивающих;

агрессивно-классовый подход; тон почтительной лестии вождю; соблюдение принципов плоского материализма и глухого безбожия;

безоговорочную поддержку новейших постановлений партии;

ориентировки на стандарты партийной мысли; избежание двусмысленности и подтекста...

Само собою разумеющимся считалось избежание всего «реакционного», «идейно вредного», «тенденциозного» в смысле тенденции неофициальной, вообще всего необычного, нового и подозрительного.

Вот здесь и начинается пресс конъюнктуры.

Партийная цензура тесно коррелировала с уровнем среды: то, что допускалось в Москве, считалось недопустимым в Киеве или Ташкенте. То, что говорил лектор из ЦК, не мог повторять районный лектор. То, что говорилось на пленуме Союза писателей, не могло передаваться в аудиторию школьных учителей.

Уровень информации коррелировал с уровнем материальных привилегий. В период «Пражской весны» 1968 года чехи высмеивали «свои» партийные секреты: кому полагалась информация на красной бумаге, кому – на зеленой, кому на голубой, кому – просто на белой.

Собственно танки в 1968 в Праге наставили стволы не против войск, а против свободы слова.

Второстепенность, провинциальная отсталость и соответственно обостренная «ленинская идейность» планировались из центра. Идеологический контроль в среде гуманитарной был жестче, чем в среде технической интеллигенции. Появление человека типа Андрея Сахарова среди академиков общественных наук исключалось.

Однако наличие цензоров внесило дух противоречия. Угодливые тянулись навстречу требованиям, навстречу цензуре, на путь, где, по Некрасову, «громадная к соблазну жадная идет толпа».

Государственный каток обеспечивал равенство тотальной серости, и стандарты идеологические считались эталоном образованности. Знак качества – ВПШ. Все великие вопросы были решены или предрешены «гениальным марксистско-ленинским учением». Самое мудрое слово было уже найдено и сказано. Более того, оно принудительно изучалось по спискам обязательной литературы – при обязательности посещения.

Слово превратилось в оружие масс, и это было удушающее оружие, гремучая смесь полуобразованности, верноподданничества и идейной наступательности.

Но в барокамере делали информационные отдушины и раздавали их в качестве привилегий.

Корнейчукам заранее выдавали секрет завтрашних постановлений – индальгенцию на «смелость творческой мысли».

Шолохову разрешали при получении Нобелевской премии высмеивать соцреализм, о чем мы узнали из иностранных газет. Высокоставленным сексотам разрешали цитаты и факты из архивов КГБ.

Некоторые поэты-диссиденты ловко играли на хрущевском заигрывании с Западом и угадывали, где проявить смелость и обрести популярность. Кажется, для Евгения Евтушенко, знакомого с вождями, мучительно неясным остался только один вопрос: знал ли о нем Сталин? Мог и знать...

В то же самое время талантливые люди в провинции низвергались в бездну за попытку назвать вещи своими именами.

Яркий психологический образец редактирования в художественном творчестве дает в «Зачарованной Десне» один из украинских мучеников слова Александр Довженко.

«Тут над львом, думаю, пора поставить точку и перейти к описанию домашних животных, потому что чувствуется уже какая-то неуверенность в пере: уже проснулись киноредакторы во мне, и окружает льва их неумолимый коорум. Они живут у меня всюду. Один за левым ухом позади, другой под правую руку, третий за столом, четвертый в постели – для ночных редакций. Все они исполнены здравого смысла и ненавидят неясности. Их цель – чтобы я писал или так, как все, или чуточку лучше, или чуточку хуже других. Там, где мое сердце холодеет, они подгревают его; где начинаю я пы-

лать в огне своих страстей – не вышло бы чего!

– Пусть, – говорю, – что-нибудь выйдет. В моем деле надо, чтобы вышло. Умоляю!

– Нет.

– Почему не написать, что, когда я был мальчиком на Десне, мне страстно хотелось, чтобы всюду водились львы и чтобы дикие птицы садились мне на голову и на плечи не только в снах!

– Это неправдоподобно, и потом, могут не понять.

– Но я же маленький был и не имел еще того здравого смысла. Я чувствовал тогда, что, может быть, оно пригодится.

– Для чего?

– Не знаю. Может быть, для счастья.

– Вычеркиваем. Льва ведь можно было и не увидеть, если это вообще не фантазия.

– Ни за что!..

– Спокойно. Льва можно заметить чем-нибудь более созвучным. Можно написать правдиво про коней. Кони ведь были у вас?

– Мне про коней стыдно писать.

– Почему?

– Они были худые и некрасивые.

– Ну, тогда можно их как-то обобщить».

Была целая школа «правильных обобщений».

«Разобщение с глубиной бытия – вот сущность нашей эпохи». Эти слова Николая Бердяева, слова столетней давности, звучат свежо. И чем больше появляется на книжном рынке старых переиздан-

ных книг о глубине бытия, тем больше чувствуется разобщение с теми, что «жили тогда на планете другой».

Невыносимая легкость бытия...

Потребительские ценности...

Идеология популизма и блатной жаргон из уст главы государства... – Все это как бы очерчивает границы острова невесомости, где уже все равно, отказываться от ценностей и возвращаться к ценностям, признавать принципы свободы и равенства или же отрицать их как «несвоевременные», придерживаться норм уважения к народу или просто поворачиваться к нему спиной.

Старые советские стереотипы все же привязывались к положительным символам, как то дружба, мир, взаимоуважение, интернационализм... Они наполнялись классово-релятивным политическим смыслом, но все же намечали определенные правила игры. Считалось, например, недопустимым унижать целый народ, даже если он депортирован. Декларировался тон уверенности, веры в будущее, бодрость духа и т. п.

Эти опоры, так же как и правила приличия, помогали держаться на ногах. Они не вели в глубину, однако давали ориентиры. Теперь они валяются, как столбы брошенного концлагеря. Но конвойные силы пошли в народ играть в привычные игры под лозунгами демократии.

Понятие **свободы слова** испарилось в пространствах. Свобода человека в тайге: по верхам шумит-шумит, внизу – тихо-тихо. Кто-

то искал истину в разоблачениях, но вот разоблачения напечатаны в газете «Совершенно секретно». Кто-то стремился к раскрепощению от социалистической регламентации – теперь полная свобода эгоизма. Кому-то виделось счастье в либерализации интимной жизни – но вот свобода наготы.

Ценности доведены до своей крайней противоположности, так и не явив нам настоящего смысла. Ценности погрязли в тине двух жутких советских стихий. Первая – это беззастенчивая конъюнктура, обмен на сиюминутные нужды, обращение жизни в рынок. Вторая – привычная ложь, получившая законную прописку в идеологическом государстве. В прежние времена ее украшали почти ласковые определения: «утешительная ложь», «Ложь во спасение», «Лгунишка». В комедии Гоголя «Ревизор» Хлестакова даже полюбили за его вдохновенную ложь...

Характерно, что по советскому УКК судили за «заведомо клеветнические измышления» по 193 ст., давали до трех лет лагерей обычного режима. Но при отсутствии «клеветнических измышлений» произведение признавали «анти-советским» по духу – и за это уже по 72 ст. полагалось семь лет строгого режима плюс пять ссылки.

В Пермском лагере-36 мы встретились на нарах с Сергеем Ковалевым, издававшим «Хронику текущих событий» вопреки прямому запрету властей. Следствие проверяло подряд все факты «Хроники» и только изредка находило неточности.

В моих литературных эссе не обнаружено «измышлений». Судили за подтекст. Там не было слов, за которые можна было ухватиться. За слово, не смягченное ложью, дали максимальный срок.

В приговоре особенно осуждалась критика советского образа жизни, отрицание автором расцвета свободы и демократии в СССР и порицалось утверждение, что мораль зиждется на религии. Все это расценивалось как анти-советское, а следовательно клеветническое.

Как тут не вспомнить председателя колхоза, которого начальство страдало, мол, приезжают иностранцы, а у тебя крыши нет в коровнике.

– А ничего, пусть клеветают, – отвечал председатель.

Но вот время изменилось: коммунистическое начальство пустилось в приватизацию, председатель показывает свои язвы и просит помощи, а народ получил право говорить и думать вслух. Вместо идейных газетных передовиц пошла конъюнктура на скандальную уголовную хронику. Вместо разоблачений Запада – беззастенчивая реклама западных ненужностей. Вместо восхваления власти – критика ее.

В этом гротеске проявляется новая конъюнктура, новая ложь и новые игры без правил. Некоторые считают, то правила и не нужны.

В 1998-м в «Известиях» появилась блестящая публикация С. А. Ковалева к 30-летию «Хроники текущих событий», продержавшейся 15 лет потому, что фунда-

мент правды и ответственности за информацию придавал этому нелегальному изданию правовую силу в глазах общества!

Год спустя та же газета сообщила своим читателям, что парламент Украины решил переименовать Севастополь и все города с окончанием на -поль (таких старинных названий в Украине сотни). Это было опубликовано не в первоапрельском номере, но на волне антиукраинской конъюнктуры. Потом, конечно, поступило опровержение заведомой лжи в каком-то небрежном ноздревском тоне. Но это еще мелочи по сравнению с тем, как почти всем СМИ РФ в период между двумя чеченскими кампаниями удалось внедрить то ли щедринский, то ли прутковский проект «О введении единомыслия в России».

Радует однако, то, что демонстрации в защиту свободы слова собирают множество людей. Если бы это была еще защита совестливой свободы...

В Украине дела с достоинством и свободой слова обстоят не лучше. Слово в невесомости кажется игрушкой для мошенников. Слово, не обеспеченное фундаментом незыблемых нравственных законов, превращается в приманку для проstackа.

А для писателя марксистская диалектика плавно переходит в постмодернистский релятивизм.

У каждого своя правда, но кому она нужна без высокого объединяющего начала. Это и есть разобщенность и оторванность от духовных глубин. Об этом написаны

великие книги, составляющие основу тысячелетней культуры.

Как без них вернуть достоинство слову и достоинство человеку, не верующему в то, что он достоин подобия Божия?

Дух времени к поискам истины не располагает. Легковесный и скандальный язык прессы, унаследованное с прежних времен недомыслие, недопонимание и нежелание заглянуть правде в глаза, безответственные и небезкорыстные хитрости – все это бегство в невесомость виртуального мира.

Какая же сила вернет слову вес и полноту? Что бы ни говорила изменчивая мода, а творчество имеет дело с истиной и ее искажениями. Творчество возвращает слову полноту и стремление постичь вечное.

Писателю «от Бога» свойственно пробивать стену обыденности в поисках глубин. В человеческой природе действительно заложено СЛОВО, которое было СВЕТОМ. Слово действительно освещает и воскрешает.

И там, в глубинах, все на старых местах. «Вначале было Слово... Все через него начало быть... В нем была жизнь, и жизнь была свет человека».

К источнику именно этого Слова нам предстоит вернуться, чтобы обрести почву под ногами.

В противном случае вернемся опять к перестройке Вавилонской башни, задыхаясь в испарениях себялюбия и гордыни. И поднимая на щит попеременно злых духов Хлестакова, Чичикова, Ноздрева.

ПРОБЛЕМА ИЗБАВЛЕНИЯ ОТ ЛЖИ

В конце XX века средства массовой информации навешивают гнетущие сновидения: поседевший человек на облысевшей земле догоняет поезд. Однако утром за окном опять солнце.

«Переоценки ценностей» еще в конце XIX века воспринимались как парадоксы западной литературы.

Красные колонны, коричневые колонны, «восстание масс» – все это пришло неожиданно, хотя и предвещалось.

Тоталитаризм не стал «по ту сторону добра и зла», а сделал резкое смещение – ставку на зло, агрессию, насилие и ложь как орудие порабощения и использования ближнего.

Главная революция произошла в понятиях. Ее можно сравнить с расщеплением атомного ядра и с неуправляемой реакцией. Слово из орудия и символа истины превратилось в орудие обмана. Все основные слова получили кривое классовое истолкование, и даже совесть была передана в ведение партии.

Ложь стала истиной империи зла, именовавшей себя страной свободы и прогресса.

В посткоммунистическом мире действуют прокоммунистические силы и стереотипы.

Чуждое святыне слово служит новой конъюнктуре, как прежде. Однако оно отключилось от генератора принудительной лжи и стало более нейтральным.

Возвращение к истине возможно только через совесть и только с верой в Абсолют.

Совесть свойственна природе человека, иначе она не выдержала бы испытаний террором на протяжении трех поколений. Однако это свойство человеческой природы поддается развитию через воспитание, а с другой стороны – поддается усыплению.

Пробудить совесть в наше время, значит пробудить волю к жизни и стремление вернуться к нравственным ценностям.

«И не введи нас во искушение»... Мир большой лжи быстро преобразуется в такой же материалистический мир мелкой лжи, соблазнов и искушений. Он легко адаптирует старые лживые стереотипы и порождает новые. Он так же глушит идеализм и возбуждает эгоизм. Он так же болен склонностью к насилию и к материальной корысти. Он так же ориентирован на временные выгоды и сиюминутные ценности. В сущности он близок к морали уголовного мира.

Проблема возвращения человеку лица и подобия Божия практически сводится к новому обретению духовных ценностей и нравственных целей.

«Сама совесть взяла на себя дело зла... Весь мир и один человек столкнулись меж собой», – пи-

сал Лев Шестов еще в начале XX века. Противостояние одинокой совести миру коррупции, денег и разврата, миру, оснащенному нынешними средствами массовой информации, – основа современной трагедии. Мы стоим перед проблемой возвращения слову эманации Божественного Логоса.

Учительство и будительство в наше время остается проблемой, может быть, более важной, чем в прежние времена. В эпоху материализма и корыстолюбия ложь узаконилась в виде практической целесообразности, лживая видимость принимается за сущность. Однако поседевший человек на облысевшей земле каждое утро встречается с солнцем надежды.

1999

RĘKOPISY PŁONA

Nasza pamięć historyczna składa się z fragmentów. Nike bez głowy, Wenera bez rąk, Sokrates w przekazie Platona i Platon w na pół legendarnych przekazach. A “Słowo o pułku Igora” – w podejrzanej XIX-wiecznej kopii.

Jednakże z entuzjazmem Cuviera odtwarzamy kształt przedpotopowej istoty na podstawie jednej jedynej ocalałej kości. Jesteśmy usatysfakcjonowani tym, co ocalało na ruinach Przeszłości, i wydajemy radosny okrzyk: “Rękopisy nie płoną!”. I jest w tym wielka prawda. Choć wszyscy

w ten czy inny sposób byliśmy obecni przy tym, jak rękopisy i biblioteki płonęły. (Może nie wszyscy, bo Londyn, Paryż czy Waszyngton ma o tym wyobrażenie z telewizji, a Warszawa czy Kijów wiedzą, jak płoną.)

RĘKOPISY NIE PŁONĄ!

Teraz jednak chciałbym mówić nie o pochodze wojennej. Chciałbym opowiedzieć o doświadczeniu kraju Gułagu, w którym nieustannie toczyła się wojna z człowiekiem i trwało polowanie na słowo, na rękopisy i nawet na świadków pamiętających o tym, co sponęło. Mowa więc będzie o reżymie sowieckim z jego psychologią świata przestępczego, systematycznie zacierającym ślady, likwidującym świadków, a także ludzi, którzy to rozumieją.

W tak zdeformowanym świecie rękopisy spalają się w sercu jeszcze przed narodzeniem. Rękopisy zwęgla autocenzura. Rękopisy przywdziewają maski stereotypów i dopiero wówczas stają się drukowanymi utworami. W końcu rękopisy, będące zaledwie imitacją prawdziwego utworu, spokojnie się wydaje.

Tam, gdzie nie ma wolności, nie rozumie się, jak wielką wartością jest prawda. Ale o wolność trzeba odważnie walczyć, bez względu na strach, z gotowością, by za nią zapłacić. Poziom strachu w społeczeństwie sowieckim był tak wysoki, że powstała anegdota: Wielbłądy uciekają przed totalną kastracją, a przed nimi zając. – Ty, co tu robisz? – pyta ją. – Złapią, a wtedy spróbuj udowodnić, żeś nie wielbłąd!

To zające powodowały panikę. Zające paliły rękopisy darte im na przechowanie. Lisia chytryść zająca była głównym efektem epoki budownictwa komunizmu.

Człowiek, który sprzeciwiał się władzy, nie wyrzekał się swej wiary i wolności, stawiał się skazańcem.

ŁAGRY

Wartość życia jest tu znikoma. Jednakże poziom strachu spada: zgromadzono tu wszystkich tych, którzy utracili wolność. Ale i tu człowiekiem rządzi strach: reżyser przewidział coraz to nowe kręgi piekła. W łagrze funkcjonuje kontrola: przeprowadza się oficjalne i nieoficjalne rewizje. Odważni wykorzystują swój dar wewnętrznej wolności.

W studenckich czasach od władz uniwersyteckich, a potem od łagrowego naczalstwa dowiadywałem się, że nauka niebawem wynajdzie aparat do czytania ukrytych myśli. Gdy takiego aparatu nie ma, wówczas prawie każdy chowa swoją twarz pod maską ułatwiającą przetrwanie.

Zawsze jednak znajdują się ludzie gotowi za wszelką cenę bronić prawdziwego słowa przed oficjalnym kłamstwem. Wówczas wolne słowo staje się zdradą stanu.

Zawężmy pole obserwacji do obozu koncentracyjnego, w którym każdy represjonowany za słowo znajdował się pod szczególnym nadzorem i presją. Można byłoby przytaczać anegdotyczne przypadki, kiedy konwój rzucał się na ukryty zapiszek czy wiersz. Można byłoby napisać cały traktat o przechowywaniu rękopisów w wielkim łagrze (w ZSSR, w obozie socjalistycznym). Wiadomo, że członek Biura Politycznego KC KPZR Petro Szelest zakopywał swe pamiętniki w plastikowych torebkach na daczach.

Nic nie wiemy o tym, gdzie i w jaki sposób przechowywał swoje pamiętniki pierwszy dysydent w ZSSR, pisarz i reżyser filmowy Ołeksandr Dowżenko po tym, jak 30 stycznia 1944 r. na tajnym posiedzeniu Biura Politycznego Stalin osobiście odczytał wyrok za antypartyjne i nacjonalistyczne odchylenia we fragmentach scenariusza filmowego "Ukraina w ogniu". Z takim wyrokiem Dowżenko mógł się wówczas spodziewać najwyższej kary, wódz jednak pozostawił go – twórcę zakazanego – w Moskwie. Ludziom na postrach. Jego telefon milczał, jego dom omijano. Pisał pamiętniki. Niektóre z nich spalił. Ale urywki tych, które ocalały, opublikowano podczas odwilży za Chruszczowa w 1964 r. Miały one ogromny wpływ na obudzenie się świadomości pokolenia lat 60.

Niedopalony rękopis ma ogromną siłę. Tak samo jak urwane życie. Legenda niepokoi. Tak więc powiedzenie: "łatwiej napisać utwór, niż go ukryć i przechować" brzmi prawie tak samo przekonująco, jak: "łatwiej urodzić dziecko, niż je wychować". Będziemy jednak mówić o narodzinach.

Moje własne doświadczenie potwierdza świadectwa naszych najlepszych poetów – Wasyla Stusa, Ihora Kałyncia – o tym, że w warunkach wielkiej presji często rodzi się poezja. W chwilach cierpienia i bólu niebo przychyła się do poety, lekkie-

go i wolnego od marności świata tego. W najstraszniejszych warunkach, w więzieniu i karcerze – na krawędzi życia i śmierci – odblokowuje się świadomość i odzywa się głos duszy. W samotności odczuwasz to, co wielkie, i słyszysz bicie serca. W takich warunkach pisali lirykę nawet ci, którzy wcześniej nic nie pisali. Gdy wiersze nie dotyczyły zabronionych tematów, cenzura je przepuszczała. Dochodziły one na wolność w listach z łagru. Nie wolno ich było jednak drukować, ponieważ nazwisko autora było na indeksie. Bardzo charakterystyczna prawidłowość: jeśli służby nadzorujące widziały, że wiersze te są drogim autorowi, często je konfiskowano. Jakikolwiek nielegalne próby przekazania wierszy wywoływały burzliwą reakcję. Wówczas rękopisy płonęły. 1 nawet było takie powiedzenie: "N – spalił się!".

Kiedy jednak autor udawał obojętność, nie ukrywał tekstów i puszczał pogłoskę, że tłumaczy (na ukraiński) sowiecką książkę, wówczas obserwowano go, ale nie polowano na rękopisy. Rzecz jasna, nie było żadnej gwarancji, że rękopis zachowa się podczas transportu więźniów z obozu do obozu czy też nawet w domu (gdzie przeprowadzano rewizje). Dlatego wszyscy starali się przekazać rękopis za granicę. Kiedy jesienią 1970 r. w obozie 389/36 syjonista Atje Budka kończył odsiadywać wyrok, w perspektywie zaś miał wyjechać do Izraela, dla jego przyjaciół było to świętem. Obdarzony fenomenalną pamięcią Arje wywiózł na wolność kilkadziesiąt ukraińskich wierszy, które wkrótce wydrukowano. Cudem uratowane rękopisy pod-

sycą optymistyczną Bułhakowską legendę: “Rękopisy nie płoną!”. Nawet jeśli tylko połowa ocalała, to i tak – nie płoną. Pesymistyczna prawda tych, co utracili nadzieję, potwierdza: ich utwory zwęglały się w duszy i nie stają się rękopisami.

W tym roku ukazało się w Kijowie dziewięciotomowe wydanie utworów Stusa. Utwory te nie miały prawa przetrwać, z wyjątkiem dwu tomów korespondencji przepuszczonej przez cenzurę.

ZBRODNIA PAMIĘCI

Zupełnie inaczej jest z pisaniem wspomnień. Ich wartość w świecie komunistycznym była inna niż na Zachodzie. Znana teza Stalina “Nie ma człowieka – nie ma problemu” stała się dewizą totalitarnego reżymu. Reżym zacierał ślady. Likwidował człowieka wraz z pamięcią o nim. Likwidował świadków, a zwłaszcza pisemne świadectwa. Poeta Mychajło Osadczy w 1972 r. został skazany na dziesięć lat za powieść “Bielmo”, wydaną na Zachodzie w przekładzie na kilka języków. Była to sumienna opowieść autora o jego pierwszym wyroku i pobycie w łagrze.

Szczególnie polowano na wspomnienia, które mogłyby się stać dokumentem oskarżenia. Za ich napisanie sądono jak za recydywę. Takie wspomnienia niejako przywracały do życia ludzi już wykreślonych przez władzę. Wspomnienia w świecie postkomunistycznym są kontynuacją realnego życia i jego uzupełnieniem.

Kto przeżył w łagrze 25–30 lat, ten nosi w sobie pamięć osobistej

wersji Soł-żenicynowskiego “Archipelagu Gułag”. W zonie represji jednakże wspomnienia nie powstają. Człowiek pod presją gotowy jest do emocjonalnych reakcji w formie poezji. Do spokojnej refleksji potrzebna jest wolność. W warunkach Moskwy okresu Gorbaczowa poziom strachu opadał. Prowincję długo jeszcze pętał strach, podczas gdy Moskwa żyła w liberalnym reżymie w zachodnim stylu. Prawie wszystkie wspomnienia napisano tam albo na Zachodzie.

Prócz tego do napisania prawdziwych wspomnień, które byłyby wyznaniem, niezbędny jest długotrwały okres rehabilitacji. Wielu nie wystarcza na to życia. W łagrze więzień nikomu nie opowiada o tym, o czym nie wiedzą [oficerowie] śledczy. W świadomości zastraszonego człowieka są rzeczy, które powinien on ukryć przed samym sobą. Pewien artysta, który nie był represjonowany, wyznał: “Całe życie bałem się, że znam tajemnicę rozstrzelanego malarza Bojczuka”.

Najważniejsze jednak, że człowiek w zamkniętym społeczeństwie zazwyczaj jest zamknięty w sobie. Przywykł do posługiwania się oficjalnym językiem i nie potrafi mówić szczerze. We wspomnieniach sowieckich marszałków dotyczących wojny nie widać, by myśleli i czuli jak zwykli ludzie.

Człowiek spętany ideologią i znajdujący się pod presją partii przywykł do demonstrowania oficjalnego życia i ukrywania osobistego.

Nawet dzisiejsza postkomunistyczna prasa eksponuje dawniej ukrywane fakty z życia znanych ludzi, lecz nie naświetla ich życia we-

wnętrznego. Ta więc dla wspomnień niezbędne jest prawdziwe wyzolenie. Prócz tego nie zbędna jest kultura myślenia zdobyta w uświadamianiu prawdy. Konieczne jest pojmowanie wartości prawdy.

Utwory niszczy wrogość między ludźmi – brak wolności. Niszczy je także ludzka obojętność – wolność bez kultury. Unieważnia je wolność bez absolutu. Ocalałe utwory, ocalałe książki, ocalałe świadectwa to minimum gwarantujące ciągłość sztafety historycznej. Najbar dziej ciężące dziedzictwo

po reżymie to talitarnym to zniszczenie środowiska, w którym świadectwa przechowuje się i ceni. Dlatego Zachód był ratunkiem dla prześladowanych autorów. Historia pozostawia nam przypowieść o nietrwałości i ułomności tego, co stworzył człowiek. Ale w wytworach ludzkiego umysłu i rąk kryje się też niepokojąca zagadka. Na zawsze zachowują się w nich wloty ludzkiego ducha, unoszącego się nad wszystkim i pragnącego połączyć się ze swą niebieską ojczyzną.

1999

ADJÁK VISSZA A SZAVAK ÉRTELMÉT!

1 917 forradalma felforgatta a világot.

Ez a tény mindmáig tudatunk része. A bolsevikok lerombolták az alapokat. A törvény nem nyújtott védelmet. Az erkölcs visszatartó ereje megszűnt. A jog nem jelentett támaszt. A szó megalkuvó lett, s belőle szótték a szemet elborító fátylat.

A törvényt felváltotta az erőszak.

A terror az állami politika rangjára emelkedett. Domnans elv lett az istentagadás. Mindez csupán ideiglenes állapotnak tűnhetett, ám a történelem során először annak az államnak a politikájaként nyert polgárjogot, amely az egész emberiség élcspatának kiáltotta ki magát.

A forradalom legnagyobb sikereit a nyelvezet kialakítása terén érte el: megváltoztatta az emberi fogalmakat és a szavak értelmét. Megbénította a gondolkodást,

amely képes felismerni az értelmet és felfogni az alkotás lényegét.

A szó immár nem tükrözte a valóságot. Az emberek az újságokból már nem tudhatták meg, mi is történik körülöttük. *Pravda* (Igazság) hírek nélkül, *Izvesztija* (Hírek) igazság nélkül – járta a mondás.

S mindezt ideológiailag is alátámasztották. A filozófia megalapozta a valóság viszonylagosságát, az osztályelmélet törvényesítette az ellenségeskedést, a darwinizmus magyarázattal szolgált a kegyetlenségre és az elállatiasodás természetes mi voltára. A materializmus devalválta a személyiség értékét és az élet isteni adományát.

Lenin Békedekrétuma háborút, testvérgyilkos polgárháborút, a Földdekrétum a termőföld tulajdonjogának felszámolását, a szabadság az erősebb jogát és a hatalom iránti szolgálai hűséget jelentette. Nincs abban semmi meglepő, hogy az internacionalizmus lett azon nemzetek felszámolásának jelszava, amelyek nem értettek egyet a bolsevizmus elméletével és gyakorlatával.

Az első számú ellenségek közé Ukrainát sorolták, amely a Kreml tervei, mint elsődleges anyagi bázis, gabona-, hús- és szénzállító szerepelt.

Egyesek azt mondják, hogy a bolsevikok "a saját népük ellen harcoltak". Ez nem így van, mert az ukrán népet nem tartották a sajátjuknak.

1917-ben a bolsevikok és az orosz politikusok nem számítottak az ukrán nemzet ennyire gyors és komoly újjászületésére.

1918 januárjában a kommunisták – *Muravjov* rendőrezredes veze-

tésével – megszállták Kijevet, és soha nem látott ukránellenes pogromot hajtottak végre. A polgárháború mindenki háborúja mindenki ellen. Figyelemre méltó, hogy amikor a hírek vereséget szenvedtek, az egyik civil ruhát öltött ezredes, egy bizonyos *Sulgin* (az 1920 című könyv nyomán), Dél felől haladva érintette "a Vörös Hadsereg fennhatósága alatt álló területet", és szóba elegyedett a vörös parancsnokokkal, s a beszélgetés közben döbbenetesen konstatálta, hogy azok az ukrán erőkkkel vívott harcokról beszéltek.

– Hogy is van ez? – kérdezte. – A fehérekkel nem is harcoltak?

– De hiszen ők a mieink – hangzott a válasz.

– Nocsak – gondolta *Sulgin* – két évig harcoltam a vörösökkel, s máris elfelejtették...

A bolsevikok alaposan az emlékezetükbe vették az ukrán "harmadik forradalom" történéseit. 1921-ben történt. Olvassuk el a dél-oroszországi főparancsnokság 6. számú jelentését "az ukrán helyzetről. 1921. március 10-én".

"A vöröskatonák körében nagy népszerűségnek örvend az 'ukrán megmentési bizottság', s a mozgósított ukránok, élve a kínálkozó alkalmakkal, fegyverrel a kézben szöknek át a felkelőkhöz... A Bizottság összedolgozik *Mahnóval*... Kijevben, január-február hónapokban legalább 200 olyan néptanítót végeztek ki, akiket a felkelők támogatásával vádoltak... A Mohiljovban, december 17–18-án végrehajtott vérfürdőt a bolsevikok a zsidó tömegeknek a petljuristák közül történő kiiktatásával magyarázták.

Az Ukrajna-szerzte egyre terjedő ellenállási mozgalom komoly veszélyt jelent a bolsevikoknak. Tulajdonképpen a városok és a vasúti csomópontok kivételével egész Ukrajna a felkelők kezében van".

Mit is mondhatnánk arról az 1921 januárjában kelt "rendeletéről, amely minden ukrán katonai erőnek megparancsolta Mahno bandájának üldözését és likvidálását"?

Ez már az igazi szovjet "újbeszéd", amely minden józan megfontolás ellenében bandának nevezi a fellázadt Ukrajnát, és beveti ellene a déli front teljes hadseregét.

Ebben az időben már működött az éhezők megsegítésére életre hívott amerikai kormányzati hivatal. A segélyeket a Volga-mentére irányították, a dél-ukrajnai éhínséget a Kreml eltitkolta. "A segélyező hivatal képviselői megdöbbenek, amikor megtudták, hogy az élelmiszerszállító szerelvényeket Kijevből és Poltavából 'még mindig a több száz mérföldnyire, a Volga-mentén éhezőkhez irányítják', ahelyett, hogy a csupán néhány mérföldre lévő Mikolajiv és Odessza felé fordítanák, ahol 'tombol' az éhínség".

Az ukrán parasztság ellen vívott háborúban bevetették a kiéheztetés fegyverét, de fokozottan igaz ez az egyház elleni harcra is. A templomokat ellenőrizetlenül fosztogatták, "az éhezők megsegítésére" hivatkozva. Az ötlet *Lenintől* származott, de *Sztálin* is nagyra értékelte.

Kronstadt ágyúí és Mahno golyószórói azonban hamarosan elhallgattak. A ténylegesen rabigába taszított néppel szembeni néma és ellen-

őrizetlenháborúta Cseka-GPU-NKVD (politikai rendőrség különféle korszakbeli elnevezései) szervezeti folytatták.

1920. VI. 26-án *Dzerzsinszkij* a következő táviratot küldte Harkovból Leninnek: "Szakterületemen itt bőséges a termés... A küzdelem nagy hátránya, hogy nincsenek ukrán cseksisták".

Húzzuk alá a hiányra való utalást, mert nemcsak a Csekából, hanem a központi bizottságból is hiányoztak az ukránok.

A bolsevikok kénytelenek voltak fegyverszünetet kötni, és új politikába kezdeni.

Gazdaságpolitikájuk, a NEP a városi élet élénkítését volt hivatott szolgálni. A *nemzeti-kulturális politika* célja az értelmiség lecserélése volt. A *nyelvi politika* látszólag az ukránosítást, a helyi káderek képzését szolgálta volna.

Ez meghátrálásnak tűnhetett, de csak a felszínen, mert megkezdődött a lakosság nyilvántartásban vétele, a személyi igazolványok kiadása, készültek a káderlapok, és az ún. ukránosítás is egy összehangolt támadás előkészítése volt.

A bolsevizmus lényege a folyamatos harc. Harc a polgársággal, az egyházzal és a parasztsággal.

Sztálin nagyon odafigyelt a GPU Ukrajnából érkező jelzéseire, és figyelmeztette helytartóit arra, hogy "Ukrajnát elveszíthetjük". A vezér katonai rendőrállamot épített, és készült az európai háborúra. Szükségét érezte a nyugodt hátszágnak, s ekkor született meg az a sátáni terv, hogy kiéhezteti a fegyvertelen, osztályszempontból megosztott, lé-

lekben meggyengült, rabigába taszította Ukrajnát.

Mi az éhínség? Az éhínség nem természeti csapás vagy katonai blokádnak. Ez egy olyan szerencsétlenség, amelyben az ember úgy segít magán és a másikon, ahogy tud, s az ellenséges ostromállapotnak csak az lehet a célja, hogy kapitulálásra kényszerítse, s végső célként pedig megsemmisítse az ellenfelet. Éppen ezért józanesszel felfoghatatlan a történelemben mindezidáig nem tapasztalt kiéheztetéses népiirtás.

Az 1921–22-ben szerzett tapasztalatok megmutatták a bolsevikoknak, hogy a kiéheztetés a legolcsóbb és leghatékonyabb totális háború, amely megvívható a GPU erőivel, annak terrorista imázsával, titkos módszereivel és az élet minden területén gyakorolt abszolút mindenhatóságával. Az is kényelmes volt számukra, hogy a Nyugat szinte semmit sem tudott Ukrajnáról. A *terra incognita* hallgatott!

A támadás módszeres kitervelt-sége döbbenetes!

Az első szakasz: megnyugtató, lefegyverezni az embereket, megosztani őket szegényekre és gazdagokra, lojálisokra és gyanúsakra, s a zavart keltőkre pedig ráuszítani az aktivistákat. A Kreml a kollektivizálást tekintette a legfontosabb forradalmi cselekedetnek. Tulajdonképpen olyan totális támadást hajtottak végre, amelybe bevetették a civil lakosságot csakúgy, mint a tüzérseget. Ez utóbbi a falvak határán tartotta lögyakorlatait, felkészítve a terrorizált embereket a legrosszabbra. A gazdaságok lerombolása, és az északra történő tömeges kitelepítések tulaj-

donképpen az ukrainai génállomány megsemmisítését jelentették.

Miközben tartott az ún. ukrainosítás, *Sevcenko* születésnapján, 1930-ban, az Operában rendezték azt az értelmiség ellenes koncepcióspert, amely nem volt egyéb, mint a nemzet tartóoszlopainak lerombolása. Ezzel párhuzamosan támadás áldozata lett az egyház és a hagyományos hierarchikus rend is.

A második szakasz: 1932-ben bekövetkezett a nemzet gyökereinek teljes kiirtása. A támadók minden erejüket a parasztságra összpontosították. Jött az éhínség!

Nemzet, kultúra, egyház. A Kreml Ukrajna elleni hadviselésének legfontosabb célpontjai.

A genocídium fogalmát gyakran azonosítják a zsidó genocídiummal. Ez nem helyes. Nálunk más formában ment végbe a népiirtás. Gettókat létesíteni a városokban, és a háború viharában egyetlen esztendő alatt felszámolni azokat – demonstratív és nyílt cselekedet. A bolsevikok egy ehhez hasonló akciót rejtetten, “katonai szükségszerűsége”, “a légiertő tévedésére” hivatkozva hajtottak volna végre.

De békeidőben – katonai kordokkal, őrtornyokkal, GPU-s terrorakciókkal, padlássöprésekre szervezett bűnbándákkal – koncentrációs táborra változtatni egy nagy országot: valóban egyedülálló jelensége a világtörténelemnek. Felfoghatatlan, hogyan lehetett a gazdag falusi környezetben elvenni az emberektől minden ennyivalót, és bő termést adó esztendőben – aratástól aratásig – megszervezni 7 millió ember elpusztítását.

Ez volt a fő oka, hogy a Nyugat elképzelhetetlennek tartott ilyen szörnyűséget.

A Kreml számára azonban nélkülözhetetlen volt a propaganda ködfüggőnye.

A kommunista ügynökök nemzetközi hálózata információs blokádnak vette Ukrajnát, semmi sem szivároghatott ki a világsajtóba, amely akkor-tájt már főképpen *Hitlerrel* volt elfoglalva.

Az “újbeszéd”, a pozitív kifejezések – béke, szocializmus, antifaszizmus, haladás, iparosítás, kollektivizálás – ködfátyla egy érdekes társadalmi kísérlet látszatát keltették.

A diplomácia, a kémek és a külföldnek címzett félrevezető információk mind az éhínség eltitkolását szolgálták. Valóban nehéz volt hinni az éhínségről szóló tudósításoknak akkor, amikor a Szovjetunió visszautasította a nemzetközi segítséget, és dömpingáron exportálta a búzát. Az igazán nagy gaztettek megbénítják az emberi értelmet.

A romlott világ tudatában van a hazugságnak, hamisságnak, kettős mércének, de még nem ismeri a totális hazugságot, amely egy légy szellemi szintjére süllyeszti az embert, s végül behúzza a pókhálóba. Sajnálatra méltóak voltak e pókhálóba ragadt írók, olyanok, mint *Feuchtwanger*, *Shaw* és *Barbusse*, illetve azok a politikusok, akiket a bolsevikok tanúságtétel céljából invitáltak az országba.

Az olyan hazug és korrupt újságírókról, mint *Duranty*, jobb, ha nem is beszélünk. Mindez együttvéve azonban mégis gondolkodásra késztet bennünket. A hazugság rendszere

járványként fertőzte meg az egész információs térséget, a nyugati humanizmus elveszítette keresztény értékeit és feladta erkölcsi elveit. Nyelvezete egészen a számára előnyt jelentő féligazságok befogadásáig liberalizálódott. A lélekben meggyengült ember egyetért ugyan a nagy igazságokkal, de azok már nem igazán lelnek otthonra a szívében.

Ezért vagyunk képtelenek arra mind a mai napig, hogy beismerjük: az Ukrajnában büntetlenül elkövetett népiirtás precedensként szolgált és szabad kezet adott Hitlernek az európai népiirtáshoz, amit *Göringnek* a nürnbergi perben tett tanúvallomása is megerősített.

Elvi jelentőségű az a tény, hogy több ország, köztük Magyarország parlamentje is elismerte az ukrainai népiirtást. A történetek nemcsak az ukránokat érintik.

Néhány szót szólnék a népiirtás közvetlen bizonyítékairól.

Naivitás lenne a különféle keltezésű kreml levelekben, rendelkezésekben, kódolt táviratokban kutakodni a kiéheztetéses hadviselésre vonatkozó nyílt utasítások után. Az “éhínség” és a “háború” kifejezések ugyanis tabunak számítottak. Az egész eseményt “a kenyérért folytatott küzdelemnek” nevezték.

A dokumentumok olvastán elcsodálkozunk azon, hogy a földgolyó egy hatodát birtokló Kreml minden erőfeszítését Ukrajnára összpontosította, és oda küldte leghűségesebb és legkeményebb munkatársait, *Molotovot*, *Kaganovicst* és *Posztisevet*. Meglepő, hogy Sztálin személyesen ellenőrizte a helyzetet, kíváncsi volt a gazdasági részletekre, a tartalékok men-

nyiségére, a Szibériába hurcoltak számára. A parancsok és jelentések háborús állapotokat tükröztek. Az egész pártapparátus, a teljes megtorló gépezet aktivitása fokozódott azt követően, hogy értesültek a falvak maradéktalan kifosztásáról. A harkovi városi bíróság egyetlen hónap alatt 1500 halálos ítéletet hozott.

A kommunista párt központi bizottsága 1932, december 19-én kelt határozatában "gyökeres áttörést követel a beszolgáltatások terén", és azzal vádolta meg az ukrán pártmunkásokat, hogy "komolytalanul hajtják végre a párt és a kormány által kitzűzött feladatokat".

Mindez közvetlen bizonyítéka a cinikus sztálinista megtorlásnak. A cél "az osztályellenség" megsemmisítése volt. Ide sorolták a szabotőrnek kikiáltott falusiakat csakúgy, mint a "nem elég kemény" bolsevikokat.

A vezér Posztisev révén támadta az ukrán kultúrpolitikát, konkrétan *Szkripnik* személyét (aki öngyilkossága előtt az internacionalizmus eszméinek megcsúfolásával vádolta ellenfeleit). De ami különösen érdekes, utasításban adta, hogy ezen túl minden ukrán nyelvű újság, kiadvány és iskola térjen át az orosz nyelvre. Ez már tényleg olyan megnyilvánulása az idegességnek, amikor a rosszakaró már nem tud uralkodni az indulatain.

Az illegálisban kialakított konspirációs technikák megtanították a bolsevikokat arra, hogy a Kremből kódolt táviratokat küldjenek a GPU-nak, az igazán fontos utasításokat pedig szóban, tanúk nélkül közölgék.

Ilyen útmutatások szerint ténykedett egész Ukrajnában az ideológiai

alapokon álló összes bűnbanda, amikor a kenyérnek való után kutatva minden ételmezt elvittek a házakból, a levest pedig beöntötték a tűzhelybe. Az írásos utasításokban pedig ködösítettek: kulákokról, polgári elemekről, ellenforradalomról, a nép ellenségeiről beszéltek...

Az igazán nagy gonosztevők képesek arra, hogy bűntársaikká tegyék az embereket. Az egész társadalom részese lett a hazugságnak. Az emberek itták a hamis szavakat, és ismételték az újságok hazugságait, hogy ezzel is bizonyítsák a hatalom iránti lojalitásukat. Félték tisztességesen beszélni és gondolkodni, mert az életveszélyt jelentett. Nagy úr a megszokás. Idővel az álarc hozzánő az emberek arcához.

Az ember, aki nem imádkozik, idővel megszűnik hívő lenni.

Az ember, aki fél kimondani az igazságot, hozzászokik a hamistanúzáshoz.

Lelkibeteg és erkölcsiben sérült társadalomban élünk. Ezért csak Nyugaton jelenhettek meg az ukránai népi társról szóló könyvek. Ezért nem ismeri a közvélemény ezeket a kiadványokat. A szovjet iskola nyelvezete a valósággal párhuzamosan halad, vagy annak a felszínén siklik, és képtelen eljutni a bátorságot igénylő kegyetlen és kényelmetlen igazsághoz.

A vallás nyelve, a költészet nyelve, a történelem nyelve

*"Hangos és igaz,
Mint Isten szava", –*

mondta Sevcsenko.

Budapest, 2003

LITERACKIE PTAKI WOLNOŚCI

Chciałbym dziś pogratulować Polakom zachowania w najtrudniejszych warunkach tradycji wolnościowych oraz tego, że przez 80 lat potrafili zachować instytucję, która stoi na straży wolności słowa i sumienia.

PEN-Club jest dla mnie czymś bardzo osobistym. To jasne, że budowniczości komunizmu uważali go za coś co nie zasługuje nawet na wzmiankę. Ale na falach radia "Wolna Europa" ("Swoboda") w 1978 roku nadeszła wiadomość, że przyjęto mnie jako członka honorowego do brytyjskiego PEN-Clubu. Informacja ta dotarła nawet do obozu o ostrym reżimie.

Dla więźniów sumienia oznaczało to uznanie i obronę. W obozie zapanowała radość. Wasyl Stus, również członek PEN-Clubu, z zesłania na Kołymie pisał o swej korespondencji londyńskim ośrodkiem. Trzeba przyznać, że obozowa cenzura przepuszczała pocztę z PEN-Clubu. PEN-Club wyobrażaliśmy sobie jako wyspę wolności, uniesioną nad ziemią i ponad obozową zoną. Więźniów żyje iluzją...

Kiedy Adam Michnik w swym wystąpieniu na warszawskim kongresie PEN-u opowiadał o podobnych własnych złudzeniach i ich utracie, mogłem powtórzyć jego słowa.

Wielki poeta XX wieku Wasyl Stus zginął w obozie koncentracyjnym w 1985 roku bez uznania i bez obrony.

Ale trzeba przyznać, że korespondencja PEN-Clubu przylatywała doń – pomimo braku nadziei na wolność – naszym ptak wolności.

Może właśnie tu jest miejsce na to, by podziękować polskiej "Solidarności", która jak pierwsza w nielegalnej prasie podała godziwą informację o śmierci znakomitego ukraińskiego poety, obrońcy wolności.

Co jednak może zrobić ptak przeciwko całemu imperium zła?

Ukraina XX [dwudziestego] wieku była poligonem doświadczalnym bezbożnej siły. Finałem był Czarnobyl.

Na naszych oczach miały miejsce wydarzenia tak wielkie, że nie mogliśmy ich ogarnąć swym rozumem. Dopiero teraz powoli zaczyna do nas docierać ich opatrnościowy sens. Wydawało się, że wybuch jądrowy w pobliżu stolicy Ukrainy jest katastrofą narodową. Wciąż jednak jesteśmy skłonni zapominać, że pilnie strzeżona granica nie ma znaczenia dla słońca, które świeci dla wszystkich. Dla wiosny, która nadchodzi dla wszystkich. Dla wolności, której nie da się powstrzymać głodem. Dla ducha, który wieje, kędy chce.

Nie ma znaczenia granica i dla promieniowania. Tak więc w 1986 roku i w Moskwie, i we wszystkich stolicach świata nagle stało się jasne, że najwyższe osiągnięcie nauki i techniki – balistyczne rakiety z głowicami jądrowymi już nie są potrzebne. I to była druga strona Czarnobyla.

Nie potrafiliśmy wznieść się tak wysoko, by prawda i miłość łączyła narody, więc zaczął łączyć je strach przed śmiercią. Ukraiński Czarnobyl dał pozytywny znak światu, a sygnał ten zabłysnął nawet za murami Kremla. Zaczął się demontaż koncepcji wojennej, demontaż muru berlińskiego i powolny demontaż złej świadomości klasowej.

Referendum 1991 roku, które zdecydowało o ukraińskiej niepodległości ukazało światu niespodziewany naród i był szokiem dla Kremla.

Okazało się, że kłamstwo i terror niczego, prócz obłudnych iluzji nie tworzą. Przywodzi to na myśl eksperyment lamarkistów, którzy po to, by udowodnić prymat czynników zewnętrznych na rozwój gatunku wielu pokoleń myszy obcinali ogonki, ale myszy znowu rodziły się z ogonami...

Ukraińskie postkomunistyczne karty postanowiły zalegalizować zło-dziejstwo i stworzyli model niewolnictwa przy użyciu zachodnich technologii, z namiastki wolności z domieszką demokratycznej frazeologii.

Pomarańczowa rewolucja 21 listopada 2004 w obywatelskim proteście odrzuciła ten nowotwór i otworzyła dla Ukrainy perspektywę europejską, którą przez całe długie stulecia przesłaniał nam zły duch imperium.

Dziś jednak chciałbym wypowiedzieć słowa wdzięczności za duch wolności w kulturze polskiej, za polskie powstania pod hasłem "Za waszą i naszą wolność".

Bóg posłał Polsce dobrych nauczycieli w postaci papieża Jana Pawła II, Jerzego Giedroycia i Zbigniewa Brzezińskiego. Ich dobry duch unosił się tak wysoko ponad granicami, że stali się oni dobrymi nauczycielami także dla Ukrainy. Podnieśli poziom wolności w narodzie polskim tak wysoko, że stały się możliwe takie formy walki z reżimem komunistycznym jak nonkonformizm katolików oraz robotnicza "Solidarność".

Kiedy Stanisław Jerzy Lec wypowiedział ironiczny aforyzm: "Są na tyle wielkie puste słowa, że można w nich uwięzić całe narody", to na tę ironię wobec komunizmu można było

sobie pozwolić chyba tylko w wolnym kraju. Ironiczne uśmiechy posyłał nam polscy karykaturzyści i poeci, reżyserzy i nawet przywódcy polityczni, którzy całkowicie demaskowali stalinizm.

Na Powstaniu Warszawskim zakończył się tragizm polskich powstań. Przeciwno komunizmowi też były powstania, ale już z taką przewagą moralną i pomysłowością, że potwór na czołgu stropił się i nie wiedział, dokąd jechać.

W więzieniach i na syberyjskich zesłaniu ukraińscy poeci z podziwem patrzyli na tę walkę: była to walka ducha przeciwko sile, walka uwieczniona sukcesem. To była dobra lekcja dla świata, zwłaszcza dla nas, którzy zawsze spoglądaliśmy na Zachód z nadzieją.

Nie wiem, jaki jest stosunek współczesnej młodzieży polskiej do powstań, do donkiszoterii, ale ja zawsze widziałem w nich najszlachetniejsze cechy narodu.

O ukraińskich powstaniach mogę powiedzieć tyle, że bez nich po prostu nie byłoby nas. Pomarańczową rewolucję też uważam za powstanie – powstanie ducha.

Przed nami jednak stoi Sfinks przyszłości i jawi się problem: co nam po piórze i starej szpadzie w świecie imitacji i profanacji?

Nonkonformizm jest jednym z ideałów PEN-Clubu. Jednak nonkonformizm prześladowany ma się lepiej, niż nonkonformizm ignorowany. Walka z wiatrakami jest ciekawsza niż ze stogiem siana. I nawet łatwiej jest walczyć o wolność słowa z gogolowskim dzierzymordą, niż z intelektualistą nie odróżniającym dobra od zła.

Wydaje mi się – i teraz, i dawniej – że najważniejsza jest obrona wartości, na których wyrosła nasza kultura.

Przeżyliśmy "nowomowę", przeżyjemy i pustostowie. A słowo pozostanie światłem, zasadą tworzenia i s-tworzenia.

2006

